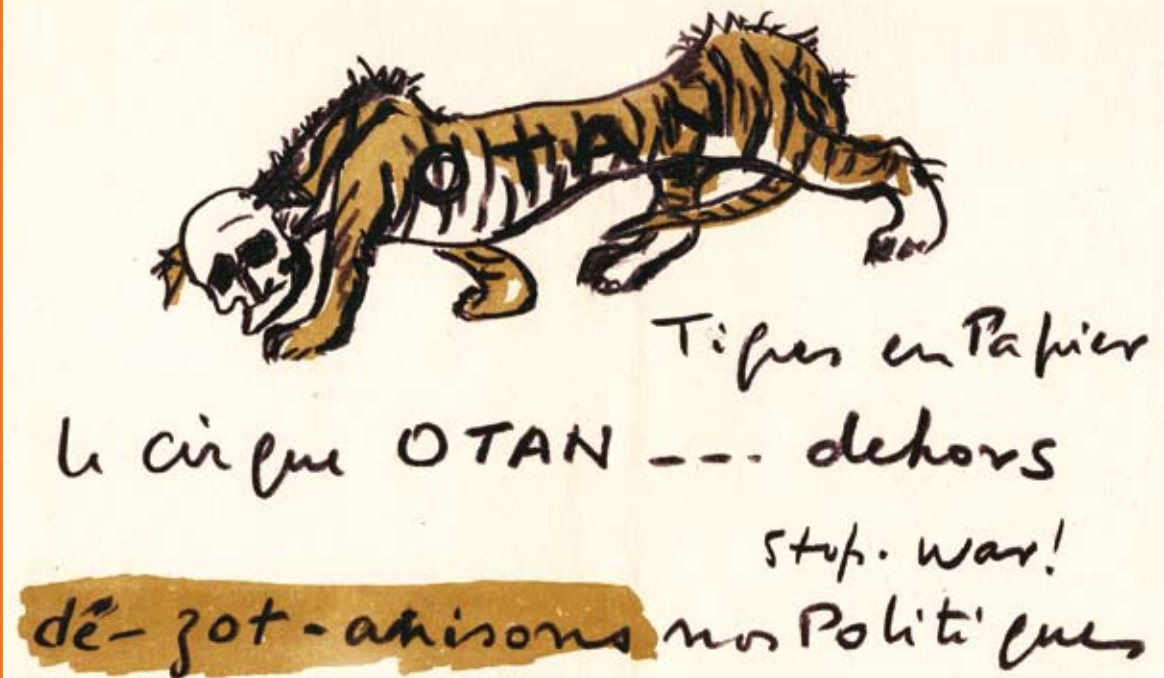

2 0 0 4 / 2 Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

BROOD & ROZEN 2004/2, jaargang 9

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327

Brood & Rozen^{2 0 0 4 / 2}

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofdredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Kernredactie: Bert Boeckx, Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (erfgoedcoördinator Cultuurstad Gent), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (K.U.Leuven), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Jeanne Boden, Geert Bonne, Rita Calcoen, Hans Mortelmans, Armand Sermon, Stany Van Wijmeersch

Secretariaatswerk: Viviane Taeckens

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 19 euro

Bibliotheken en archieven: 19 euro

Organisaties: 38 euro

Buitenland: 38 euro

Los nummer: 6 euro

Themanummer: 9 euro

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Omslagillustratie: 'Le cirque OTAN', tekening van baron Allard

Editio

Een naamsverandering mét inhoud.

Paule Verbruggen p. 4

Bijdragen

Un baron rouge? Les activités pacifistes d'Antoine Allard de 1945 à 1965.

Jérôme Adant p. 7

De impact van 25 jaar hervormingen in de Volksrepubliek China: de evolutie

in de Chinese film. *Jeanne Boden* p. 29

De terugkeer van de vakbeweging?

Kurt Vandaele p. 49

Opgemerkt

De Odyssee van mijn grootvader Maurice Merckx.

Armand Sermon p. 57

Bronnen

Een buitenbeentje in de strijd tegen kernenergie. Inventaris van het archief van Voor Moeder Aarde.

Martijn Vandenbroucke p. 67

Guido Steenkiste, voorzitter Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen 1986-1989. Inventaris van het archief

van Guido Steenkiste. *Martijn Vandenbroucke* p. 71

Het archief van het Actiecomité Milieubescherming Merelbeke (AMM). *Rik De Coninck* p. 73

Paul, Suzan, Roger... Over de collectie van het

Fonds Suzan Daniel. *Bart Hellinck* p. 75

Beeld

Is engagement erfelijk? *Rita Calcoen* p. 80

Kroniek

't Zit in de familie'. Erfgoeddag, 17 april 2004.

Bert Boeckx, Piet Creve, Luc Lievyns, Hendrik Ollivier, Paule Verbruggen p. 85

Tentoonstelling: De Brunfauts, sociaal bewogen architectuur.

Hendrik Ollivier p. 89

Een nieuwe fanfare van honger en dorst. Vierde Alternatieve Boekenbeurs, Gent, 13 maart 2004.

Hans Mortelmans p. 91

Hoera, een jubileum?! Een vormingsproject

voor verenigingen. *Hendrik Ollivier* p. 92

'Le travail, c'est la guerre'. Colloquium naar

aanleiding van veertig jaar Marokkaans-Belgisch verdrag. *Piet Creve* p. 94

Recensie

DANIEL BILTEREYST en ROEL VANDE WINKEL, *Bewegend*

geheugen, een gids naar audiovisuele archieven

over Vlaanderen. *Hendrik Ollivier* p. 101

BERT DE MUNCK en DOMINIEK DENDOVEN, *Al doende leert*

men, leertijd en ambacht in het ancien régime

[1500-1800]. *Eddy Put* p. 107

Een naamsverandering mét inhoud...

U las het wellicht in de krant. Dit jaar is het veertig jaar geleden dat Oxfam België werd opgericht. Iedereen kent ongetwijfeld deze 'hulporganisatie', maar wellicht zegt de naam baron Antoine Allard nog weinigen iets. Hij was degene die veertig jaar geleden Oxfam België oprichtte. Zoon van een rijke bankiersfamilie, zegde hij de financiële wereld vaarwel en wijdde zijn hele leven aan de vredes- en de derdewereldbeweging. Deze 'baron rouge' was heel nauw bevriend met koningin Elisabeth, zelf de 'rode koningin' genaamd. Jérôme Adant, licentiaat van de ULB, schreef er zijn eindverhandeling over. Boeiend genoeg om baron Allard hier even voor te stellen.

Amsab-ISG heeft trouwens, volledig in de lijn van zijn naamsverandering enkele jaren terug, al behoorlijk wat archief van 'derdewereldorganisaties'. Volgend jaar zal het vijf jaar zijn dat AMSAB - Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging werd omgedoopt in Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis. Sommigen hebben het er nog steeds moeilijk mee en vinden dat we de link met onze 'roots' verloochenen. Anderen blijven vrij smalend doen over de 'kleurarchieven' en vragen zich af in welke mate die naamsverandering geen pure façade is.

Wie Brood & Rozen een beetje volgt, weet echter beter. In praktisch elk nummer schrijven we dat er weer eens archief van weer eens een nieuwe sociale beweging verwerkt is en dus ter beschikking staat van het onderzoek. Het is een bewuste politiek van het departement Archief om dat materiaal ook meer 'gestructureerd' binnen te halen. Daarom sloot Amsab-ISG in 2002 een samenwerkingsakkoord met de Bond Beter Leefmilieu, de belangrijkste koepelorganisatie van de milieubeweging in Vlaanderen. In dat akkoord engageert BBL zich om op termijn zijn statisch archief over te brengen naar Amsab-ISG, terwijl Amsab-ISG de verplichting op zich neemt te assisteren bij het beheer van zijn dynamisch archief. Een ander belangrijk element van dit akkoord is dat BBL en Amsab-ISG samenwerken rond de prospectie naar archieven van milieuverenigingen die lid zijn van de koepel. Diverse archieven hebben zo al de weg gevonden naar Amsab-ISG. In dit nummer stellen we drie dergelijke archieven voor die nu beschikbaar zijn voor consultatie: het archief van Guido Steenkiste, voorzitter van de BBL van 1986 tot 1989, het archief van Voor Moeder Aarde en het archief van het Actiecomité Milieubescherming Merelbeke (AMM).

Misschien toch een geruststellend woord voor onze 'traditionele' achterban: wij blijven de behoeders van het patrimonium van alle progressieve sociale bewegingen, ook die van de 'klassieke' linkse organisaties. In de hoop dat ook daar wat blijft bewegen...

Paule Verbruggen

*Baron Allard (rechtstaand) op een voordracht van de Belgische
Unie voor de Verdediging van de Vrede (BUVV), 1960*

Un baron rouge? Les activités pacifistes d'Antoine Allard de 1945 à 1965

*Jérôme Adant, professeur d'Histoire à l'Athénée
Royal Marguerite Bervoets, Mons*

Le 7 juin 1981, après avoir présidé l'assemblée générale d'Oxfam à la Tour du Midi, le baron Antoine Allard s'éteint à l'âge de septante-quatre ans. Les nécrologies de la presse belge annoncent le décès du 'baron rouge'. A ses obsèques, célébrées quelques jours plus tard à l'abbaye de la Cambre, sont présents les grands noms de l'aristocratie belge aussi bien que ceux du pacifisme.

Qui était Antoine Allard? Un baron communiste? Un chrétien engagé? Un homme en mal de reconnaissance? L'analyse de ses activités pour la paix durant la première phase de la guerre froide devrait nous permettre d'y répondre. Elle nous amènera à aborder l'autre pilier de son pacifisme: le développement des pays du Tiers-Monde. Mais avant toutes choses, nous relèverons dans sa jeunesse les jalons qui purent marquer son combat.

Traiter longuement de l'enfance d'Allard n'est pas une digression. Elle est constitutive de ses luttes postérieures. Sans ces éléments, il serait un non-sens de vouloir expliquer ses activités purement pacifistes.

La famille Allard: banquiers, catholiques, philanthropes

Antoine Allard naît à Uccle en 1907. Il est le fils du banquier Josse Allard et de Marie-Antoinette Calley Saint-Paul de Sinçay, fille de Gaston, directeur général de la Vieille Montagne à Angleur.⁽¹⁾ La mère d'Antoine était la fille de la comtesse Bloudoff, et par elle petite-fille de l'ambassadeur du tsar russe à Bruxelles.⁽²⁾

Du côté paternel, Antoine Allard avait pour grand-père Victor-Léon-Odilon (1840-1912), sénateur de Bruxelles, vice-gouverneur de la Banque Nationale, directeur de

l'hôtel des Monnaies. Il était membre du 'Club des Seize' personnes payant le plus d'impôts sur leurs signes extérieurs de richesse. Marié avec une Wittouck, des Rafineries Tirlemontoises, Victor avait définitivement, pensait-il, ancré sa famille dans les hautes sphères politiques et financières belges.⁽³⁾

Mais c'est à son fils Josse Allard, père d'Antoine, que l'on doit la consécration sociale de la famille. C'est lui, en effet, qui bâtit l'hôtel et la banque familiale au 8 de la rue Guimard, en plein cœur du Quartier Léopold bruxellois. C'est encore Josse qui entre progressivement dans le conseil d'administration de septante sociétés. C'est à nouveau Josse qui, en 1898, est l'un des cinq fondateurs de la Sofina, et en est le deuxième actionnaire. Pour tous ces 'services' rendus à la nation, le roi Albert Ier, ami intime des Allard, anoblit Josse en 1929. Ce dernier choisit la devise familiale: 'Rust roest.'

Voilà brossé à grands traits le milieu socialement exceptionnel auquel fut rattaché Antoine Allard par sa naissance. Comment a-t-il perçu et géré son milieu? Nous sommes convaincus que les germes de toutes ses luttes futures sont décelables dans l'étude de sa jeunesse jusqu'en 1945. Son pacifisme repose sur un ensemble d'ouvrages, de rencontres, d'expériences largement déterminés par son milieu d'origine.

"J'ai l'air d'un fou, d'un socialiste..."⁽⁴⁾

La prise de conscience pacifiste, c'est-à-dire la conviction que la guerre est la dernière méthode à employer devant un problème, est très tôt révélée chez Antoine Allard. Les événements s'y prêtent, puisqu'il a onze ans lorsque s'achève la Première Guerre mondiale.

"Voici comment cela a commencé: au goûter, rue Guimard, notre gouvernante nous a dit: la guerre est terminée! On était très contents, moi pas tellement: j'avais décidé de mettre fin à la guerre, et ça y était tout à coup! Alors qu'est-ce que j'allais faire dans la vie? Eh! bien, il y avait à faire. Il y a soixante-deux ans de cela, et je fais encore tout ce que je peux contre la guerre."

Lorsqu'Antoine Allard se décide à rédiger son autobiographie, vers 1980, il la débute par ces mots. Il se replonge alors sur la découverte 'instinctive' de son horreur de la guerre. Il a perdu dans celle-là les seuls adultes qui lui prodiguaient de l'affection. Il faut signaler, en effet, que la famille Allard est mondaine, aristocratique, laborieuse, et délègue à la domesticité l'éducation affective des cinq enfants: Suzanne (1902-1987), comtesse Jacques de Lalaing, Josse-Louis (1903-1939), Colette (1905-1982), marquise Henri van der Noot d'Assche, Antoine et Olivier (1910-1981).

C'est avec Olivier qu'Antoine passe le plus clair de son temps. Avec leurs parents, les rapports sont d'emblée froids. La distanciation entre Antoine Allard et son milieu qui s'établira à partir de 1945 trouve ses prémices dans le mode d'éducation qu'il a reçu, et ce malgré la sincère admiration qu'il a pour ses parents. Les domestiques sont le seul point de contact entre la banque du rez-de-chaussée et l'hôtel particulier.

Le monde des 'gens de maison' marque à jamais la conception sociale d'Antoine Allard. Ainsi le cas du 'gros François', chef du personnel chez les Allard, aide Antoine à prendre conscience des différences sociales: "Je me disais, dans mon lit, avant de m'endormir: est-ce que c'est juste? Même s'ils travaillaient tous les deux (Josse Allard et le gros François), pendant toute leur vie, l'un était servi (et nous aussi (sic)) et l'autre servait..."⁽⁵⁾ Ou encore à propos du cocher de Vielsalm, un des domaines ardennais de la famille: "Victor sans le sou n'était-il pas plus heureux que mon père?"

Un ami d'Antoine Allard, Michel Grand-Henry, nous a confié: "Antoine a perdu un homme qu'il aimait beaucoup à la Première Guerre mondiale. Cela l'a profondément perturbé. Et il a fait une prière, un soir, quand il avait onze ou douze ans, pour demander au seigneur qu'il fasse en sorte d'être toujours conscient de ce qui se passerait autour de lui. Conscient!"

Antoine Allard entre au collège Saint-Michel, à Bruxelles. Ses absences répétées pour cause de migraine lui font obtenir son diplôme d'humanités au jury central. Son père l'inscrit ensuite en économie, aux Facultés Notre-Dame de Namur. Allard n'y restera qu'un an, le temps de se lier d'amitié avec le père Willaert, historien originaire de Bruges, "l'homme le plus saint (qu'Antoine ait) connu de toute (sa) vie".⁽⁶⁾ Allard rajoute: "Le peu de bien que j'ai pu faire dans ma vie, c'est à lui que je le dois. Il a été pour moi un grand exemple et je le considère comme mon père spirituel." La tâche - énorme! - que s'est assignée le père Willaert est de parvenir à canaliser la débordante énergie de son élève et de l'orienter vers une application chrétienne.

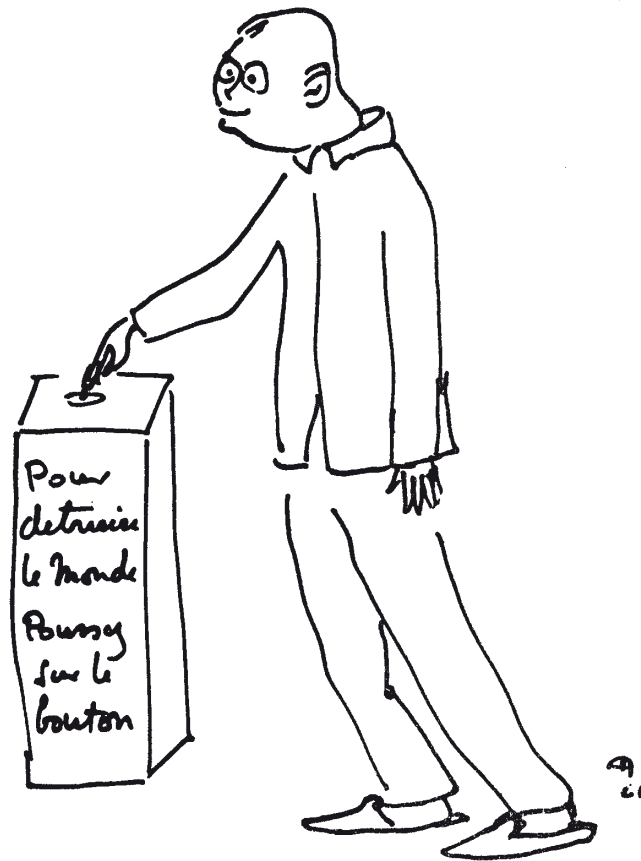
Car à cette époque, Antoine Allard est partagé entre un puissant sentiment religieux, la volonté de vivre à l'image du Christ et le destin qui lui est préparé d'entrer dans les affaires familiales: "Dois-je rester à Bruxelles, entrer dans les affaires? C'est donner du temps et de l'argent à des riens. Plutôt partir au Canada, prendre un ranch, mener la vie libre et faire quelque chose de propre sous la loi primitive du Christ. Revivre l'Age d'Or!" Au début de 1928, ces tiraillements s'accroissent: "Je veux être prêtre sans porter l'uniforme, pour pouvoir être libre. Je me rends compte que la vie est une lutte constante contre soi-même, contre la famille, contre les hommes, contre les éléments et tout ce qui nous entoure."⁽⁷⁾

Antoine choisit de faire son premier voyage. Le 28 novembre 1928, ne parvenant plus à gérer ses doutes, il fait une fugue de Louvain, où il peignait. Destination: un monastère des Highlands écossais.

Les voyages forment la jeunesse...aisée

Antoine Allard prend le train pour Knokke. En pleine nuit, selon les propos rapportés par sa femme, il demande l'aide de Dieu. "Et soudain, il voit, en pleine nuit, un arc-en-ciel se dresser à l'horizon. Quelques années plus tard, au pied supposé de cet arc-en-ciel, nous bâtirions notre maison, 'Regenboog'." L'arc-en-ciel demeurera toujours le symbole d'Allard.

la Politique de l'idiot-assassin

N'importe quel idiot
pourra faire sauter le monde
si Vous lui en donnez les moyens

Tekening van baron Allard tegen kernwapens, 1961

Parvenu en Ecosse, la fugue s'achève rapidement, son père Josse ayant lancé Scotland Yard sur ses traces. Les retrouvailles semblent sceller une nouvelle confiance entre le père et le fils. L'état de grâce est bref, et très vite, Josse exige que son fils reprenne sa formation financière. Antoine Allard arrive, à force de chantage, à négocier un an de formation chez un peintre de Munich, le professeur Heymann.

A chaque retour à Bruxelles, se sentant à chaque fois plus éloigné des valeurs familiales, Antoine Allard repart. C'est à cette époque, vers 1929, qu'émergent les grands traits de la pensée d'Allard: "Union des chrétiens et des protestants; former dans tous les pays du monde une défense contre la guerre: plus d'armée, seulement une gendarmerie; prêcher les gens, leur faire aimer Dieu, devenir tout à fait charitable; aider les pauvres et leur donner, non pas le strict nécessaire pour les empêcher de crever, mais aussi un peu de plaisir; peindre des sujets religieux et faire que l'on connaisse mieux le Christ."⁽⁸⁾ Il n'est alors aucunement question de doctrines marxistes ou d'une louange des bienfaits du régime soviétique, mais bien, déjà, d'une accession au progrès social par les vertus de la doctrine chrétienne.

Allard lit de plus en plus: Tolstoï, Thomas à Kempis, le *Miroir Spirituel* de Ruusbroeck l'Admirable, Catherine de Sienne, "la femme qui ne craint rien avec l'aide de Dieu, qui explique qu'Il a distribué les richesses sur terre de façon à ce que les hommes aient besoin les uns des autres"⁽⁹⁾, Saint Vincent de Paul, Socrate, Leibniz.... et Mei-Ti!

Comment ce philosophe chinois a-t-il atterri sur la table de chevet de la rue Guimard? Si la littérature religieuse fut présentée à Antoine par sa mère, Mei-Ti a en revanche été conseillé à Antoine par un bénédictin d'origine chinoise de l'abbaye Saint-André, près de Bruges⁽¹⁰⁾, le père Célestin Lou. De son vrai nom Lou Tseng-Tsiang (1871-1949), premier ministre chinois en 1912, il s'était converti dans cette institution, dans laquelle le père Edouard Neut s'occupait de la revue *Bulletin des missions*. Neut et Lou vont avoir une influence décisive sur la vie d'Allard. Lou en lui parlant "avec un très grand amour du peuple chinois", Neut en introduisant Allard dans les hautes sphères de la Jeunesse Ouvrière Chrétienne (JOC), où il rencontra le chanoine Cardijn et l'abbé Kothern. C'est par Neut qu'Allard va faire ses premiers pas dans le militantisme chrétien, c'est Neut qui le premier a saisi l'idéal contrarié d'Allard et a tenté de le lui rendre accessible.⁽¹¹⁾

Parallèlement, la situation familiale évolue très mal. Allard aime une femme que ses parents lui refusent. Il s'explique dans une lettre adressée à ses parents: "Papa est bon, mais entier. Je vous aime beaucoup, autant qu'un fils peut aimer, mais je vous ai supplié de me rendre indépendant. Papa ne veut pas et moi je veux. Il vaut mieux que je prenne le large." Antoine part pour l'Allemagne où il se lie avec l'héritier des champagnes von Mumm, puis pour l'Espagne, où il loge chez des amis banquiers de ses parents, les marquis de Fontanar.

C'est en 1930, alors qu'il subit sa quatrième opération des sinus à Bordeaux, qu'Antoine Allard apprend le décès de son père. Son frère aîné Josse devient le deuxième baron Allard. Après avoir lui-même réalisé le masque mortuaire de son père, Antoine part pour son premier tour du monde. Ses voyages ont pour l'instant le goût de la fuite, un relent de fugue, mais lui permettent de s'ouvrir au monde. Malgré l'immense fortune dont il vient d'hériter, Antoine Allard veut accomplir son périple en tant que peintre, et vendre ses toiles pour subsister. La seule correspondance qu'il entretiendra sera avec l'italienne Eléna Schott, fille d'un grand industriel juif, qui deviendra en 1935 la baronne Antoine Allard.

Le voyage qu'Antoine Allard démarre en 1932 le mène à Madrid, en Egypte, en Palestine, à Bali, en Angleterre. Aucun des pays asiatiques ne lui plaît alors. Il s'y plaint de la crasse et de la misère. Notons que dans le bateau qui le ramène, et bien qu'il voyage en troisième classe, Antoine Allard est tout de même invité dans la suite du duc et de la duchesse de Brabant, futurs roi Léopold III et reine Astrid. En Egypte, c'est avec le baron 'Johnny' Empain qu'il traverse le désert. Il est donc ridicule de dire que les ponts sont 'coupés' avec son milieu d'origine.

La série des voyages 'contemplatifs' s'arrête cette année-là. Jusqu'à sa mort en 1981, tous les voyages qu'Allard effectuera n'auront qu'un seul but: agir. Il sait désormais créer un mouvement de bascule entre ses différents réseaux relationnels. Il sait osciller entre Lopp- hem, la JOC, les Fontanar, la famille royale, une famille qu'il aime mais qu'il rejette.

En rentrant de Bali, Allard a deux certitudes: c'est en Flandre qu'il veut vivre et il doit travailler pour le bonheur des peuples.⁽¹²⁾ Mais il part pour la Norvège, se couper du monde, et rédiger son premier opuscule: *Nous n'avons que douze ans*.⁽¹³⁾ Il y peint également un triptyque, avec son propre sang... En rentrant en Belgique, Allard met sur pied deux organisations: Le Balluchon, destiné à aider toutes les personnes en détresse, et Les Sayangs, club de sport au Zoute et ouvert à tous.

En 1934, Allard entame son second grand voyage dont nous ne connaissons hélas que peu de choses, sinon qu'il le mènera en Espagne, au Mexique, aux Etats-Unis, au Japon et en URSS. Il loge la plupart du temps chez des amis de ses parents, tel le baron de Bassompierre, ambassadeur de Belgique à Tokyo.

La guerre d'Espagne procure à Allard l'occasion de se mêler à d'importants réseaux pacifistes. A l'abbaye de Lopp- hem, il est présenté à Jacques Maritain, Mendizabal, Henri Nicaise, le père Müller. Il entre en contact avec Don Sturzo, figure de proue de l'antifascisme italien, et Elie Baussart, fondateur de la revue *Terre Wallonne*. Baussart étant en contact avec les grands pacifistes italiens, tels le comte Sforza, Mario Bellini, Leo Ferrero⁽¹⁴⁾, Antoine Allard agrandit considérablement son réseau relationnel. Cependant, il ne donnera, de manière étonnante, aucune suite à ces initiatives. Cherche-t-il sa voie entre une Eglise catholique soutenant le général Franco et ce groupe limité de chrétiens progressistes réclamant un désengagement de cette Eglise dans le conflit espagnol?

Il ne reste que le suicide d'Heymann, pourchassé par les nazis; un voyage dans la misère ségrégationniste américaine, accompagné par Dorothy Day des Catholic Workers; une réunion des Jeunesses hitlériennes, à laquelle il assiste, font aboutir Allard à un constat: il faut travailler toute sa vie pour la paix.

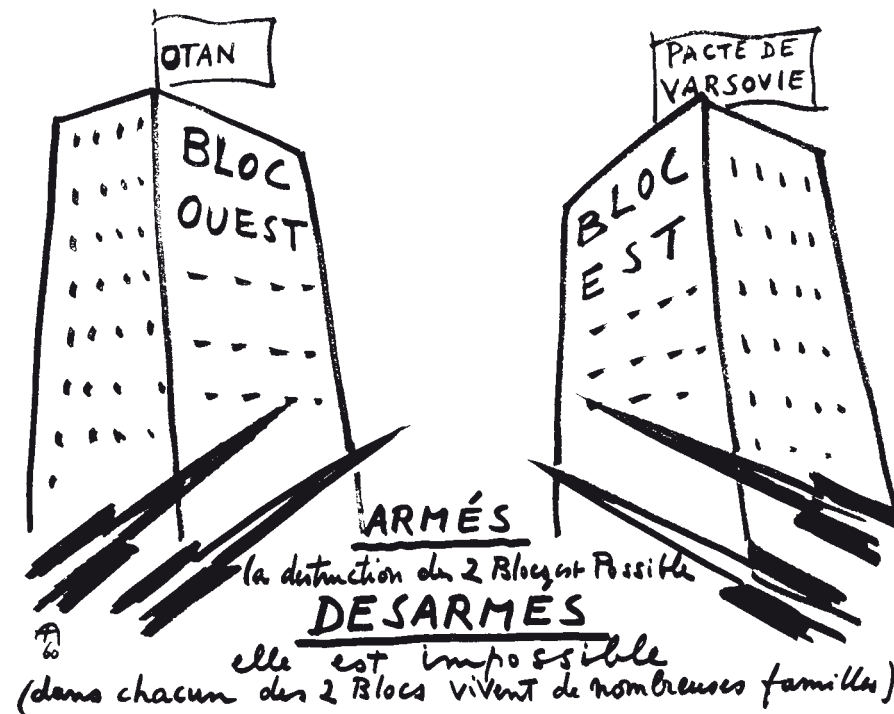
Déjà le père de Wilde, de Lopp- hem, "*qui avait un côté mystique (qu'Antoine) admirai(t) chez pas mal de Flamands*" avait souligné une exception sociale chez Antoine Allard: "*C'est un don bien précieux que celui d'avoir la faculté de pouvoir se dire: j'en ai assez du monde... je vais où il me plaît... et quand j'aurai envie, je reviendrai.*"⁽¹⁵⁾ Allard saura à l'avenir maîtriser au maximum les facilités inhérentes à son milieu social.

La Seconde Guerre mondiale éclate. Eléna Allard et sa fille se réfugient au château Tuck⁽¹⁶⁾, Antoine organise la fuite d'étudiants américains et s'engage dans les ambulanciers français, puis britanniques. Ce sera ensuite l'Afrique du Sud, où il est chargé par le gouvernement belge d'obtenir des terrains d'entraînement auprès du chef d'Etat Jannie Smuts, puis le Congo belge, où il renoue avec les entreprises coloniales familiales. Ainsi s'achève la formation d'Antoine Allard et les étapes qui le mèneront au combat pacifiste. Il faut attendre l'élément déclencheur. Ce sera la campagne d'Italie.

Fondation de Stop-War: partir en guerre...contre la guerre

Sur la ligne d'affrontement Bologne-Florence, à la suite d'un combat aérien, l'ambulancier Allard, baron depuis le décès de son frère en 1939, doit secourir un pilote. A vingt ans, ce jeune anglais décède dans ses bras. Ses derniers mots furent un appel émouvant à sa mère. Cette anecdote est essentielle car c'est elle qui sera le 'détonateur' déclenchant l'action définitive d'Antoine Allard dans le domaine de la lutte pour la paix, organisée en mouvement.

A l'armistice, Allard est mûr, 'armé' en terme de réseaux relationnels, pour se lancer dans la lutte pacifiste. Cependant, le militantisme pacifiste n'est pas chose aisée à l'époque. Dans une société occidentale soudée par la guerre et la Résistance, le pacifiste n'est plus assimilé à un homme vertueux, mais à un collaborateur. Ceci explique pourquoi Allard travailla d'abord avec deux milieux: le milieu fédéraliste européen et mondial, et le milieu communiste. Ils étaient les seuls à unir toutes les forces volontaires œuvrant pour la paix. "*Si les Américains me proposaient de travailler avec eux à un plan de paix, j'irai à Washington avec autant d'empressement qu'à Moscou*", se justifie le baron Allard, lorsqu'on lui reproche ses accointances avec les milieux de gauche. Il rajoute: "*La question n'est pas de savoir si le plan de paix émis par les Russes est juste ou pas, il s'agit juste de travailler avec TOUS ceux qui veulent la paix en Europe et dans le monde*".

Tekening van baron Allard op een brochure van Stop-War, 1961

Pourquoi le baron Antoine Allard, une des plus grandes fortunes de Belgique, chrétien mystique, peintre, est-il resté à la postérité comme le 'baron rouge'? Afin de répondre à cette question, nous observerons les liens qui le rattachaient au monde de l'Est, principalement à l'URSS et à la Chine.

L'URSS

Parmi les mouvements émergeant à l'époque, le Conseil Mondial de la Paix est le plus puissant. Il trouve son origine dans le Congrès Mondial des Intellectuels tenu à Wrocław, en Pologne, en 1948. Le Kominform apparaît dès ce moment-là comme son guide idéologique. Dès avril 1949, le premier Congrès des Partisans de la Paix se tient à Paris et à Prague.⁽¹⁷⁾ La force incroyable de ce mouvement sera d'être relayé dans chaque pays, chaque ville, par les sections du parti communiste. Se prévalant de plus de six cent millions de membres, la période fastueuse de ce qui était devenu le Mouvement de la Paix débuta en 1950, par l'Appel de Stockholm demandant la destruction des armes nucléaires des deux blocs, culmina avec l'adhésion de Sartre en 1952 et s'étiola à partir de 1958.

C'est à ce mouvement qu'adhéra Allard dès 1949. Déçu par les fédéralistes, avec lesquels il travaillait depuis 1945, il demeura le président de son propre mouvement pacifiste, fondé à Florence à la fin de la guerre, et nommé 'Stop-War'. Stop-War, dont le siège était sis au 16, Grand-place de Bruxelles⁽¹⁸⁾, était en fait une vitrine, et le mouvement ne devait jamais compter que quelques membres. Mais il offrait, comme nous le verrons plus tard, un excellent argument publicitaire à la cause défendue.

Le président de Stop-War collabora donc avec le Mouvement de la Paix, dont l'antenne belge fut vite créée: l'Union Belge pour la Défense de la Paix (UBDP). L'UBDP était financée par le Parti Communiste Belge, mais aussi par les généreux dons d'Allard, qui se comptaient à l'époque en centaines de milliers de francs.⁽¹⁹⁾ La lutte pour l'amélioration des rapports Est-Ouest sera une constante du combat d'Allard, particulièrement jusqu'en 1965. Le désir d'unir, qui lui vient manifestement de sa croyance mystique, le pousse à s'engager dans le mouvement qui lui semble le plus capable d'accomplir ses rêves fédérateurs.

Contacté pour participer au Congrès de Paris, en 1949, présidé par le scientifique français Joliot-Curie, certains amis d'Allard, comme le professeur Girard, du Service de l'Homme, le mettent en garde contre l'orientation idéologique du mouvement. Qu'importe! Allard trouve enfin dans ce mouvement le rassemblement des 'hommes de bonne volonté' qu'il a tant espéré. Il y côtoie d'ailleurs principalement des chrétiens progressistes, comme le père Perrin ou l'abbé Boulier. Ces chrétiens menaient une campagne active auprès du clergé et des fidèles pour une collaboration avec le parti communiste. Le pape Pie XII l'a désapprouvé à plusieurs reprises.⁽²⁰⁾

Allard sent que 'les choses avancent'⁽²¹⁾ et (s')investit dans l'UBDP. Celle-ci est dirigée par Max Cosyns, François Brouers, René Lyr, Bob Claessens, Rosy Holender. Autour des communistes initiateurs du projet se sont joints des membres du Front Populaire de l'Indépendance et des personnalités indépendantes comme Allard.⁽²²⁾

En 1952, le baron Allard préside la liste du Comité belge de parrainage du Congrès des Peuples pour la Paix à Vienne. *"Vienne est une tribune libre! Faut-il être communiste pour parler comme je le fais? Non!"*⁽²³⁾ Ce congrès, auquel participe également l'objecteur de conscience Jean Van Lierde, avait pour thème le réarmement allemand, auquel Allard était farouchement opposé. Or, Moscou était lui favorable à un réarmement contrôlé. Allard pensait que c'était l'occasion de montrer à l'Occident que le Conseil Mondial de la Paix pouvait *"être indépendant des deux blocs. Sinon, je dois quitter (les Partisans) car je ne peux être en même temps contre l'armement et pour le réarmement de l'Allemagne."*⁽²⁴⁾ Collaborateur des Partisans, Allard ne leur était pas inféodé.

Le rôle qu'a joué le baron Allard dans les liens économiques entre l'Est et l'Ouest est majeur. La même année que le Congrès de Vienne, en avril 1952, fut organisée la Conférence Economique de Moscou. Cette opération de séduction orchestrée par les Russes réunit cinq cents hommes d'affaires, dont Allard, qui prit la tête de la délégation belge. La coexistence devint aussi une solution économique. Le but déclaré de la conférence était une reprise des échanges commerciaux avec l'Est. A son retour de Moscou, Allard voulut créer un organe officiel d'échanges avec les pays de l'Est.

"Il est entendu que le côté spécifiquement commercial n'est pas la chose qui m'intéresse le plus. Je crois que le peuple russe est resté très chrétien, car l'affluence dans les églises y est plus grande que chez nous. Je n'ai pas quitté un pays Patrie du Socialisme, ce qui me laisserait peut-être indifférent, mais Patrie d'un Idéalisme que je partage."⁽²⁵⁾

Le baron Allard crée donc, avec l'anversoise madame Grisar, PDG de la SOGEMAR, le Comité Belge de Contribution au Développement (CBCI). Mais il faudra attendre 1953 et la mission du CBCI en Chine pour que les milieux d'affaires belges s'intéressent à cette association. Le CBCI fut mis en contact avec toutes les autres branches commerciales nationales du Mouvement de la Paix, comme le COFRACI français. Le réseau d'Allard s'en trouvait étoffé. Notons enfin que le CBCI sera utilisé par Allard comme un appât un peu moins 'rouge' que l'UBDP. C'est par exemple au nom du CBCI seul qu'Allard invite lord John Boyd Orr, fondateur de la FAO, en Belgique.

Cette somme d'activités dans le cadre de l'UBDP ne doit pas occulter les autres efforts fournis par Allard pour l'amélioration et la reprise du dialogue Est-Ouest. Car le baron Allard fut également très actif pour les relations belgo-polonaises. Il était un invité régulier de l'ambassade de Pologne et travaillait avec Pax, mouvement pacifiste catholique polonais dirigé par Moscou. Allard était également un proche et un admirateur du cardinal de Varsovie Stefan Wyszyński.⁽²⁶⁾

Ces activités furent pour Allard l'occasion de renforcer son réseau relationnel. Deux

exemples sont significatifs. En 1958, Allard connut Albert Schweitzer par l'intermédiaire d'un ami commun, le diplomate Edouard le Ghait. Ce dernier conseilla au prix Nobel de la Paix de contacter le pacifiste pour l'édition de ses discours à la radio d'Oslo. Schweitzer connaissait l'UBDP par le scientifique Max Cosyns qui en était membre. Allard et le Nobel eurent une courte correspondance, mais le savant promit au pacifiste une belle diffusion de ses brochures. Il tint promesse.

Comme nous l'avons vu, son réseau familial atteignait la famille royale de Belgique, et par là celle d'Italie. La reine Elisabeth, que l'on surnommait volontiers la 'Reine rouge', fut après-guerre un soutien constant d'Allard. Elle accepta de parrainer ses projets de zones démilitarisées, mais surtout, soutint ouvertement l'UBDP!⁽²⁷⁾ Allard et elle développèrent des relations amicales, notamment à travers leurs activités de peintre. En avril 1954, déjà, elle avait reçu au Stuyvenberg les personnalités qu'Allard avait réunies à Knokke, sous l'auspice de l'UBDP: Bertolt Brecht, Constant Burniaux, Franz Hellens, Jean-Paul Sartre, Vercors, Anna Seghers, Iwaskiewicz, Carlo Levi, Elsa Triolet, Constantin Fedin, Ilia Ehrenbourg, Aragon, Daniel Gilles.⁽²⁸⁾

Pourquoi et comment Allard sortit-il des possibilités et des réseaux offerts par l'UBDP? Allard est puissant, au milieu des années cinquante, en termes financiers et relationnels. Assez du moins pour se permettre de quitter une structure qui ne lui convient plus. C'est ce qui se passe lors de la scission maoïste de 1957. Après avoir reçu l'aide des Soviétiques, Mao avait lancé son premier plan quinquennal de développement en 1953. En 1956, le XXème Congrès du PC chinois inscrivit la déstalinisation à l'ordre du jour. Un an plus tard, Mao effectua un voyage à Moscou qui serait perçu comme celui de la rupture. Les Russes cessèrent immédiatement leurs aides aux Chinois.

Bien que la Chine abandonnât alors le modèle soviétique, et se plaçât dans une logique totalitaire en se lançant dans la Campagne des Cent Fleurs et dans le Mouvement de Rectification, Allard choisit, comme beaucoup au sein de l'UBDP, de suivre la voie chinoise. Il entra d'ailleurs par la suite dans le mouvement pro-chinois dissident de l'UBDP, créé en 1954: Action pour la Paix et l'Indépendance des Peuples.⁽²⁹⁾

C'est donc en 1957 que le baron Allard, président du CBCI et de Stop-War, effectue son premier voyage important en Chine.

La Chine

Allard avait été en Chine, poussé par le père Lou, lors de son tour du monde de 1932. Les raisons qui l'amènent cette fois sont toute autre. En 1952, désirant connaître le rapport qui avait été statué sur la Corée, il prend contact avec le sinologue de Cambridge Joseph Needham. Allard lit toutes les références que lui envoie l'Anglais, avec qui il a un ami pacifiste en commun, le canon Charles Raven. Allard s'arrange pour diffuser

Blijft voortgaan met
 uw werk voor de Vrede
 17.12.61 Elisabeth

Prentkaart van Stop-War

en Belgique les écrits de Needham.

Allard connut ensuite des Chinois à la Conférence Economique de Moscou de 1952. En Belgique, le monde des affaires et le monde politique étaient au départ plutôt réservés par rapport à cette entreprise. Antoine Allard, issu d'une famille de financiers, en a quant à lui saisi le large enjeu: *"Quelques hommes d'affaires de chez nous voudraient reprendre les relations commerciales avec la Chine, mais jusqu'à présent ils avaient peur des réactions américaines, ou qu'on leur coupe les vivres! Mais l'intérêt du gain les aiguillonne et les rendra plus audacieux que les politiques!"*⁽³⁰⁾

Le CBCI organisa donc dès 1953 un voyage 'privé' en Chine dont Allard, on ne sait pourquoi, ne fit partie. La mission avait pour but d'étudier une éventuelle reprise des échanges. En 1955, ce sera à la Commission de Jeunesse pour les échanges Est-Ouest, dont fait partie Jean Van Lierde, d'organiser un voyage réciproque de Chinois et de Belges. Le but de cet échange sera *"l'acte même du dialogue, la recherche active et humble d'une compréhension d'autrui, (...) seule démarche possible du chrétien."*⁽³¹⁾

En 1957, à nouveau, une autre mission se rendit en Chine, qui comprenait entre autres Allard et le vice-président du CBCI, Maurice Heiber, le directeur de l'AGEFI, Jacques de Groote, de la Banque Nationale (à titre privé), des professeurs d'Economie et Jacques Van Offelen, chef de cabinet du ministre des Affaires Economiques, lui aussi à 'titre privé'.

Allard et Van Offelen furent reçus au défilé du premier mai par Mao, et le lendemain par Chou En-lai, premier ministre qu'Allard décora de l'insigne Stop-War!⁽³²⁾ A leur retour, tous les participants s'attelèrent à faire connaître leur voyage sous forme de brochures, tracts, livres ou conférences.

Quant à lui, Antoine Allard décide de créer une association active dans les relations sino-belges. Ce fut l'Association Belgique-Chine, qu'il présida. Elle comptait dans ses membres Heiber, Marthe Deguent-Huysmans, amie de la reine Elisabeth et fille de Camille Huysmans, Paul Haesaerts et des membres de la mission de 1957. Des commissions politique, économique, culturelle et commerciale furent organisées. Fin 1957, l'Association regroupait deux cents membres, principalement issus de l'UBDP. Ce chiffre évoluerait par la suite.

Notons qu'Allard a loué, pour abriter l'Association, le n°201 de l'avenue Louise, à la mesure de l'ambition du groupe. Allard apparaît dès lors comme le 'Monsieur Chine' en Belgique, à qui on s'adresse pour obtenir toutes sortes de renseignements. Dès 1958, c'est donc à lui que s'adresse Hseih-Li, Chargé d'Affaires à La Haye, quand il prévoit de faire venir la reine Elisabeth en Chine, en 1961.⁽³³⁾

Une reine chez Mao

Toujours en vue d'un rapprochement entre la Belgique et la Chine, Antoine Allard, à travers l'Association Belgique-Chine, essaya de faire reconnaître les participants chinois au Concours Musical Reine Elisabeth. En vain, il dut les héberger chez lui, avenue Duray à Ixelles.⁽³⁴⁾

Les relations d'Antoine avec la reine Elisabeth s'étaient, depuis 1955, fortement développées. *"L'anticonformisme du baron Allard, son caractère de perpétuel rebelle, sa volonté de s'adresser aux hommes et non aux partis devaient séduire une non-conformiste comme Elisabeth."*⁽³⁵⁾

Le point culminant de leur collaboration et amitié fut sans aucun doute le voyage en Chine que le baron organisa pour la reine, en 1961.

Politiquement, un voyage officiel était impossible, et un voyage 'touristique', voire 'secret', n'aurait pas été pris au sérieux. *"A l'origine du projet se trouve un homme déconcertant, dont nul ne contestait la sincérité et la générosité mais dont beaucoup mettaient en doute le réalisme, le baron Antoine Allard."*⁽³⁶⁾

Le 19 septembre, la reine Elisabeth, sa fille la reine Marie-José d'Italie, leurs dames de compagnie Marguerite Straele et Eléna Allard, ainsi que le baron Allard partent du Stuyvenberg.⁽³⁷⁾ Après être passés par l'ambassade de Chine à La Haye, ils s'envolent pour Moscou où ils sont reçus au Kremlin. Ils y dînent en compagnie du maréchal Vorochilov, ami de la reine. Le soir ils assistent à une messe sans prêtre, 'officiellement malade'.⁽³⁸⁾

Le 25 septembre, la reine Elisabeth arrive à Pékin. Les Belges sont logés dans l'ancienne ambassade de France. Dès le lendemain, le groupe est reçu par le maire de Pékin et Chu En-Lai. Antoine Allard retrouve ses amis, hommes politiques ou hommes d'affaires. Outre des visites d'usines et d'hôpitaux, les Chinois leur ont réservé un dîner avec le roi du Népal, ainsi qu'une tribune officielle à la commémoration de la révolution, le premier octobre. La reine et le baron Allard sont ensuite reçus par Mao.

Les Chinois leur ont également réservé l'honneur d'inaugurer la route touristique du Kweilin. Le retour se fait le 19 octobre, par Saint-Petersbourg et Moscou. Kroutchev les emmène le soir au Bolshoï et au musée Pouchkine. Après s'être arrêtée à Varsovie, la reine atterrit à Bruxelles le 27 octobre 1961. Le Palais ayant demandé qu'aucun journaliste ne couvre l'événement, c'est Antoine Allard, à la demande de la reine, qui convia les journalistes à les rejoindre au Stuyvenberg.⁽³⁹⁾

A partir de ce jour, Allard fut constamment sollicité pour donner des conférences sur la Chine. La première eut lieu le 16 novembre, au café bruxellois l'Horloge. La semaine suivante, c'est à Milan et Paris que se tenaient ces réunions. Fin novembre, à Bruxelles, lors d'une conférence, des étudiants catholiques se groupèrent pour discuter d'un rapprochement avec la Chine. *"Antoine était heureux. Il avait réussi à faire sortir la Chine de l'isolement culturel, politique et médiatique dans laquelle on l'avait tenue."*⁽⁴⁰⁾

Le travail avec la Chine occupa encore intensivement Antoine Allard pendant deux ans. Le 11 septembre 1964, en écoutant la BBC, il entendit parler d'une organisation d'Oxford, Oxfam, qui s'occupait de réfugiés tutsis au Burundi. Il décida de répondre à l'appel lancé et de créer Oxfam-Belgique. Allard connaissait la problématique des réfugiés; il s'était, au cours des années cinquante, beaucoup intéressé à l'Afrique.

La problématique du développement selon Antoine Allard

En 1960, dans son livre *Ferveur*, Allard consacre un chapitre 'au plan Africain'.⁽⁴¹⁾ Il le commence par une citation de Dumery: *"La meilleure réussite d'un tuteur, c'est de permettre à son protégé de se passer de son appui."*

La position d'Allard sur le problème du Tiers-Monde est très claire. Elle ne variera jamais et peut être considérée comme la somme des positions adoptées par Antoine depuis 1945. Antoine Allard venait de consacrer quinze ans à la démilitarisation, sous quelques formes que cela soit. 1960 représente une date charnière dans ses combats, et apparaît comme l'antichambre des activités 'développement' qu'il portera sur les fonds baptismaux avec Oxfam.

Deux axes sont à tracer pour suivre la pensée d'Antoine Allard sur la question tiers-mondiste. La première est la question de la propriété des sol et sous-sol; la seconde concerne le rôle du chrétien dans le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes et dans l'aide au développement.

"Il serait urgent", écrit Allard, *"que des juristes fassent une étude, pour déterminer si le sol et le sous-sol, les métaux, les diamants, l'or, l'uranium, la houille, le pétrole sont à nous, ou appartiennent aux premiers occupants de ce pays ?"*⁽⁴²⁾ Pour lui, rien ne justifie leur appropriation par les Occidentaux. *"Rien ne pourra empêcher la colère des Noirs de se retourner un jour contre nous."*⁽⁴³⁾ Le constat d'Allard est simple: les Belges ont volé et exploité les richesses des Congolais, et il est légitime que ceux-ci se révoltent. Antoine connaît bien le Congo, où il a vécu pendant la guerre en s'occupant d'une dizaine de sociétés coloniales.

Plus grave pour Antoine Allard, cette exploitation s'est faite sous le couvert des missionnaires et des autorités ecclésiastiques. *"Au lieu de les christianiser, nous avons honteusement exploité ces pays incapables de se défendre. Cela n'arrivera plus."*⁽⁴⁴⁾

Afin que cela n'arrive plus, Allard propose une solution: la création des Etats-Unis d'Afrique.⁽⁴⁵⁾ Le principe fédéral pour lequel il travaille depuis quinze ans se retrouve ici comme méthode de décolonisation. Il ne désire pas que les anciens colonisateurs tournent le dos aux pays colonisés. *"Il faut continuer et accélérer la formation des élites africaines, cela nécessitera beaucoup plus d'écoles et d'enseignants, ce qui veut dire, des budgets plus importants. Mais je le répète, si les Africains étaient maîtres chez eux, et que les richesses du sol et du sous-sol leur appartenaient réellement (sic), ces ressources pourraient être attribuées à l'enseignement."*⁽⁴⁶⁾

Pamflet van de hand van baron Allard tegen de oorlog in Vietnam, 1967

L'influence de Jef Van Bilsen, dont Antoine avait financé les recherches pour un plan de décolonisation en trente ans, se fait ici clairement ressentir.

Les conditions du développement, comme le montrera Antoine Allard dans un ouvrage postérieur à la décolonisation⁽⁴⁷⁾, doivent être respectées: "Boycott des produits venant des pays esclavagistes, augmentation du prix des matières premières, augmentation des salaires dans le Tiers-Monde, accueil et traitement décent des 'étrangers' travaillant chez nous, investissements pour moderniser l'agriculture et l'industrie dans le Tiers-Monde", et surtout, mettre la guerre hors-la-loi. Les thèmes fondateurs d'Oxfam sont présents ici.

Enfin, Antoine lance un appel aux chrétiens pour travailler dans ce sens: "Rien ne contribuerait plus à la Paix du Monde que si les Chrétiens obéissaient enfin à Dieu, aimaient et aidaient toujours leurs ennemis."⁽⁴⁸⁾

C'est sur le sujet du développement qu'Antoine va construire sa plus grande œuvre pour la paix: Oxfam-Belgique. Après trente ans de lutte, il va développer la 'deuxième jambe' de son pacifisme. Est-ce un signe de lassitude, de déception? Toujours est-il que s'il ne renonça jamais à ses convictions fédéralistes, au plan Rapacki de désarmement de l'Europe centrale, à l'interdiction absolue de l'arme nucléaire, 1965 et Oxfam marquent un tournant dans le pacifisme d'Antoine Allard. Peut-être, finalement, le baron Allard n'a-t-il fait que suivre les préoccupations de son époque?

Quelques réflexions sur le Baron Rouge...

Nous n'avons pu, malheureusement, aborder ici qu'une partie infime de la personnalité et de l'action d'Antoine Allard. Nous avons néanmoins tenté de fournir les clefs nécessaires à quiconque se pencherait sur le baron rouge ou traiterait du pacifisme belge. Il est toutefois possible de dégager certaines conclusions face aux éléments que nous avons aperçus, pour répondre à cette question: quelle est la spécificité du baron Allard?

Tout d'abord au niveau de la position sociale. Rien ne prédisposait Antoine Allard à suivre le chemin décrit. La logique sociale aurait exigé qu'il devienne financier, collectionneur, la philanthropie et la charité étant également de mise. Et s'il n'est certes pas le premier homme issu des 'upper classes' à s'engager dans un chemin militant de gauche⁽⁴⁹⁾, il fut certainement le seul durant cette période de guerre froide, et si ouvertement en Belgique.

Le moteur profond de son action demeure sans conteste sa mystique chrétienne. Le désir d'union dans l'amour du Christ a prévalu sur un quelconque argument politique. Le monde politique ne fut qu'un moyen de parvenir à ses fins.

Sa position sociale lui fournit également un atout, et non des moindres: sa fortune. Selon Jean Van Lierde, c'est par millions de francs qu'Allard aida les mouvements ou

initiatives pacifistes, qu'il finança des études de Congolais en Belgique. Seul un autre homme usa de sa fortune pour la cause pacifiste: l'abbé Paul Carrette. Avec lui, Allard permit notamment à la Maison de la Paix de s'établir à Ixelles, 35, rue van Elewijck, mais aussi celles de Charleroi et de Roubaix, en France.⁽⁵⁰⁾

Sa fortune lui permit aussi d'autres choses: bien plus que les brochures, tracts, affiches, films, cendriers, objets marketing qu'il fabriquait et distribuait à ses frais, elle lui permettait une indépendance de pensée et d'organisation, ainsi qu'une mobilité extraordinaire. Il pouvait décider du jour au lendemain de s'envoler pour l'autre bout du monde, parce qu'un congrès lui semblait important, parce qu'il voulait rencontrer une personnalité ou faire libérer un prisonnier, subvenir aux besoins matériels des objecteurs de conscience. Ce fut cela, le pouvoir particulier d'Allard dans le monde pacifiste, avec sa longévité.

Malgré cela, il ne semble pas qu'Allard ait eu un 'problème', un complexe de richesse. Il rejetait les valeurs familiales, il ne rejetait pas sa famille. Il oscilla constamment entre les droits et les devoirs que lui offrait et qu'il devait à son milieu. Sa présence, même nominative, au sein de conseils d'administration de sociétés coloniales s'étiole au fur et à mesure de l'après-guerre.⁽⁵¹⁾

Peut-on dire pour autant qu'il était un militant de la paix? Deux thèses s'affrontent. Celle soutenue principalement par Jean Van Lierde considère qu'Allard était bien trop indépendant pour en être. "Pour nous, les militants, au sens étymologique ('militare'), sont des combattants." Dans le cas d'Allard, selon la définition d'Abramowicz⁽⁵²⁾ qui dit que "le militant est celui qui reste en guerre même quand ce n'est plus la guerre. Il continue à mener un combat", nous parlerons de militantisme à partir de la fondation de Stop-War en 1945. Stop-War est l'aboutissement d'un parcours initiatique. Avant la Seconde Guerre mondiale, Allard ne côtoyait que des intellectuels. La qualité de ses réseaux sera considérablement modifiée après celle-ci, intégrant en grand nombre des militants de base.

Ajoutons que pour Allard, conquérir des réseaux militants était une nécessité pour ne pas se retrouver isolé. Ses origines familiales ne lui permettaient pas de les connaître d'emblée, et son parcours scolaire l'avait éloigné des intelligentsias. Il y eut un véritable combat relationnel à mener. La particularité d'Allard est qu'il n'est pas issu du milieu auquel il s'identifie, socialement ou culturellement. Mais comme le précise Bénédicte Lepièce, "il peut y avoir de la rage, de la vengeance dans le militantisme". Vengeance contre la guerre qui lui enleva un être cher, contre une position de cadet dans une famille hiérarchisée, rage contre des structures politiques éloignées des valeurs chrétiennes? Plusieurs pistes restent à exploiter.

Une remarque, essentielle, reste à faire. Nous pensons que la thèse communément admise des intellectuels, artistes, masses militantes même, unilatéralement 'pilotes' par Moscou durant la guerre froide n'est plus de mise. Le cas du baron Allard nous mène à la réflexion suivante: lorsqu'Allard est reçu par les plus hautes instances sovié-

tiques ou chinoises, ne trouve-t-il pas avant tout une tribune pour s'exprimer, pour se montrer, pour diffuser ses idées? N'est-il pas juste de poser l'affirmation suivante: la propagande, capitaliste ou soviétique, s'est servie des intellectuels et des militants pour la paix tout comme ceux-ci se sont servis des possibilités qu'elle offrait. D'un point de vue purement humain même, n'est-il pas compréhensible d'aller vers une tribune, fut-elle à l'Est, lorsque les tribunes belges vous sont refusées?⁽⁵³⁾ L'étude d'une double propagande reste à mener dans bien des exemples.

Outre une remarquable et unique indépendance, un autre élément distingue Allard, en fait même un précurseur: la bipolarité de sa pensée. Allard la résumait ainsi: la politique des deux jambes. Une est le désarmement intégral, l'autre le développement. Pour marcher, les deux sont nécessaires. Il est le premier à avoir développé ce concept en Belgique, aujourd'hui évident et repris par tous.

Enfin, un dernier point: le baron rouge était-il rouge? Nous pensons que non. Si sa pensée fut évidemment de gauche et en totale contradiction avec les valeurs de son milieu, si ses réseaux relationnels aboutissaient généralement dans les milieux communiste ou sympathisant, Allard participait de la même façon à un système capitaliste dont il bénéficiait pleinement, et possédait également un réseau relationnel étoffé dans ces milieux. Son action n'était motivée que par un amour immodéré pour la chose divine. Un réel œcuménisme, précédant Vatican II, l'a poussé à l'amour de l'autre, ce qui n'était pas encore le cas avant la Seconde Guerre mondiale. Si 'rouge' il dut y avoir comme sobriquet, c'eut été celui de la couleur du sang du Christ, pour reprendre une note trouvée dans ses cahiers à Regenboog.

Que reste-t-il, aujourd'hui, de l'œuvre d'Allard pour la paix, de ce combat d'un homme livrant une lutte à ses contradictions intérieures, et aux contradictions des valeurs que son époque véhiculait? Il nous est permis de nuancer l'échec évident de son action - échec puisque la guerre n'a pas cessé dans le monde. En effet, en Belgique, Allard contribua à l'obtention d'un statut légal pour les objecteurs de conscience, à créer des colloques, des rencontres, des voyages qui rapprochèrent les engagements pacifiques les uns des autres, il aida à diffuser les idées pacifistes et à les faire connaître du grand public. Il resta Oxfam et ses Magasins du Monde. En Europe, il travailla sans relâche à une fédération européenne dont on parle aujourd'hui ouvertement, à une Allemagne pacifiée et porteuse de paix. Dans le monde, il s'attela à prêcher le rétablissement d'un équilibre Nord-Sud postérieur à une incontournable décolonisation, il voulut obstinément aider à renouer le contact entre les deux blocs au travers d'un désarmement bilatéral, et désira plus que tout l'union des hommes, fut-ce par amour de Dieu ou non. Il n'y avait pas de principe d'intolérance religieuse chez lui, si les autres religions ou philosophies atteignaient les mêmes espérances de paix et d'union.

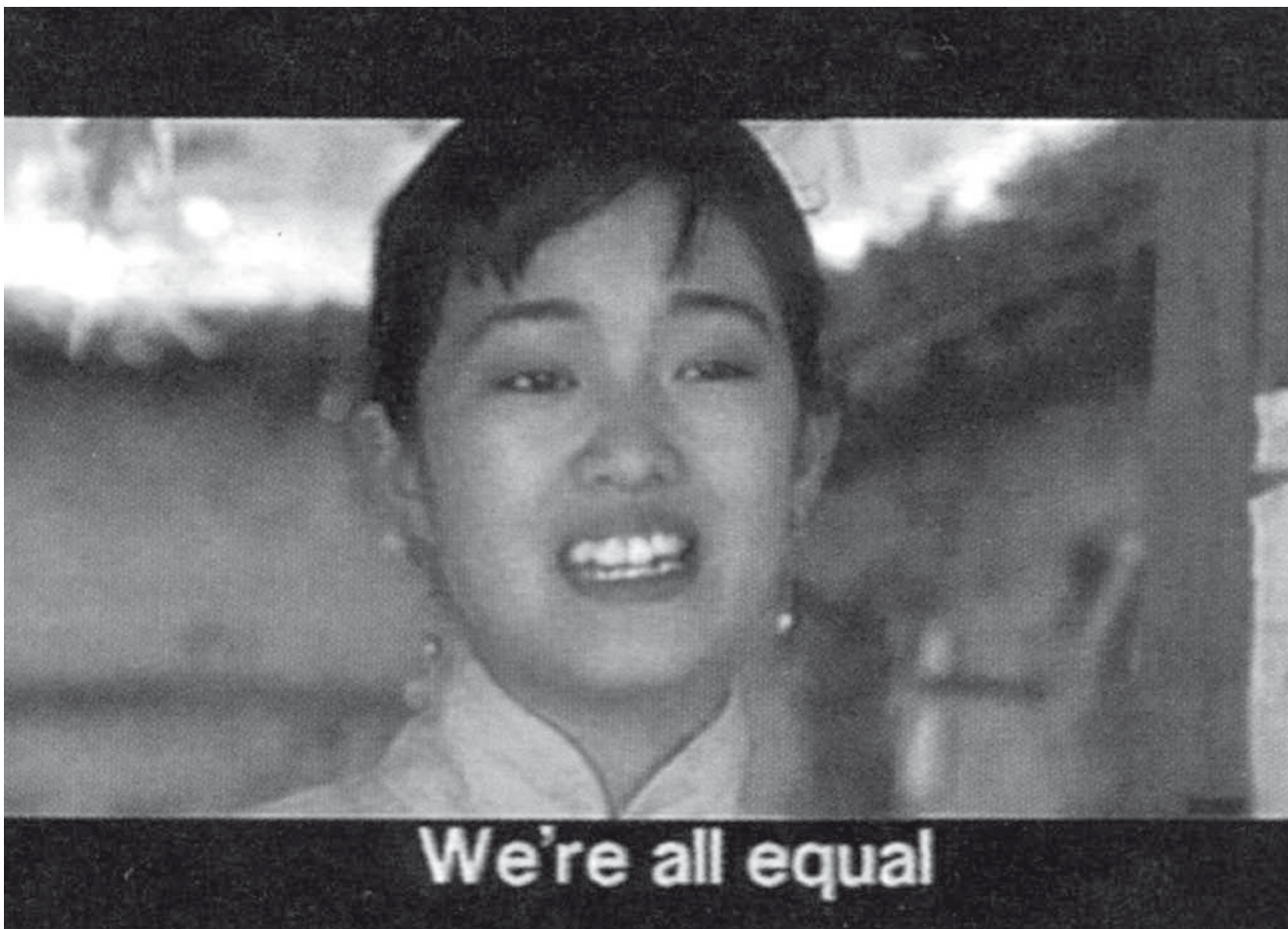
Il reste enfin le souvenir un peu effacé d'un homme qui usa sa vie à travailler à la paix d'un monde qu'il voulait royaume de Dieu.

- (1) Cette société employait, en 1914, 13.500 personnes et produisait 8,5% de la production mondiale de zinc. In: E. MEUWISSEN, *Richesse Oblige. La Belle Epoque des grandes fortunes*, Bruxelles: Racine, 1999, p. 247-248.
- (2) Entretien avec la baronne Eléna Allard, Milan, décembre 2000.
- (3) Sauf précisions contraires, les informations concernant l'enfance d'Antoine Allard sont issues de J. ADANT, *Les activités pacifistes du baron Antoine Allard de 1945 à 1965*, ULB, mémoire de licence, 2002, p. 13-41.
- (4) Antoine Allard, cité par E. MEUWISSEN, *Richesse oblige [...]*, p.249.
- (5) Cité par J. ADANT, *Les activités pacifistes [...]*, p.17.
- (6) Louvain-la-Neuve, Archives du Monde Catholique, Fonds Allard, Autobiographie, Enfance, p.18-19.
- (7) Cité par J. ADANT, *Les activités pacifistes [...]*, p.20.
- (8) ARCA, Allard, Autobiographie, 4ème cahier, p.5.
- (9) ARCA, Allard, Autobiographie, *Ecrivains et Livres*.
- (10) Cette abbaye, fondée en 1098, éditait depuis 1922 le *Bulletin des Missions*, revue de combat se donnant comme tâche de soutenir les grandes idées missionnaires des encycliques pontificales et de condamner les méthodes occidentales de colonialisme. Cette attitude valut à l'abbaye de sérieuses mise en garde de Paul Claudel, entre autres; C. PAPIENS DE MORCHOVEN, *Saint-André-de-Bruges*. In: G. MATHON & G.-H. BAUDRY (dir.), *Catholicisme. Hier, aujourd'hui et demain*, Paris: Letouzey et Aîné, 1993, v.13, p. 455-457.
- (11) ARCA, Allard, Autobiographie, *Aides, Amis*, p. 25-27; entretien avec la baronne E. Allard, Heyst-sur-Mer, 11.09.2001.
- (12) ARCA, Allard, Autobiographie, 11ème cahier.
- (13) En tout, il rédigea plus d'une trentaine d'ouvrages, la plupart édités par Stop-War.
- (14) A. MORELLI, *Don Sturzo face à la guerre d'Espagne et spécialement au problème de la Catalogne et du Pays Basque*, Tarragone, 1988 et A. MORELLI, *Don Sturzo collaborateur de la "Terre Wallonne."* In: G. CAMBIER & M. MAT-HASQUIN, *Problème d'Histoire du Christianisme*, ULB, 1981.
- (15) ARCA, Allard, 1.1933, Lettre du père de Wilde à Antoine, 11.01.1933.
- (16) Actuel château d'Argenteuil. L'industriel américain William Tuck était un ami de la famille.
- (17) Lire à ce sujet L. MARCOU, *Le Kominform*, Paris, 1977, p. 298-310.

- (18) Les 300 mètres carrés de cet appartement abritaient également l'atelier de peinture d'Allard et quelques associations pacifistes mineures.
- (19) Ces informations, comme toutes les informations financières concernant Antoine Allard, se trouvaient dans une farde Dettes et prêts déposée dans la salle Ste Thérèse de Lisieux au Regenboog. Suite au décès de la baronne Allard en 2001, la farde fut vraisemblablement perdue. Il n'en reste que les notes que nous pûmes prendre librement les 12 et 13 septembre 2001.
- (20) G. JACQUEMET, *Chrétiens progressistes. In: Catholicisme. Hier, aujourd'hui et demain*, Paris, t.2, 1949, p. 1083-1084.
- (21) ARCA, Allard, Lettre du père Perrin à Antoine, 17.06.1949
- (22) J. GOTOVITCH, Isabelle Blume. *Entretiens*, Bruxelles, 1976, p.192. Allard n'est donc pas considéré par les membres de l'UBDP comme un communiste!
- (23) ARCA, Allard, Lettre d'Antoine à ? , 09.11.1952.
- (24) ARCA, Lettre d'Allard aux partisans, avril 1952. Jean Van Lierde monta lui aussi à la tribune pour dénoncer la position moscovite, à Vienne, en décembre 1952.
- (25) Sauf indication contraire, toutes les informations proviennent de J. ADANT, *Les activités pacifistes [...]*, p. 70-77.
- (26) Voir à ce propos la correspondance déposée à l'ARCA.
- (27) J. GERARD-LIBOIS & R. LEWIN, *La Belgique entre dans la Guerre Froide et l'Europe 1947-1953*, Bruxelles, 1992, p.232.
- (28) Antoine Allard. *Correspondant de Paix. Croquis de Voyage*, Bruxelles: La Longue Vue, 1990. Etonnamment, aucune archive concernant cette réunion ne subsiste dans les archives Allard...
- (29) A. DEPREZ, *L'Union Belge pour la Défense de la Paix et son impact, 1948-1969*, Université de Liège, 1988, Annexes, p.XV. Nous remercions maître Jean du Bosch pour ses éclaircissements.
- (30) A. ALLARD, *Ferveur. Essai d'application de la Doctrine Chrétienne à la Politique*, Bruxelles, Stop-War, 1960.
- (31) F. DE BUYST, *J'ai vu la Chine 1955*. In: *Routes de Paix*, Bruxelles, novembre-décembre 1955, p.19.
- (32) A. ALLARD, *Ferveur [...]*, p.79.
- (33) ARCA, Allard, Lettre de Hsieh-Li à Antoine, 29.07.1958.

- (34) ARCA, Allard, Lettre du Baron de STREEL et de J. VAN STRAELEN à Antoine, 10.03.1964.
- (35) G.H. DUMONT, Elisabeth de Belgique ou les défis d'une Reine, Paris: Fayard, 1986, p.351.
- (36) G.H. DUMONT, Elisabeth [...], p.350.
- (37) Toutes les informations proviennent du curriculum vitae d'Antoine Allard, réalisé exceptionnellement, non pas à partir de ses carnets, 'perdus' dans une chambre d'hôtel à Pékin, mais des lettres et notes adressées à sa fille Astrid. Etonnamment, les archives du Palais Royal consultées ne contiennent aucun document concernant ce voyage d'un mois en Chine Populaire.
- (38) Entretien avec Eléna Allard, Milan, décembre 2000.
- (39) Entretien avec Eléna Allard, Heyst, 12 septembre 2001.
- (40) Entretien avec Eléna Allard, Heyst, 15 septembre 2001.
- (41) A. ALLARD, *Ferveur [...]*, p.127-142.
- (42) A. ALLARD, *Ferveur [...]*, p.131.
- (43) A. ALLARD, *Ferveur [...]*, p.132.
- (44) A. ALLARD, *Ferveur [...]*, p.129.
- (45) A. ALLARD, *Ferveur [...]*, p.129.
- (46) A. ALLARD, *Ferveur [...]*, p.137.
- (47) A. ALLARD, *Rebelles par Amour*, 1974, p.173-174.
- (48) A. ALLARD, *Ferveur [...]*, p.143.
- (49) Nous pensons notamment à Bertrand Russell, à Jean-Paul Getty II ou à Paul Nothomb, compagnon d'André Malraux durant la Guerre d'Espagne. Nous rappelons que l'engagement pour la paix était une vertu et un honneur avant-guerre; après 1945, le pacifiste sera assimilé au collaborationniste.
- (50) Nous remercions Jean Van Lierde, à nouveau, pour ses précieuses informations; Annexe au *Moniteur Belge*, 27.02.1969, N° 1277, Paix sur Terre, p. 575-576.
- (51) Cette question ne pouvant hélas être traitée dans cet article, nous renvoyons le lecteur à notre mémoire, J. ADANT, *Un baron rouge? Les activités [...]*.
- (52) Cité par B. LEPIECE, *Peut-on parler d'un profil psychologique du militant ? Quelques pistes concernant l'émergence d'un désir de militer*. In: J. GOTOVITCH & A. MORELLI, *Militantisme et Militants*, Bruxelles: EVO, 2000, p.188.
- (53) Nous développons de manière plus complète cette question de l'utilisation du système des

propagandes par les intellectuels et les pacifistes dans la communication que nous avons donnée lors du colloque *Une Europe malgré tout. Les échanges culturels, intellectuels et scientifiques entre Européens dans la guerre froide, 1945-1990*, Coppet, Suisse, 25/27-09-2003, et dont les actes restent à paraître.

Een beeld uit de film Het rode korenveld van Zhang Yimou (J. Silbergeld, China into film. Frames of Reference in Contemporary Chinese Cinema, 1999)

De impact van 25 jaar hervormingen in de Volksrepubliek China: de evolutie in de Chinese film

Jeanne Boden, sinologe

Sinds China in 1978 de deuren heeft geopend, is het land volkomen veranderd. In dit artikel onderzoeken we de evolutie van de cultuur tijdens de 25 jaar na de opening, bekeken vanuit de Chinese film. Tijdens Mao was de cultuurproductie volledig onderworpen aan de normen van het socialistisch realisme. Na 1978 ontstaat een nieuwe Chinese cultuur, nog steeds onder controle van de staat. Er is sprake van reflectie, esthetisering, internationalisering. 1989 is een breekpunt in die ontwikkelingen. In de jaren 1990 ontstaat een dubbel circuit: het officiële en het ondergrondse. Vooral wat geproduceerd wordt in het ondergrondse circuit bepaalt het internationale gezicht van de Chinese film.

Politiek en cultuur

Sinds de invoering van Deng Xiaopings hervormingsplannen 25 jaar geleden heeft China een metamorfose ondergaan. Uit het verstarde, gesloten, monolitische socialistische rijk dat Mao Zedong in 1976 bij zijn dood in complete chaos achterliet, ontstond een nieuwe orde. Deng Xiaoping had zijn programma al in 1975 geformuleerd. Hij wilde vier modernisering doorvoeren: landbouw, industrie, wetenschap en technologie, en defensie. In 1978 gingen de veranderingen van start. De hervorming van de politiek - die later door de dissident Wei Jingsheng⁽¹⁾ als de 'vijfde hervorming' werd bestempeld - werd aanvankelijk beloofd, maar bleef uit.

Wanneer we 25 jaar later terugblikken op de evolutie die de Chinese maatschappij doormaakte, zien we perioden van relatieve liberalisering afgewisseld met krampachtige pogingen van de overheid om alles onder controle te houden.

Op economisch vlak is er een ongekennde groei. Het leven van vele Chinezen is sinds 1978 beter geworden. Een continue stroom van investeringen uit het buitenland zorgt voor een duizelingwekkend economisch groeipercentage dat al jaren 8 tot 9% op jaarbasis bedraagt. Investeringen komen uit Taiwan, Hongkong, Japan, het Westen en van overzeese Chinezen uit het Westen. De jaren 1980 worden gekenmerkt door optimisme en een relatief liberaal klimaat.

Het startschot voor de hervormingen is meteen ook het begin van een nieuwe Chinese cultuur. Sinds 1942⁽²⁾ werd de cultuurproductie gedomineerd door de strenge normen van het socialistisch realisme. Mao legde in zijn toespraak op het congres in Yan'an de beleidslijnen voor kunst en cultuur vast. Hij liet zich daarbij inspireren door het kunstbeleid in de Sovjet-Unie. Kunst en literatuur dienden slechts één agenda: die van de politiek. Cultuur was utilitair, een hulpmiddel om het volk op te voeden in de geest van het socialisme, een propaganda-instrument voor de partij. Ideologische helderheid werd geëist. Er was geen ruimte voor 'kunst om de kunst'. De rigiditeit van de opgelegde normen werd tijdens de Culturele Revolutie nog extremer door toedoen van Jiang Qing, de echtgenote van Mao Zedong.

In een eerste periode na 1978 herstelt China zich langzaam van de Culturele Revolutie en staat traumaverwerking centraal. De partij verwerpt de Culturele Revolutie officieel. Er mag kritiek worden geuit op het recente verleden. De wonden kunnen worden gelikt. Het verhaal *Het litteken* (Shanghen, 1978) van Lu Xinhua geeft de naam aan de 'littekenliteratuur'. De wantoestanden van de tien jaar chaos met agressie, verraad, paranoia, verloren jeugdijaren, gebroken familiebanden, corruptie van partijleden worden verwerkt. De tijd van de positieve helden is voorbij.

Na een rouwperiode van enkele jaren maakt China zich klaar voor een nieuw aanzicht. De economische ontwikkeling komt goed op gang. Er heerst optimisme, het leven wordt beter voor iedereen. Na de jaren van totale deprivatie van liefde en romantiek - de liefde voor voorzitter Mao oversteeg immers alles - snakken de Chinezen naar de gewone dingen van het leven. De populaire Taiwanese⁽³⁾ cultuur dringt het Chinese vasteland binnen. De smartlappen van de Taiwanese Teresa Teng (Deng Lijun) die officieel nergens te verkrijgen zijn, weerklinken tot in de uithoeken van China. Er wordt spottend gesproken over de twee Dengs: Deng Xiaoping regeert overdag, Deng Lijun 's nachts. Karaokebars springen uit de grond.⁽⁴⁾ De Taiwanese vrouwelijke auteurs Qiong Yao en San Mao die schrijven over liefde en reisavonturen kennen een ongelooflijk succes. De populaire Taiwanese popster Hou Dejian verhuist van Taiwan naar het vasteland. In 1989 zal hij een belangrijke rol spelen in de studentenopstand als bemid-

delaar tussen het leger en de studenten. Televisietoestellen worden overal aangekocht. Zuid-China volgt via schotelantennes de televisieprogramma's uit Hongkong. Taiwan en Hongkong worden de trendsetters voor het hele vasteland.

In het relatief liberale klimaat wordt volop geëxperimenteerd. Voor de Chinese cultuur zijn het gouden jaren. Het hoogtepunt wordt bereikt tussen 1984 en 1986. Culturele reflectie bepaalt de Chinese cultuur. De eigen tradities worden geëvalueerd in confrontatie met buitenlandse invloeden. Met de opening van China groeit het verlangen om deel te gaan uitmaken van de wereldcultuur. In de literatuur⁽⁵⁾ onderscheiden we de Zoeken-naar-de-wortels-literatuur (xungen) met schrijvers als Mo Yan, A Cheng, Han Shaogong en de avant-gardeliteratuur (xianfengpai) met onder andere Ma Yuan, Su Tong, Ge Fei, Yu Hua. Op het vlak van theater zien we een nieuwe beweging met Gao Xingjian⁽⁶⁾ in de voorhoede.

Na de chaos van de Culturele Revolutie rijzen vragen over de aard van de Chinese culturele identiteit. In de confrontatie met buitenlandse invloeden wordt die vraagstelling nog verscherpt. De opening van China brengt mee dat de westerse filosofie, cultuurtheorie, filmtheorie⁽⁷⁾, literatuur, massaal in het Chinees worden vertaald. Aanhangers van westerse waarden die voorstander zijn van een zo snel mogelijke modernisering van China komen in conflict met degenen die zoeken in de eigen eeuwenoude traditie. De confucianistische waarden worden opnieuw geëvalueerd in functie van de veranderde Chinese maatschappij. Discussies tussen de verschillende polen laaien zo hoog op dat er wordt gesproken over 'culturele koorts' (wenhua re).

De periode van 25 jaar tussen 1978 en 2003 kent een breekpunt in 1989. De euforie om het economische succes van de jaren 1980 komt plotseling tot een einde wanneer de grote discrepantie tussen politieke en economische ontwikkelingen zich dramatisch uit in het neerslaan van de studentenopstand op 4 juni. We onderscheiden een periode pre-1989 en post-1989 die ook voor de cultuurproductie bepalend is.

De gebeurtenissen van 1989 zorgen voor een keerpunt in de Chinese hedendaagse cultuur. In de periode na het neerslaan van de opstand heersen conservatisme en repressie. De Volksrepubliek maakt enkele jaren van stagnatie door. De extreme poging van de Chinese regering om het volk onder controle te houden heeft op lange termijn een averechts effect. De uittocht van Chinese kunstenaars en intellectuelen was al enkele jaren aan de gang. Na 1989 is er een drainage van Chinees talent naar het buitenland. Binnen China kiezen vele kunstenaars en filmmakers niet langer voor staatssteun en voor het officiële circuit. Ze gaan op zoek naar andere vormen van financiering en andere kanalen om hun producties te realiseren. Door de groeiende internationalisering ontstaan meer coproducties met Taiwan en Hongkong en met het buitenland.

In 1992 zorgt Deng Xiaoping voor een nieuwe impuls door een symbolische reis te maken naar Shanghai en Shenzhen in het zuiden van China. Zijn boodschap 'Wees moediger met hervormingen' wordt geparafraseerd als 'Rijk worden is glorieus'. Deng geeft hiermee een nieuw startsein tot economische bloei.

Snel rijk worden is sindsdien de nationale obsessie. De preoccupatie met geld bereikt ongekende hoogten. Ook in de cultuur zijn commerciële motieven doorslaggevend. De tijd van culturele reflectie is voorbij. De Chinese maatschappij is intussen grondig veranderd. Het grote optimisme van midden de jaren 1980 behoort tot het verleden. De aandacht wordt nu gericht op het alledaagse leven in de nieuwe Chinese maatschappij.

Het China van vandaag schittert en straalt. Zo lijkt het aan de oppervlakte. Het glorie-rijke imago vertoont echter barsten. Tussen de kapitalistische maatschappij die China vandaag in de praktijk is geworden en de doelstellingen van de communistische partij die nog steeds het socialisme voorspiegelt, bestaat een enorme discrepantie. De wetten van de vrije markteconomie zijn niet te rijmen met de resterende structuren van de socialistische staat. Miljoenen Chinezen zijn werkloos geworden door de sluiting van staatsbedrijven. De ijzeren rijstkom die in het China van Mao zorgde voor alle levensbehoeften van wieg tot graf is niet vol te houden in het nieuwe China. De Faillissementswet die sinds 1988 van kracht is, wordt vaak niet toegepast. Verliesgevende staatsbedrijven worden kunstmatig in leven gehouden om nog grotere werkloosheid tegen te gaan. Een sociaal vangnet is er slechts rudimentair. De sociale wetgeving komt pas sinds 1992 langzaam op gang. Iedereen tracht een graantje mee te pikken van het nieuwe geld dat China massaal binnenstroomt. Dat lukt niet altijd. Sociale verschuivingen in de maatschappij zorgen voor normvervaging, corruptie, prostitutie enz.

In het nieuwe China van vandaag halen kapitalistische krachten het van socialistische. De commerciële concurrentiestrijd verplicht de Chinese regering om steeds meer privé-ondernemingen toe te laten die inspelen op de noden van de markt. Een rechtstreeks gevolg is de vermindering of zelfs het verlies van controle van de overheid op die ontwikkelingen. Dat is wellicht het grootste dilemma waar China vandaag mee kampt. Groepsvorming van dissidente elementen in de maatschappij wordt met alle mogelijke middelen bestreden. Behoud van controle wordt moeilijk door technologische ontwikkelingen. De groeiende toegang tot het internet⁽⁸⁾ in China maakt het onmogelijk om alle informatie te censureren. Al beweren sommige studies dan weer dat de Chinese regering er wel degelijk in slaagt een zekere vorm van controle te behouden.⁽⁹⁾ Door de interactie met het buitenland heeft de Chinese regering in ieder geval veel minder impact op een aantal ontwikkelingen, onder andere op de cultuurproductie.

In die cultuurproductie ontstaan twee niveaus. Naast de officiële cultuur onder censuur van de partij functioneert een illegaal maar tegelijk gedoogd kunstcircuit. De kunstenaars daarin werken onafhankelijk. Ze zijn zich goed bewust van wat is toegelaten en wat niet en beoefenen een zekere zelfcensuur.

Dit soort van omstandigheden bestond al vroeger in China. Zelfs in de meest repressieve periode van de Culturele Revolutie (1966-1976) waren er ondergrondse literatuur- en

kunstenementen.⁽¹⁰⁾ Het grote verschil is dat het vandaag vooral de subcultuur van het gedoogd circuit is die het internationale gezicht van de Chinese cultuur bepaalt, zeker op het vlak van de film.

Volgens Zesde-Generatiecineast⁽¹¹⁾ Jia Zhangke beïnvloedt de subcultuur zelfs de officiële: *"The most important event in Chinese cinema is the spreading of cinephile circles throughout the country. Parallel networks are created, through which my movies and those of other banned directors such as Zhang Yuan, Wang Xiao-shuai and Yu Lik-wai can be screened. The critics are better than in the official press, they organize unofficial festivals. Our movies and their activism are making audience tastes change, and even start to influence the official approach to cinema. This new cinephilia is very much indebted to the explosion of the DVD black market, that has allowed a large number of people to discover, through Godard or Hou Hsiao-hsien, that there are other ways to make films than studio academism or Hollywood 'products'."*⁽¹²⁾

Film

Na de algemene inleiding over de evolutie tussen politiek en cultuur van de afgelopen 25 jaar, bekijken we nu wat de gevolgen daarvan zijn voor de Chinese film. We volgen daarbij de indeling in twee perioden met 1989 als keerpunt zoals in de inleiding wordt geargumenteed.

1978-1989

De traumaverwerking na de Culturele Revolutie geeft niet alleen inhoud aan de literatuur in de late jaren 1970. Er worden ook films geproduceerd waarin de frustraties over het recente verleden worden verwerkt. De psychologische impact van politieke onderdrukking wordt onderzocht in onder andere *Bitter Laughter* (1979) van de cineasten Yang Yanjin en Deng Yimin en in *The legend of the Tianyun Mountain* (1980) van Xie Jin.⁽¹³⁾

De vernieuwing in de filmwereld komt iets trager op gang dan in de literatuur omdat het medium film onder scherp toezicht van de regering staat. Alle films worden geproduceerd in staatsstudio's en worden gecontroleerd door een conservatieve garde van de partij.⁽¹⁴⁾ Het duurt tot de komst van Vijfde-Generatiecineasten⁽¹⁵⁾ voor er verandering komt, al blijven zij binnen het officiële circuit werken.

De Vijfde Generatie is de eerste lichting cineasten die na de Culturele Revolutie afstudeert aan de Beijing Film Academie. Velen van hen hebben intussen internationale faam verworven zoals Zhang Yimou, Chen Kaige, Tian Zhuangzhuang. Het werk van de Vijfde-Generatiecineasten is onderling verschillend, maar op grond van hun gemeenschappelijke achtergrond worden ze als een groep beschouwd. Alle Vijfde-Generatiefilmmakers zijn geboren na de bevrijding in 1949 en opgevoed in

Everyone, this soldier has come
from Yan'an to collect songs

Een beeld uit de film *Gele aarde* van Chen Kaige (J. Silbergeld, *China into film. Frames of Reference in Contemporary Chinese Cinema*, 1999)

de geest van het socialisme. Tijdens hun jeugd hebben velen van hen deelgenomen aan de Rode Gardistenbeweging en vervolgens jaren doorgebracht in de uithoeken van China om Mao's boodschap uit te dragen. Tijdens hun opleiding van 1978-1982 is weinig materiaal voorhanden als gevolg van de chaos van de Culturele Revolutie. Zij worden bijgevolg opgeleid met buitenlands filmmateriaal van Truffaut, Fellini, Fassbinder, Godard, Visconti, Tarkovsky, Kurasawa, Bergman.⁽¹⁶⁾ Na hun afstuderen zijn er weinig financiële middelen.

Zhang Junzhao en Zhang Yimou maken in 1984 de film *De ene en de acht* (*Yige he bage*). Alle kostuums in de film zijn in wit, zwart en grijs, locaties zonder felle kleuren worden gekozen en er wordt enkel gebruik gemaakt van natuurlijk licht. Daardoor krijgt de film de sfeer van een zwart-witproductie. Asymmetrische statische shots zorgen voor een speciaal effect. Er vindt duidelijk een verschuiving plaats van de socialistisch realistische films naar een esthetische benadering van film.

In hetzelfde jaar maakt Chen Kaige *Gele aarde* (*Huang tudi*).⁽¹⁷⁾ *Gele aarde* wordt vaak bestempeld als het manifest van de Vijfde Generatie. De film speelt zich af in de afgelegen woestijnachtige gebieden van de provincie Shaanxi, de bakermat van de Chinese beschaving. Het leven van de boeren wordt bepaald door traditie en rituelen. Een soldaat van het Chinese Volksbevrijdingsleger komt er terecht op zoek naar volksliederen. Hij probeert de boeren te overtuigen van een nieuwe levensstijl, vrij van onderdrukking. De afstand tussen de soldaat en de boeren blijkt onoverbrugbaar. De ideologische overtuiging van beide partijen is niet te rijmen. De communistische retoriek heeft voor de boeren geen enkele betekenis. Zij houden aan hun eeuwenoude onveranderlijke tradities.

De film zorgt voor een doorbraak. Met *Gele aarde* is de nieuwe Chinese film geboren. Van de positieve voorbeeldpersonages in de socialistisch realistische filmproductie is geen spoor meer te vinden. De Vijfde-Generatiecineasten zijn niet begaan met het uiten van kritiek op de recente historische gebeurtenissen in China. Zij richten hun aandacht op China's culturele wortels en doen aan culturele reflectie. *Gele aarde* (1984), gemaakt binnen het officiële circuit, getuigt van een onafhankelijke esthetische visie. De film krijgt in de Chinese Volksrepubliek weinig aandacht en wordt bekritiseerd om zijn ontoegankelijkheid. In 1985 wordt de film op het Internationaal Filmfestival in Hongkong enthousiast onthaald. Nadien wordt hij in de Volksrepubliek opnieuw uitgebracht. De nieuwsgierigheid van het Chinese publiek is gewekt door het succes in Hongkong.

Typisch voor de films van de Vijfde Generatie is dat ze zich afspelen in de afgelegen gebieden van China in de ongerepte natuur waar lokale tradities en rituelen aan de maoïstische propagandamachine zijn ontsnapt en zijn blijven voortbestaan. Zowel

de Zoeken-naar-de-wortels-literatuur als de Vijfde-Generatiefilms proberen de Chinese traditie te achterhalen, te revitaliseren, te idealiseren. Hun nieuwe esthetische cinematografische taal gaat gepaard met culturele reflectie. Vele cineasten beroepen zich op hun eigen ervaring als revolutionaire jongere op het platteland. Daar zijn zij in contact gekomen met lokale rituelen. Vijfde-Generatiefilms hebben daardoor soms een autobiografische dimensie.

In sommige films gaat de reflectie over het verleden gepaard met een confrontatie met het communisme, zoals in *Gele aarde*. Kritiek op het communisme wordt echter enkel gegeven op een allegorisch niveau. De beelden van het desolate woestijnlandschap stralen vooral een natuurlijke, minimalistische schoonheid uit. Ze zijn een ode aan de tijdloze natuur en het tijdloze leven. Jerome Silbergeld die de hedendaagse Chinese film vanuit kunsthistorisch oogpunt analyseert, vergelijkt de esthetische filmtaal in *Gele aarde* met de waarden in de traditionele Chinese schilderkunst die gebaseerd is op de taoïstische visie.⁽¹⁸⁾ Hij wijst ook op de taoïstische ingesteldheid van de filmmaker, Chen Kaige.⁽¹⁹⁾

Andere Vijfde-Generatiefilms spelen zich af voor de bevrijding in 1949 en hebben geen enkele referentie aan het communisme, zoals *Het rode korenveld*.

Het rode korenveld (1987) van Zhang Yimou wint in 1988 de Gouden Beer op het filmfestival van Berlijn en is daarmee de eerste Chinese film die internationaal wordt bekroond. Het is de verfilming van de gelijknamige roman van Mo Yan. Jiu'er (de grootmoeder van de verteller), de beeldschone dochter van een arme boer, wordt uitgehuwelijkt aan de melaatse eigenaar van een stokerij. Het meisje, gespeeld door Gong Li, neemt haar eigen lot in handen. Ze gaat een relatie aan met Yu Zhan'ao, een van de dragers van haar draagstoel. De melaatse eigenaar van de stokerij wordt op geheimzinnige wijze vermoord zodat niets hun liefde nog in de weg staat. Jiu'er erft alles en komt aan het hoofd van de branderij. Ze neemt de viriele Yu Zhan'ao⁽²⁰⁾ tot haar man, hij wordt dus de grootvader van de verteller.

Met het verhaal van zijn grootouders neemt de verteller ons mee naar de pre-maoïstische tijd. De beelden in *Het rode korenveld*, de rode wijn, de mannen met ontbloot bovenlijf, de droge open vlakte waar de dragers met de draagstoel doorheen lopen, de ruisende gierst, de felle zon vormen samen het betekenisstelsel van een mythologie waarin de held en heldin in een idyllische wereld hun eigenzinnige leven vol lust en liefde kunnen leiden. Dat leven staat in scherp contrast met het leven in de maoïstische maatschappij. Het rood in de film verwijst niet naar de rode maatschappij van Mao. Het verwijst naar de liefde in de traditionele maatschappij.

Zhang Yimou gebruikt trouwens ook traditionele symbolen, zoals de voet, die een erotische dimensie heeft.⁽²¹⁾ Een overvaller waarmee ze tijdens de huwelijksstoet worden geconfronteerd pakt Jiu'ers voet brutaal vast; hij wil haar verkrachten. Yu Zhan'ao voorkomt de verkrachting door de overvaller te vermoorden. Wanneer Jiu'er

terug in de draagstoel stapt, laat ze haar voet op de rand van de draagstoel rusten. Yu aarzelt om haar aan te raken maar pakt dan de voet en plaatst hem zacht terug in de stoel. Hier begint hun liefde.

Zhang Yimou heeft een pragmatische houding ten opzichte van traditie. Soms verzint hij rituelen in functie van de film. Op basis van de traditionele betekenisstelsels creëert hij volksgebruiken: het schudden van de draagstoel, het offeren aan de wijngod. Via een voice-over krijgt de toeschouwer herhaaldelijk te horen 'het moet volgens de oude gewoonte worden uitgevoerd', wat de indruk van authenticiteit vergroot. Op dezelfde manier gebruikt Zhang Yimou traditionele muziek in zijn films.

In de liberaliserende periode van de jaren 1980 wordt ook het eigen filmverleden herontdekt. Het werk van Fei Mu, de cineast die de eerste Chinese kleurenfilm maakte en in 1948 zijn meesterwerk *Springtime in a Small Town*, was in 1949 door de communisten naar de archieven verbannen. Het duurt tot de jaren 1980 voor het terug wordt bovengehaald en de erkenning krijgt die het verdient. De experimentele trage beelden, de trage dialogen⁽²²⁾ en de symboliek zijn van een klassieke schoonheid en hebben andere regisseurs geïnspireerd. Tian Zhuangzhuangs *Springtime in a Small Town* (*Xiao cheng zhi chun*, 2002)⁽²³⁾ is een herbewerking van het epos van Fei Mu met dezelfde plot, dezelfde karakters, dezelfde scènes.⁽²⁴⁾

1989-2003

In de jaren 1990 beginnen regisseurs in China voor het eerst onafhankelijke producties te maken, los van het officiële circuit, en daarmee is de Zesde Generatie geboren. Het optimisme en de culturele reflectie van de jaren 1980 zijn voorbij. De blik is niet langer op het verleden gericht. De traditie wordt niet langer geïdealiseerd of verheerlijkt. Nu wordt de hedendaagse maatschappij onder de loep genomen. De realiteit wordt op een documentaireachtige manier geportretteerd. De doordachte esthetische composities van de Vijfde Generatie maken plaats voor de groezeligheid van het dagelijkse bestaan aan de onderkant van de hedendaagse Chinese maatschappij. Een verschuiving vindt plaats van culturele reflectie naar kritiek en sociaal engagement. Taboes worden doorbroken (homofilie, prostitutie enz.). De harde, ruwe schaduwzijde van het economische succes wordt belicht.

In de onafhankelijk gemaakte films wordt gewerkt met niet-professionele acteurs, vaak letterlijk met 'de man van de straat'. Jia Zhangke licht toe: *"I like to gaze at ordinary people. By gazing for a long time, you don't need to ask what they're doing, what they've been through, you can feel that time is sculpting this person."*⁽²⁵⁾

De films leunen als genre meer aan bij de documentaire dan bij de speelfilm. Vanaf 1999 worden digitale camera's gebruikt waardoor de filmmaker een grotere mobiliteit en flexibiliteit heeft. Films circuleren op videotape en later op VCD en DVD. Het ei-

genzinnige werk van de Zesde Generatie kent internationaal succes. De aandacht voor vele illegaal gemaakte films blijft echter vaak beperkt tot filmfestivals waarna ze in de archieven belanden en af en toe nog eens verschijnen in het alternatieve filmcircuit. Zhang Yuan is een van de eersten die ervoor kiest om onafhankelijk te werken. Hij weigert een aanstelling in een officiële studio en gaat zijn eigen weg. Zijn eerste onafhankelijke productie is *Mama* (1991). Vooral met *Beijing Bastards* (1993) krijgt hij bekendheid. *Beijing Bastards* is een creatieve documentaire over rockster Cui Jian. De film haalt onderwerpen aan als vrije liefde, abortus, alcoholgebruik, doelloos rondzwervende jongeren. Uiteraard strookt dit niet met het beleid van de overheid. In april 1994 krijgt Zhang Yuan, als een van de voornaamste cineasten van de Zesde Generatie, door de Chinese overheid een officieel verbod opgelegd om nog verder te werken in de Chinese Volksrepubliek.⁽²⁶⁾ Ondanks het verbod blijft hij aan de slag.

Zhang Yuans *East Palace, West Palace* (1997) is de eerste Chinese film die homofilie ter sprake brengt. Homoseksualiteit was taboe in China.⁽²⁷⁾ In het begin van de jaren 1990 komt het woord niet eens voor in de Chinese wetten of de media. Het spreekt voor zich dat Zhang Yuans *East Palace, West Palace* wordt verboden, niet enkel wegens het onderwerp, maar ook door het werkverbod dat hem is opgelegd. De film wordt getoond op het filmfestival van Cannes. Zhang Yuan is zelf niet aanwezig omdat hij geen vergunning krijgt om China te verlaten.

Wang Xiaoshuai werkt nadat hij in 1989 afstudeert aanvankelijk in de Fujian Filmstudio. Op het ogenblik dat hij besluit om onafhankelijk te gaan werken, leent hij geld voor zijn film *The Days* (1993). De film handelt over het alledaagse leven van een kunstenaarsstel dat hun relatie op de klippen ziet lopen. De film heeft succes in het Westen en bevindt zich in de archieven van het Museum of Modern Art in New York. Dankzij buitenlandse financiering kan Wang zijn werk voortzetten. Voor zijn erg aparte film *Frozen* (1997) werkt Wang onder het pseudoniem Wu Ming (letterlijk: geen naam). *Frozen* gaat over een kunstenaar die als ultiem kunstwerk zelfmoord wil plegen. Bij het begin van elk seizoen laat hij zich op een andere manier begraven: in de herfst een aardebegravenis, in de winter een waterbegravenis, in de lente een vuurbegravenis en ten slotte in de zomer een ijsbegravenis waaraan hij bezwijkt. Voor *So Close to Paradise* (1999) kiest Wang opnieuw voor het officiële circuit.

Hoe de Chinese Volksrepubliek afstapt van de Mao-cultus en de overgang maakt naar het nieuwe China wordt prachtig getoond in *Platform* (2000) van Jia Zhangke⁽²⁸⁾ die eerder *Xiao Wu* (1998) realiseerde. *Platform* vertelt het verhaal van een theatergezelschap dat aanvankelijk de maoïstische ideologie propageert maar zich, in het veranderende China van de jaren 1980, verplicht ziet zijn beleid aan te passen. Omdat het gezelschap zijn staatssteun verliest moet het commercieel worden. De 'revolutionaire' boodschap wijkt voor breakdance, populaire popsongs, 'fengliu' of liefdesliedjes.

De maoïstische symbolen en iconen die eerst overal te zien zijn, verdwijnen bijna ongemerkt uit het beeld. In het revolutionaire tijdperk van Mao en vlak daarna is de kleur rood overheersend. In vrijwel elke shot komt een rood object voor: een rode helm, een rood hemdje, een rode motor. Het Rode China van Mao komt tegen de grijze achtergrond van de traditionele architectuur in Fenyang (Taiyuan) extra tot uiting.

We krijgen een helder beeld van de veranderingen in de Chinese maatschappij in het begin van de jaren 1980 waarin de liedjes van de Taiwanese Teresa Teng weerklinken, waarin jongeren kiezen voor hippe kledij, waarin vrouwen zich opmaken, hun haar permanenten en roken. Voor het eerst kan en mag er over seks worden gesproken. In de maoïstische jaren leek de Chinese samenleving aseksueel. Liefde bestond enkel voor voorzitter Mao. Voor individuele verlangens was geen plaats in de communistische maatschappij waarin zelfs een liefdesbrief aanving met een citaat van voorzitter Mao. Iemand in het gezelschap zingt in 1980: "*Binnen twintig jaar zal ik acht vrouwen en tien zonen hebben.*" Hij wordt door de manager bekritiseerd. Acht vrouwen hebben kan niet, polygamie is verboden. Tien zonen evenmin, het één-kind-beleid⁽²⁹⁾ is ingevoerd. Bovendien 'binnen twintig jaar' verwijst naar het jaar 2000. Dat is het moment dat de Chinese regering de bevolkings-explosie onder controle wil hebben. In een tv-zaaltje wordt seksuele opvoeding gegeven, weliswaar summier. Terwijl een voice-over het publiek inlicht over de 'verschillende standjes om de kwaliteit van het liefdesleven te verhogen' zien we op het scherm een lotusbloem, traditioneel symbool van zuiverheid en puurheid. Iets later wordt aan de hand van animatiefilmfiguren het voorbeeld gegeven. Seksualiteit mag dan al benoemd worden, om het ook te tonen is het nog te vroeg.

Via het verhaal van de film krijgen we een beeld van de historische gebeurtenissen in China. De onderhandelingen met geldschietters verlopen erg stroef; een vergelijking met Thatcher wordt gemaakt. Op hetzelfde moment lopen immers de onderhandelingen tussen de Britse en de Chinese regering over de 'terugkeer van Hongkong naar het moederland'. Er wordt kritiek geuit op het beleid van de regering. Zo komt terloops de executie door het nekschot ter sprake. Aan het eind van de film zien we het maoïstische rood vervangen door het traditionele huwelijksrood, weerspiegeld in het rode kussen met de 'dubbel geluk'-karakters⁽³⁰⁾ die symbool staan voor de liefde.

Het gebruik van de digitale camera maakt het mogelijk om met een klein budget te filmen. In een interview met *Le Monde* vat Jia Zhangke zijn manier van werken samen: "*My initial project was to make a documentary on industrial architecture. At first, I only wanted to show these factories and warehouses built in the 1950-60 that are now disused. Gradually the idea to insert characters in these settings became essential. I was able to develop the project by using a DV (digital) camera, which makes it possible to make quick decisions, is easy to handle, and allows you to shoot cheaply.*"⁽³¹⁾ In Jia's films komen zeer weinig professionele acteurs voor. Het overgrote deel van de acteurs zijn mensen die de regisseur toevallig ontmoet. Hij slaagt erin om films te maken met een klein budget.

Videohoes van de film Platform van Jia Zhangke

The Orphan of Anyang (*Anyang de guer*, 2001) van Wang Chao is een voorbeeld van een film die illegaal in China is gedraaid en later in het buitenland is gemonteerd. Wang Chao werkt eveneens met niet-professionele acteurs in reële locaties. Hij registreert de alledaagse gang van zaken in een klein provinciestadje. Via de oppervlakkige interactie tussen de personages wordt de onderliggende hardheid en uitzichtloosheid van het bestaan weergegeven. Baas Side krijgt te horen dat hij leukemie heeft en niet lang meer zal leven. We maken kennis met hem in een karaokebar waar hij als maf-fioso ruzie krijgt omdat 'zijn' prostituee Yanli, met een andere klant bezig is. Yanli is pas bevallen van zijn 'bastaard' zoals ze het kind noemt en heeft de baby toevertrouwd aan een mijnwerker die werkloos is geworden en die in ruil voor tweehonderd 'kuai' kindergeld per maand voor de jongen wil zorgen. Baas Side heeft erop los geleefd. Nu hij de dood in de ogen kijkt, steken andere waarden de kop op. Na zijn ontslag uit het ziekenhuis wil hij naar zijn ouderlijk huis, op bezoek bij zijn moeder. Onderweg gebiedt hij de chauffeur om te stoppen aan de Gele Rivier en zegt: "*Ik wil naar de Gele Rivier kijken*" ("*Wǒ yào kàn Huáng Hé*"). Dit is het meest symbolische ogenblik van de hele film. De Gele Rivier is de bakermat van de Chinese beschaving, het symbool van het eeuwenoude traditionele China. Baas Side verzinkt in gedachten terwijl hij over het water tuurt. Het lijkt alsof hij zijn hele leven en dat van zijn voorouders ziet passeren. De confrontatie met de dood heeft hem tot inkeer doen komen. Hij heeft zijn westerse maatpak van de karaokebar ingewisseld voor een traditioneel Chinees jasje. De vier andere bendeleden delen niet in zijn contemplatieve bui. Twee van hen plassen in de Gele Rivier, de anderen staan verveeld toe te kijken, de traditie lijkt voor hen niet veel te betekenen.

Op bezoek bij zijn moeder komt het onderwerp van het nageslacht ter sprake. De moeder van Baas Side ziet dat hij zal sterven, omdat zijn haar uitvalt. Zijn vader verloor ook al zijn haar voor hij stierf. Het respect dat Baas Side toont voor zijn moeder bewijst hoe de confucianistische waarden van filiale piëteit nog steeds in de Chinese maatschappij voortleven. Moeder geeft hem de opdracht om voor een nageslacht, een zoon, te zorgen.⁽³²⁾ Daarop overweegt hij om het kind van prostituee Yanli toch als zijn kind te erkennen. Intussen is er tussen Yanli en Dagang, de mijnwerker, een band gegroeid. Ze zijn met het kind naar de tempel gegaan om het ceremonieel te laten inwijden. Dat wordt als de basis van een gezinsband gezien, zoals het bij een fotograaf op een 'gezinsfoto' wordt vastgelegd. De ongehuwde Dagang heeft zich aan het kind gehecht. Hij wil immers ook een zoon. Wanneer de bende het kind van Yanli komt opeisen ontstaat discussie. Dagang wordt opgepakt.

De film behandelt het eigentijdse leven met prostitutie, bendevoorming, corruptie, werkloosheid, teloorgang van traditie. In lange shots wordt het China van nu getoond, geen enkele poging wordt ondernomen om de groezeligheid van het leven te verdoezelen. Het leven wordt niet opgesmukt, de straten, de huizen, de verblijfplaats

van de prostituees, worden erg realistisch gefilmd. Terloops komt ter sprake dat er samen met Dagang honderden anderen uit de mijnen ontslagen zijn zonder een cent te krijgen. Niemand protesteert, iedereen schikt zich in het lot en zoekt naar uitwegen. Het leven na Mao is leeg geworden. De traditie is voorgoed verloren. In de Gele Rivier wordt nu geplast. Het krijgen van een zoon, het hoogste goed in het traditionele China, is onzeker doordat het kind verwekt is bij een prostituee. Wie is de echte vader? De economische groei die voor heel wat Chinezen een beter leven heeft gebracht, heeft een schaduwzijde. De staatsbedrijven zijn niet rendabel en worden kunstmatig in leven gehouden. Als dat niet lukt komen duizenden mensen op straat. De kracht van de eeuwenoude traditie waarvoor de Gele Rivier symbool staat is verloren. Het communisme en de Culturele Revolutie hebben alles uitgewist. In het nieuwe China is er geen enkel houvast meer.

Beleidslijnen van de nieuwe Chinese cultuur

In de periode na 1978 heeft de Chinese cultuur ingrijpende veranderingen ondergaan. De Chinese cultuur van vandaag is niet meer te vergelijken met die van 25 jaar geleden. Ondanks die realiteit zijn de officiële beleidslijnen inzake cultuur weinig veranderd. Op het zestiende Partijcongres in november 2002 licht Jiang Zemin in zijn toespraak de criteria toe waaraan de Chinese kunst en cultuur vandaag moet voldoen.⁽³³⁾ Jiang Zemin pleit nog steeds voor strenge controle van de overheid op de kunst- en cultuurproductie. Ook de kunst van vandaag is ideologisch bepaald en moet ondanks de commerciële belangen en de internationalisering de socialistische gedachte uitstralen. Daarnaast legt Jiang sterk de nadruk op het nationalistische karakter van de Chinese cultuur. De partij is erg begaan met de eenheid van China en de ideologische opvoeding van het volk. Buitenlandse decadente invloeden moeten worden geweerd.

Censuur, dissidentie en internationaal succes

Het verschil tussen wat de overheid voorstaat en wat kunstenaars willen of waar op de commerciële markt vraag naar is, heeft een paradoxale situatie doen ontstaan. Binnen China is een gedoogcircuit ontstaan, een zwarte markt voor alles wat verboden is. Dat is één manier om de censuur van de overheid te omzeilen. Een andere is om de producten die binnen de Volksrepubliek worden verboden in Taiwan of Hongkong te laten verschijnen. De onmacht van de CCP om nog langer impact te hebben op de cultuurproductie is duidelijk. Zodra een boek of film verboden wordt, treedt de zwarte markt in actie. Door een verbod op een cultureel product wordt de aandacht erop gevestigd en is het succes gegarandeerd.

De filmproductie stond tijdens de jaren 1980 nog volkomen onder controle van de overheid. Regisseurs werden opgeleid in staatsinstituten, films werden geproduceerd in officiële filmstudio's, gefinancierd door de staat en gedistribueerd onder controle

van de overheid. Er was ook strenge controle op wat werd ingevoerd. Enkel films die de goedkeuring van de overheid wegdroegen konden worden getoond. Dit laatste is nog steeds het geval vandaag. De keuze van vele filmregisseurs in de jaren 1990 om onafhankelijk te gaan werken en niet langer voor de veiligheid van het officiële circuit te kiezen, stelt hen voor een dilemma. Onafhankelijk werken betekent niet beperkt zijn door de eisen van een censuurcommissie maar impliceert dat er geen distributie via de officiële kanalen is. Al worden films in het buitenland bekroond met verschillende prijzen, geen goedkeuring van de Chinese overheid betekent dat de film in China wordt genegeerd.

Het zwart-wit epos *Devils on the Doorstep* (Guizi laile, 2000) van de eigenzinnige Jiang Wen is een van de talloze voorbeelden van films die in het buitenland aandacht kregen maar in de Volksrepubliek verboden zijn. De cineast kreeg na deze film zelfs het verbod opgelegd om nog films te maken. *Devils on the Doorstep* is een tragikomedie over de gruwelen tijdens de oorlog tussen China en Japan. Twee krijgsgevangenen, een Japanse sergenteant en een Chinese tolk, worden door een onbekende afgeleverd bij een jonge boer die de opdracht krijgt om voor hen te zorgen tot ze zullen worden opgehaald. Maanden gaan voorbij en het hele dorp raakt betrokken bij de netelige zaak. Er wordt gezocht naar de beste manier om de twee te laten verdwijnen. De film is een spel tussen gruwel en humor waarin alle partijen worden bekritiseerd en waarin de absurditeit van het gegeven oorlog wordt getoond. De film werd verboden in China omdat er een loopje wordt genomen met de nationale fierheid doordat de Chinezen als erg zwak worden afgebeeld.

Om te ontsnappen aan de impasse van de strenge controle zoeken jonge regisseurs van vandaag naar een gulden middenweg. De regisseur Teng Huatao veranderde zonder protest de titel *One Hundred Thieves* in *One Hundred* op verzoek van de censuurcommissie. Xu Jinglei⁽³⁵⁾ hield het einde van *Me and Dad* op vraag van de censuurcommissie en neemt een pragmatische houding aan: "As long as the result is not death and destruction, you have to accept the changes they want. Living in China, you can't be that stubborn."⁽³⁶⁾

Jonge filmmakers kiezen een Chinees publiek voor hun films boven de beperking tot buitenlandse filmfestivals en het zien verdwijnen van hun werk in buitenlandse archieven.

De censuur in de Chinese Volksrepubliek heeft gevolgen op internationaal vlak. Vaak zijn het precies de culturele producten die de Chinese overheid tracht te verbieden die internationaal worden bekroond. Een groot deel van de Chinese cultuur die een internationaal publiek bereikt, draagt niet de goedkeuring van de Chinese regering weg. Tegelijk is het precies het verbod in China dat de kans op succes in het buitenland lijkt te bevorderen. De vraag moet worden gesteld welk verband er bestaat tussen de censuur binnen China en het internationale succes van Chinese culturele producten.

Het commerciële succes van de Chinese 'dissidentie' in het Westen is niet te onderschatten.⁽³⁷⁾ Wat in China wordt verboden, krijgt de 'dissidentenstatus' en is bijgevolg gewild in het Westen, want exotisch en de beeldvorming over China in het Westen bevestigend. Er is sprake van een wisselwerking. Zhang Yimou's film *To Live* (*Huozhe*, 1994) werd in China verboden. De promotiecampagne van coproducent Era International in Cannes draaide precies rond het feit dat Zhang Yimou afwezig was doordat de Chinese autoriteiten de film niet hadden goedgekeurd. Journalisten en marketing managers beseffen dat een artikel over Chinese filmregisseurs meer aanslaat als er ook een politiek aspect is.⁽³⁸⁾ Binnen China krijgt Zhang Yimou al sinds het internationale succes van zijn vroege werk te horen dat hij films maakt voor het Westen.⁽³⁹⁾

Wanneer *City of Sadness* van de Taiwanese Hou Hsiao-hsien⁽⁴⁰⁾ uitkomt in 1989 wordt de film in Europa geadverteerd als 'Taiwan's Tiananmen'.⁽⁴¹⁾ Buitenlandse critici vinden stevast een politieke onderliggende boodschap in het werk van Chinezen, ook al is die er niet. Chinese cultuur wordt nu eenmaal met een politieke bril op beoordeeld en geïnterpreteerd. Reclamemanagers zijn zich sterk bewust van de commerciële kracht van Chinese dissidentie en spelen erop in. Volgens sommige critici is de politieke beoordeling zelfs belangrijker dan de artistieke: "*There is a temptation for Western viewers to scrutinize these films with a Chinese censor's eyes, looking for political criticism or social irony in every frame. Of course, what is belligerent folly to the censor is political bravery to us. Some of the festival prizes given to Sixth Generation films seem like citations awarded for valor in the face of institutional myopia, rather than for cinematic achievement.*"⁽⁴²⁾

Cultuur heeft officieel nog steeds een utilitaristische functie in China: ze moet een duidelijke ideologie voorspiegelen. Het is echter de vraag in hoeverre de centrale macht hier nog greep op heeft.

Filmografie

De titels van de film zijn aangegeven in de taal waarin ze worden vermeld in de bronnen of waarin ze gepromoot werden in de Belgische bioscopen.

Chen Kaige, *Gele aarde*, 1984
 Fei Mu, *Springtime in a Small Town*, 1948
 Hou Hsiao-hsien, *City of Sadness*, 1989
 Jia Zhangke, *Platform*, 2000
 Jia Zhangke, *Xiao Wu*, 1998
 Jiang Wen, *Devils on the Doorstep*, 2000
 Tian Zhuangzhuang, *Springtime in a Small Town*, 2002
 Teng Huatao, *One Hundred* (2001)

Wang Chao, *The Orphan of Anyang*, 2001
 Wang Xiaoshuai, *The Days*, 1993
 Wang Xiaoshuai, *Frozen*, 1997 (onder pseudoniem Wu Ming)
 Wang Xiaoshuai, *So Close to Paradise*, 1999
 Xie Jing, *The legend of the Tianyun Mountain*, 1980
 Xu Jinglei, *Me and Dad* (2003)
 Yang Yanjin, Deng Yimin, *Bitter Laughter*, 1979
 Zhang Yimou, Zhang Junzhao, *The One and the Eight*, 1984
 Zhang Yimou, *Het rode korenveld*, 1987
 Zhang Yimou, *To Live*, 1994
 Zhang Yuan, *Mama*, 1991
 Zhang Yuan, *Beijing Bastards*, 1993
 Zhang Yuan, *East Palace, West Palace*, 1997

(1) In 1978 stelt Deng Xiaoping zijn hervormingsplannen met vier modernisering voor. Dichters die tijdens de Culturele Revolutie ondergronds hadden gewerkt komen nu met hun mening naar buiten. Ze plakken muurposters op in het centrum van Beijing aan de zogenaamde Muur van de Democratie. Wei Jingsheng is een van de personen die pleiten voor democratie. Zijn slogan luidt: "De vijfde modernisering: democratie en andere dingen". Hij wordt kort daarop opgepakt en verdwijnt voor 15 jaar in de gevangenis.

(2) Talks at the Yan'an Forum on Literature and Art. In: K. DENTON (ed.), *Modern Chinese Literary Thought. Writings on Literature, 1893-1945*, Stanford: Stanford University Press, 1996, p. 458-484.

(3) Om de aantasting van het communistische systeem te vermijden, ontwikkelt Deng Xiaoping een systeem van 'één land, twee systemen', een coëxistentie van het socialistische en het kapitalistische systeem. Het 'één land, twee systemen' is de formule voor de reïntegratie van Hongkong in 1997. Deng wil met het systeem de hereniging met Taiwan bewerkstelligen. De politieke hereniging van Taiwan en de Volksrepubliek is tot op vandaag niet voltrokken. De economische en culturele interactie daarentegen is intens geworden.

(4) LYNN PAN, *The New Chinese Revolution*, London: HH, 1987, p. 111-135.

(5) ZHAO HENRY, *The Lost Boat. Avant-Garde Fiction from China*, London: Wellsweep, 1993, p. 9-18.

(6) ZHAO HENRY, *Towards a Modern Zen Theatre*. Gao Xingjian and Chinese Theatre Experimentalism, London: SOAS, 2000, p. 230; FONG GILBERT, *The Other Shore*. Plays by Gao Xingjian, Hong Kong: Chinese University Press, 1999, p. X-XLII.

(7) De informatiestroom is zo gigantisch dat er weinig sprake is van eenduidigheid en objectiviteit. In 1984 worden drie Amerikaanse filmtheoretici uitgenodigd in China. Cui Junyan publiceert in 1985 in twee opeenvolgende nummers van *Wereldcinema* (Shijie dianying) een essay over hun lezingen. In plaats van een rapport geeft Cui commentaar op de verschillende theorieën. Door de schaarste in het aanbod van beschouwende en theoretische artikelen en de autoriteit van het tijdschrift worden Cui's interpretaties van de historische ontwikkelingen in de westerse filmtheorie zonder enige contextualisering overgenomen door filmmakers en critici. Zie ZHANG XUDONG, *Chinese Modernism in the Era of Reforms*. Cultural Fever, Avant-garde Fiction, and the New Chinese Cinema, Durham/ London: Duke University Press, 1997, p. 237. Westerse filmtheorie werd op een obscure manier gebruikt tijdens de jaren 1980 in China. Hu Ke geeft een beeld van hoe die theorie wordt aangepast en gefilterd volgens de noden van de jaren 1990. Zie HU KE, *Contemporary Film Theory in China*. In: *Dangdai Dianying*, (1995)2, p. 65-73, vertaald door WANG, T., BERRY, C., CHEN MEI, internet-publicatie 25 maart 1998, <http://www.latrobe.edu.au/screeningthepast/reruns/hkrr2b.html>.

- (8) M. CHASE & J. MULVENAN, You've Got Dissent! Chinese Dissident Use of the Internet and Beijing's Counter-Strategies: <http://www.rand.org/publications/MR/MR1543/>. In de appendix van deze publicatie wordt een lijst met dissidente websites gegeven. Onderwerpen zijn: democratie, Tibet, Xinjiang, Mongolië en de Falungong.
- (9) Zie LOKMAN TSUI: <http://www.lokman.nu/thesis>.
- (10) De Misty Poets of Hermetische Dichters pleiten al tijdens de jaren 1970 voor een esthetisering van de cultuur en een loskoppeling van de politiek. Ze willen hun persoonlijke gevoelens en verlangens uiten en niet langer schrijven in dienst van de politiek. Zij willen aandacht voor het individu in plaats van voor de collectiviteit. Omdat zij veelvuldig gebruik maken van symbooltaal wordt hun werk als onbegrijpelijk ervaren. Tijdens de Culturele Revolutie werkten ze ondergronds. Prominente figuren zijn Duo Duo, Bei Dao, Gu Cheng, Mang Ke, Yang Lian. Voor een uitgebreide bespreking zie M., VAN CREVEL, Language Shattered. Contemporary Chinese Poetry and Duoduo, Leiden: CNWS, 1996, 349 p.
- (11) De term 'Zesde generatie' refereert aan een groep filmmakers die opkomt in de jaren 1990. Geboren in de jaren 1960 maken ze de Culturele Revolutie slechts als kind mee, waardoor er minder sprake is van traumatisering. Ze studeren af aan de Beijing Film Academy. Hun films zijn meestal met buitenlands geld gefinancierd en worden niet via het officiële circuit verdeeld.
- (12) <http://www.lemonde.fr/article/0,5987,3250--277079-,00.html> (Jean-Michel Frodon's Interview with Jia Zhangke, vertaald door Bérénice Reynaud).
- (13) ZHANG YINGJIN & XIAO ZHIWEI, Encyclopedia of Chinese Film, London/ New York: Routledge, 1998, Historical essays, p. 28.
- (14) J. SILBERGELD, China into Film. Frames of Reference in Contemporary Chinese Cinema, London: Reaktion Books, 1999, p. 16.
- (15) Een conventionele indeling van de Chinese filmgeschiedenis is het categoriseren van de cineasten in generaties. De eerste generatie zijn de pioniers die de film introduceren in China aan het begin van de 20e eeuw. De tweede generatie werkt in de jaren 1930-40, experimenteert met genres en stijlen, en ontwikkelt de realistische traditie in de Chinese film. De derde generatie bestaat uit de revolutionaire filmmakers die opgroeien in het communistische leger en films maken uit revolutionaire noodzaak. Hun films zijn het begin van de filmindustrie van de Chinese Volksrepubliek. De vierde generatie is opgeleid in communistisch China maar ontwikkelt pas een eigen stijl na 1978. Dit

is de indeling die Zhang Xudong maakt. Voor een uitgebreide beschrijving zie: ZHANG XUDONG, Chinese Modernism in the Era of Reforms. Cultural Fever, Avant-garde Fiction, and the New Chinese Cinema, Durham/ London: Duke University Press, 1997, p. 215-231.

- (16) Voor een beschrijving van het gebruik van buitenlandse films, de impact ervan op de cineasten en het ontstaan van een modernistische filmtaal, zie ZHANG XUDONG, Chinese Modernism [...], 1997, p. 232-265.
- (17) J. SILBERGELD, China into Film. Frames of Reference in Contemporary Chinese Cinema, London: Reaktion Books, 1999, 351 p.
- (18) J. SILBERGELD, China into Film [...], p. 46.
- (19) J. SILBERGELD, China into Film [...], p. 51.
- (20) Het mannelijk narcisme in Het rode korenveld wordt door verschillende auteurs besproken: C. BERRY, The Viewing Subject and Chinese Cinema. In: N. BROWNE, P. PICKOWICZ, V. SOBCHACK, E. YAU, New Chinese Cinemas. Forms, Identities, Politics, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- (21) LU TONGLIN, Misogyny, Cultural Nihilism & Oppositional Politics, Stanford, California: Stanford University Press, 1995, p. 73.
- (22) Vertaling script Spring in a Small Town, A. JONES, <http://www.cohums.ohio-state.edu/deall/denton.2/mclc/spring/default.htm>
- (23) Tian Zhuangzhuang maakt hiermee zijn comeback na tien jaar stilte waarvan de eerste drie jaren het gevolg waren van een officiële ban na zijn film The Blue Kite (1993). Tian Zhuangzhuangs versie van Springtime in a Small Village is een bespiegeling over de Chinese cultuur, geschiedenis en moderniteit.
- (24) S. KRAICER, Coming home: Tian Zhuangzhuang's Springtime in a Small Town. In: Cinema Scope, (herfst 2002)4. http://www.mago-mania.com/search/show_article.epl?id=1095
- (25) YU SEN-LUN, Director aims lens at China's new generation. In: Taipei Times, 26.05.2002. <http://www.taipeitimes.com/news/2002/05/26/story/0000137751>
- (26) ZHANG YINJIN & XIAO ZHIWEI, Encyclopedia of Chinese Film, Routledge/ London/ New York, 1998, Historical essays, p. 392.
- (27) In 1995, tijdens het Vierde Verenigde Naties Wereldcongres voor Vrouwen in Beijing organiseerde Wu Chunsheng de eerste party voor lesbische vrouwen. De openbare bekendmaking van de party trok de aandacht van de autoriteiten. Wu Chunsh-

- eng werd opgepakt. HE XIAOPEI, Birthday in Beijing: Women Tongzhi Organizing in 1990's China. In: ILAS Newsletter, 29(November 2002), p. 10
- (28) Interview met Jia Zhangke: http://www.sens-esofcinema.com/contents/01/15/zhangke_interview.html
- (29) In 1980 kondigde premier Hua Guofeng op het Vijfde Nationale Volkscongres officieel het geboortebepelingsbeleid aan. Een echtpaar mag nog slechts één kind krijgen (met uitzondering van de etnische minderheidsgroepen). De totale bevolking moet tegen het jaar 2000 beperkt worden tot 1,2 miljard.
- (30) Shuangxi: karakter samengesteld uit twee maal het karakter voor 'geluk'. Het wordt gebruikt bij blijgebeurtenissen zoals het huwelijk.
- (31) <http://www.lemonde.fr/article/0,5987,3250--277079-,00.html> (Jean-Michel Frodon's Interview with Jia Zhangke, vertaald door Berenice Reynaud)
- (32) In de confucianistische maatschappijfilosofie is het de plicht van de zoon ten opzichte van zijn ouders en voorouders om voor een zoon te zorgen. De voorkeur voor een zoon is ontstaan vanuit de patriarchale maatschappij en het belang van de voorouderverering. Een zoon zorgt na de dood van zijn vader voor moeder en jongere broers en zussen. Hij zorgt echter ook voor het zielenheil van zijn overleden vader. Hij brengt de nodige offers zodat de dode vader geen 'hongerige geest' wordt die gedoemd is om rond te zwerven in het hiernamaals.
- (33) Jiang Zemins rapport van het Zestiende Partijcongres verscheen in China Daily, 18.11.2002. Een deel van het rapport is gewijd aan kunst en cultuur: deel VI. Cultural Development and Restructuring. Zie: <http://www1.chinadaily.com.cn/news/2002-11-18/94263.html>
- (34) Jiang Zemin ontwikkelt de theorie van de 'Drie Vertegenwoordigingen' waarmee hij privé-ondernemingen en dus kapitalistische krachten toelaat binnen de partij. Met de ontwikkeling van deze theorie plaatst hij zichzelf op dezelfde hoogte als Mao Zedong en Deng Xiaoping als voortzetter van de ontwikkeling binnen de socialistische partij.
- (35) <http://www.china.org.cn/english/NM-e/69606.htm>
- (36) B. BENNET, They are for Real. In: Time Asia, 11.11.2002. http://www.time.com/time/asia/features/china_cul_rev/directors.html
- (37) G. BARMÉ, In the Red. On Contemporary Chinese Culture, New York: CUP, 1999, p. 13.
- (38) R.J. HAVIS, The Selling of Zhang Yimou. Marketing Chinese Images. In: Cinemaya The Asian Film

Quarterly (herfst 1995)30, Tribute to Zhang Yimou.

- (39) DAI QING, Raised Eyebrows for Raise the Red Lantern (vert. Tai J.). In: Public Culture 5(1993)2, p. 333-337.
- (40) Hou Hsiao-hsien verwerkt in een trilogie de recente Taiwanese geschiedenis. City of Sadness (1989) vertelt het verhaal van het 28 februari-incident in 1947 waarbij een opstand van Taiwanese tegen de Chinese Nationalisten wordt onderdrukt. The Puppet Master (1993), een portret van een poppenspeler ondergedompeld in de traditionele Chinese cultuur, focust op de periode van de Japanse bezetting. De derde film Good Men, Good Woman (1995) beschrijft de ervaringen van een politieke gevangene die in 1987 wordt vrijgelaten en zich volkomen vervreemd voelt van de Taiwanese maatschappij.
- (41) SHEN SHIAO-YING, Where Has All the Capital Gone. The State of Taiwan's Film Investment. In: Cinemaya. The Asian Film Quarterly, (herfst 1995)30, p. 10.
- (42) R. CORLISS, Bright Lights. In: Time Asia, (26 maart 2001)2, vol. 157. <http://www.time.com/time/asia/arts/magazine/0%2C9754%2C103002%2C00.html>

**STERK ONDER
ÉÉN VAANDEL!**

ABVV

HOTEL

VOEDINGFABRIEK

**SLUIT AAN
VOEDING-EN HOTELCENTRALE**

De terugkeer van de vakbeweging? Het Belgische vakbondslidmaatschap in historisch perspectief

*Kurt Vandaele, aspirant FWO - Vlaanderen,
vakgroep Politieke Wetenschappen UGent*

"In thinking of the development of the labor movement, it will be helpful to distinguish between long-term trends and variations around these tendencies. The evolution of social institutions does not take place at uniform rates. The process is more like waves eating away at the base of a cliff, which eventually crashes into the sea."⁽¹⁾

Meestal zonder enig historisch besef schrijven veelal postmodernistische hypochonders de vakbeweging een sombere toekomst voor. Dit zwartgallige perspectief is wellicht te voorbarig. Een diachrone analyse van de Belgische vakbondsledenevolutie laat zien dat periodes van groei en krimp elkaar afwisselen. Deze jobbeweging in het vakbondslidmaatschap plaatst daarom vraagtekens bij diegenen die de vakbeweging een blijvende passief-defensieve rol toedichten.

Over de diachrone vergelijking

Intuïtief doen we het bijna allemaal. Om ons heden beter te begrijpen, maken we vaak vergelijkingen in de tijd. Wie heeft niet van haar of zijn ouders mogen horen dat het 'in hun tijd' zus of zo was? (Meestal beter.) En intelligente journalisten duiken wel eens in hun krantenarchieven. In de regel komen ze dan tot het besluit dat niet alles nieuw is. De waan van elke dag is daarmee getemperd. Wanneer we het wetenschappelijke

Affiche van de Voeding- en Hotelcentrale, gewestelijke afdeling Antwerpen, jaren 1950

veld betreden, zijn het historici die politicologen en andere sociale wetenschappers, al dan niet aanmatigend, met het vingertje wijzen. Deze verliezen immers maar al te vaak het tijdsperspectief uit het oog. Dit doen wij niet.

Precies de vergelijking in de tijd of de diachrone vergelijking kan ons iets vertellen over het eb en vloed in het Belgische vakbondslidmaatschap. In de woorden van Jan Dhondt, de peetvader van de Gentse vakgroep Nieuwste Geschiedenis, betekent het de vraagstelling naar "*l'histoire récurrente*".⁽²⁾ We gaan op zoek naar regelmaat in het menselijke gedrag - het zich al of niet aansluiten bij een vakbond - door te vergelijken in de tijd. Als tegenwoordig minder of meer mensen dan in het verre of recente verleden tot een vakbond toetreden, moeten we met andere woorden teruggaan naar significante analoge gevallen in het verleden. Daarvoor is het noodzakelijk om te periodiseren of de tijd op te delen in min of meer gelijke periodes. Zolang dit niet op basis van een theorie gebeurt, blijft het periodiseren echter nattevingerwerk. Daarom komen de lange golven hier om het hoekje kijken.

Lange golven

De lange golven worden over het algemeen geassocieerd met Kondratieff. Door de groothandelsprijsen te analyseren, ontdekte deze Russische statisticus het bestaan van een economische cyclus of lange golf in het kapitalisme. Iedere golf duurt ongeveer 48 tot 60 jaar. Ze bestaat uit een periode van langdurige economische groei en een periode waarin deze groei trager en wisselvalliger verloopt of zelfs stagneert. De overgang tussen zo een opgaande en een neergaande fase verloopt niet rimpelloos, maar via een scharnierperiode. Ondanks de hernieuwde belangstelling voor de lange golven vanaf de jaren 1970, houden de meningsverschillen erover niet op. Sommigen twijfelen überhaupt aan het bestaan ervan. Eensgezindheid over passende indicatoren om de duur, de internationale reikwijdte en de keerpunten ervan te bepalen, is er ook al niet. Tot slot staan ook de mechanismen die verantwoordelijk zijn voor de opgaande en neergaande fase van de golven en de periodiciteit ervan ter discussie.

We ontkennen deze controverses niet, maar we beschouwen de lange golven als meer dan methodologische artefacten. Ze helpen ons minstens om onze waarneming te structureren. De lange golven laten ons toe om een periodisering aan te brengen. Op basis daarvan kunnen we dan het historische feitenmateriaal diachroon vergelijken. We beroepen ons op de publicatie *Rethinking industrial relations. Mobilization, collectivism and long waves* van John Kelly om de precieze periodisering aan te brengen.⁽³⁾ Deze auteur, verbonden aan de London School of Economics and Political Science, brengt de lange golven ook in verband met het vakbondslidmaatschap.

We nemen zijn redenering over wanneer we de lange golven beschouwen als alterne-

rende periodes van mobilisatie en contramobilisatie in de loonarbeidsverhouding. Ieder keerpunt in de lange golf associeert Kelly met een mobilisatie van de 'ondergeschikte klasse'. Dit uit zich onder andere in een verhoogde stakingsactiviteit. Dat stakingen plaatsvinden op het hoogtepunt en laagtepunt van de cyclus lijkt erop te duiden dat de ondergeschikte klasse veeleer reageert op verandering (en de onzekerheid die deze meebrengt), dan op een heropleving of terugval van de economie. Empirisch bestaat er immers weinig twijfel over dat de keerpunten in de lange golven overeenkomen met stakingsgolven.⁽⁴⁾

Kelly poneert dat lange golven fungeren als het onderliggende mechanisme tussen de stakingsgolven en veranderingen in het vakbondslidmaatschap. Tijdens stakingsgolven slagen vakbondsmilitanten erin om steeds meer niet-leden zich te laten identificeren met de vakbeweging. Door lid te worden, veronderstellen deze niet-leden dat vakbonden een einde kunnen stellen aan de onrechtvaardigheid en het verschil kunnen maken. Stakingsgolven zouden dan een buitengewone toename van het aantal vakbondsleden teweegbrengen. Tijdens een opgaande fase neemt het aantal vakbondsleden dan weer eerder gematigd toe. Gedurende een neergaande fase zal het aantal vakbondsleden stagneren tot afnemen.

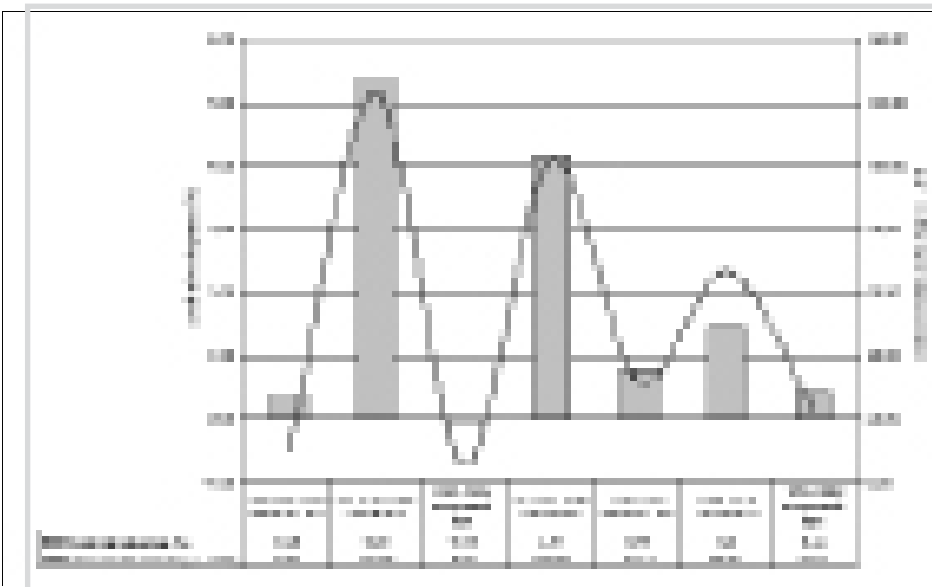
Het pendulekarakter van het vakbondslidmaatschap

Wat nu met het Belgische vakbondslidmaatschap? We nemen de proef op de som. Vooreerst nemen we de ideaaltypische periodisering van Kelly over. We erkennen echter dat de Belgische stakingen in termen van frequentie, duur en volume een eigen karakter vertonen.⁽⁵⁾ Maar dat geldt voor het stakingspatroon in elk land. Het is daarom niet duidelijk of we rekening moeten houden met het internationale stakingspatroon of met de diversiteit van de nationale stakingspatronen. Door Kelly's periodisering te gebruiken, kunnen we in elk geval de Belgische resultaten exact vergelijken met zijn bevindingen voor andere landen. Ook onze werkwijze ontleen we aan Kelly. Het betekent dat we het gemiddelde van de jaarlijkse verandering in het vakbondslidmaatschap plaatsen tegenover de periodisering van de lange golven en stakingsgolven. We beperken ons tot de zogenaamde 'representatieve vakbondsorganisaties' (ABVV, ACLVB en ACV) en hun voorlopers. Daarom start de eerste opgaande fase niet in 1894, maar in 1898. Het is het jaar van de oprichting van de Syndikale Kommissie. Doordat internationale groothandelsprijsen en stakingsgegevens nog nauwelijks of niet bekend zijn, blijven we in het ongewisse over de periodisering na 1989.

Het empirische beeld dat de grafiek vertoont, bevestigt de hypothesen. Gedurende de stakingsgolven neemt de syndicalisatiegraad buitengewoon toe. Bij een opgaande

GRAFIEK:

Gemiddelde jaarlijkse verandering in syndicalisatiegraad en vakbondslidmaatschap in België tijdens de lange golven en stakingsgolven, 1894-1989

Bron: 1898-1918: zie bijlage (p. 54); 1919-1939: K. VANDAELE, De ontwikkeling van het sociaal-economische overleg in het interbellum. De syndicale macht in de exportgerichte sectoren als een verklarende factor. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 33(2003)1-2, p.129-176, p. 144, p. 171-172; 1945-1989: B. EBBINGHAUS, J. VISSER, P. PASTURE, e.a., Belgium. In: B. EBBINGHAUS & J. VISSER (eds.), *Trade unions in Western Europe since 1945*, Basingstoke: Macmillan, 2000, p. 111-155, p. 144-147. Eigen berekening. Data ontbreken voor (a) 1894-1897, (b) 1914-1917 en (c) 1940-1944.

fase is de groei meer gematigd. Tijdens de neergaande fase van 1921-1934 nemen we een duidelijke achteruitgang waar. In de neergaande fase 1975-1989 is er eerder sprake van een verminderde groei. Met betrekking tot het vakbondslidmaatschap hebben we de resultaten verbonden met een vloeiende lijn. Deze lijn evocert treffend de afvlakking van de naoorlogse golf.⁽⁶⁾ De institutionele inbedding van de vakbeweging (en de robuustheid ervan) verklaart wellicht de niet zo sterke terugloop van het vakbondslidmaatschap tijdens de naoorlogse neergaande fase. Zo is vooral de uitgebreide aanwezigheid van de vakbond op de werkvloer, onder andere via de syndicale afvaardiging, belangrijk.⁽⁷⁾ Deze verankering van de vakbonds aanwezigheid werkt begunstigend voor een 'pro-vakbondsstemming'.⁽⁸⁾ Via sociale controle en sociaal-psychologische druk blijft een dergelijke 'pro-vakbondssfeer' gehandhaafd. Daarnaast zijn de vakbonden

in allerlei uitvoeringstaken van de naoorlogse welvaartsstaat ingeschakeld. Op die manier kunnen ze nog steeds op een toereikende wijze de goederen en diensten leveren waar hun leden op rekenen en is de bindingskracht gegarandeerd. Zo beschikken de Belgische vakbonden over een bijna-monopolie in de uitbetaling van de werkloosheidsvergoeding. Werklozen hebben er dus belang bij om vakbondslid te worden én te blijven. Hoewel de Belgische vakbonden - in tegenstelling tot de vakbonden in andere landen - hun leden grotendeels kunnen behouden, verliezen ze niettemin ook hun daadkracht tijdens de naoorlogse neergaande fase.

Tijdens de keerpunten in de lange golven treedt er dus telkens een scherpe toename op in stakingsfrequentie, vakbondslidmaatschap en syndicalisatiegraad. Een reactie hierop van de heersende klasse en de staat blijft niet uit. Uit deze geïntensifieerde periode van klassenstrijd spruit min of meer een herschikking voort van de machtsverhoudingen tussen arbeid, kapitaal en de staat. Hoewel het bestek hier, jammer genoeg, te kort is om er verder op in te gaan, is het niet moeilijk om te verwijzen naar enkele symbolische data (1886, 1919-1921, 1945-1948 en 1968-1974) in de Belgische loonarbeidsverhoudingen om deze klassenstrijd tijdens de keerpunten in de lange golven 'prima facie' aan te tonen.⁽⁹⁾ Naarmate de lange golf zich voltrekt, stabiliseert deze nieuwe machtsrelatie. Deze kristallisatie verloopt op een graduele en ongelijke wijze. De periode van relatieve stabiliteit houdt aan tot aan een volgende stakingsgolf. Tijdens een neergaande fase reflecteert de nieuwe machtsverhouding de belangen van de bovengeschatte klasse die haar positie op de arbeidsmarkt kan uitbuiten en zodoende haar macht en hegemonie verstevigt. Het omgekeerde is eerder het geval bij een opgaande fase.

Slotbeschouwing

We herinneren eraan dat we voornamelijk niet beschikken over internationale gegevens over de groothandelsprijzen en stakingsfrequentie in de jaren 1990. Een exacte periodisering van de naoorlogse fase blijft hierdoor uit. Is dit erg? Ja en nee. Ja, omdat zo sluitende empirische bewijsvoering ontbreekt - voer voor criticasters dus. Neen, als we het cyclische karakter in rekening brengen. Door het weerkerende patroon kunnen we met enige voorzichtigheid veronderstellen dat deze cycli zich ook na 1989 doorzetten. Dat leert althans een terugblik op het verleden. Niettemin is er reden tot twijfel. Behoort immers niet het typische vakbondslid - mannelijk, middengeschoold en voltijds werkzaam in de industrie - door de desindustrialisatie tot het verleden? Dat de (versnelling in de) desindustrialisatie nadelig op het vakbondslidmaatschap inwerkt, valt niet te ontkennen. Maar in iedere neergaande fase van de lange golf zeggen vakbondsleden hun lidmaatschap op. Dat de redenen voor opzeggen van het vakbondslidmaatschap tijdens de naoorlogse neergaande fase met die in de vorige

neergaande fases kunnen verschillen, is evenzo aannemelijk. Maar of hierdoor of door individualisering een einde aan de cycli in het vakbondslidmaatschap is gesteld, valt ernstig te betwijfelen.⁽¹⁰⁾

(1) J. T. DUNLOP, The development of labor organization: a theoretical framework. In: R. A. LESTER & J. SHISTER, Insights into labor issues, New York: MacMillan, 1948, p. 163-193, p. 177.

(2) J. DHONDT, L'histoire récurrente. In: J. DHONDT (red.), Macht en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de geschiedenis van de 19e en 20e eeuw, Gent: Jan Dhondt Stichting, 1976, p. 177-206 (met een commentaarstuk van H. GAUS).

(3) J. KELLY, Rethinking industrial relations. Mobilization, collectivism and long waves, London: Routledge, 1998, p. 85.

(4) E. SCREPANTI, Long cycles in strike activity. An empirical investigation. In: British Journal of Industrial Relations, 25(1987)1, p. 99-124.

(5) Zie C. STRIKWERDA, General strikes and social change in Belgium. CRSO working paper no. 215, Michigan: University of Michigan, 1980, 25 p.

(6) Het is een vaststelling die ook opgaat voor andere sociaal-economische indicatoren. Zie bijvoorbeeld B. COPPIETERS en G. HENDRIX, De koopkrachtevolutie van loontrekkenden in periodes van economische depressie: een vergelijking voor de jaren 1929-1939 en 1974-1984. In: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 17(1986)3-4, p. 275-308.

(7) D. LUYTEN, De wet op de syndicale vrijheid en het statuut van de syndicale delegatie in historisch perspectief. In: L. ABICHT, D. LUYTEN, A. MARTENS, e.a., (reds.), Syndicale afvaardiging of de sociale tegenmacht in de onderneming: kritische evaluatie van haar opdracht (ISUA- Opstellen), Antwerpen: Universiteit Antwerpen, 2002, p. 2-31.

(8) J. VISSER, Why fewer workers join unions in Europe: a social custom explanation of membership trends. In: British Journal of Industrial Relations, 40(2002)3, p. 403-430.

(9) D. LUYTEN, Sociaal-economisch overleg in België sedert 1918, Brussel: VUBPress, 1995, 207 p.

(10) In elk geval komt de Courrier hebdomaire du CRISP tot de bevinding dat het aantal vakbondsleden met de regelmaat van de klok opnieuw terug toeneemt in de jaren 1990. Zie E. ARCQ & M. AUSSEMS, Implantation syndicale et taux de syndicalisation (1992-2000). In: Courrier hebdomadaire du CRISP, (2002)1781, p. 6-8.

BIJLAGE:

Gemiddelde jaarlijkse verandering in syndicalisatiegraad en vakbondslidmaatschap in België tijdens de lange golven en stakingsgolven, 1894-1989

	Aantal vakbondsleden	Afhankelijke beroepsbevolking (x 1000)	Syndicalisatiegraad
1890	-	1979,2	-
1898	13.727	2200,2	0,6
1899	13.834	2227,8	0,6
1900	31.311	2255,4	1,4
1901	32.125	2270,1	1,4
1902	20.886	2284,8	0,9
1903	29.165	2299,4	1,3
1904	34.759	2314,1	1,5
1905	52.044	2328,8	2,2
1906	62.546	2343,5	2,7
1907	86.071	2358,2	3,6
1908	106.929	2372,8	4,5
1909	114.203	2387,5	4,8
1910	118.322	2402,2	4,9
1911	148.339	2388,9	6,2
1912	198.843	2375,6	8,4
1913	228.922	2362,2	9,7
1914	252.177	2348,9	10,7
1918	450.000	2295,6	19,6
1920	-	2269,0	-

Bron: K. VANDAELE, *De ontwikkeling [...]*, p. 144, p. 171-172; P. FLORA, F. KRAUS, W. PFENNING, State, economy, and society in western Europe 1815-1975. A data handbook. Volume II: The growth of industrial societies and capitalist economies, Frankfurt am Mein: Verlag, 1987, p. 462-467. Lineaire interpolatie. Eigen berekening.

De Odyssee van mijn grootvader Maurice Merckx

Armand Sermon, docent Sociaal-Cultureel Werk,
Hogeschool West-Vlaanderen

Mijn grootvader heette Maurice Merckx en waarschijnlijk was hij in Halle even goed bekend als zijn neef en naamgenoot 'den Dries'. Onlangs vond ik bij mijn meter, zijn dochter Irène, een aantal persoonlijke documenten. Tussen die herinneringen van mijn grootvader zat een bruin notaboekje met daarin een lijst van 137 cafés. Dit was het aantal cafés in Halle in het jaar 1968 en ook het aantal cafés dat mijn grootvader aandeed met zijn fiets tijdens zijn odyssee door de stad.

Voor alle duidelijkheid: ik herinner mij mijn 'bompa' als een stille maar levendige geest, boordevol humor, die nooit bier of andere alcoholische drank aanraakte! Hij was sociaal-democraat en propagandist van de BWP. Zijn generatie maakte 'de Grote Oorlog', de grote economische crisis en de opkomst van het fascisme mee. Hij geloofde in een andere wereld waarin de arbeider zich niet enkel sociaal-economisch maar ook cultureel-ethisch zou verheffen. Zo had hij bijvoorbeeld een lidkaart van de vooroorlogse Socialistische Arbeiders Radio-Omroep voor Vlaanderen (SAROV), die tot doel had: "[...] de algemeene, kulturele en wetenschappelijke opvoeding der arbeiders."

Hij las boeken en kranten om zich te informeren en ging in de cafés in de wijde omgeving aan de werkmensen de doelstellingen van partij en vakbond uitleggen. Zijn leven lang bleef hij propaganda voeren zonder enige vorm van vergoeding. Hij behoorde ook niet tot de leiding van de socialistische partij. Hij was gewoon een zelfverklaarde propagandist. De aanhang van die partij vormde in die jaren een sterke en vooral militante minderheid in Halle.

Maurice Merckx tijdens zijn legerdienst (Archief Armand Sermon)

Ik kende dus mijn bompa als een stille, vriendelijke man vol zachte humor van wie ik nooit vermoed heb wat hij betekende voor de mensen van deze stad. Het was in 1978, op zijn begrafenis, dat ik ineens honderden mensen langs zijn kist zag defileren. Sommigen hadden rode bloemen mee, anderen brachten de oude revolutionaire groet. De ruimte waar hij opgebaard lag in het Heilig Hart Ziekenhuis en de gangen errond stonden vol met treurende Hallenaren die ik niet kende en nooit eerder gezien had. Waar kwamen al deze mensen vandaan?

De Schoenfabriek

In 1912, op zestienjarige leeftijd (°1896), gaat Maurice Merckx werken bij Alberts Shoe, Manufacture de Chaussures, rue de Bruxelles 124 Hal. De directrice is Vve Ad. Van Lierde, ze woont in een kasteeltje, eveneens op de Brusselsesteenweg. Maurice wordt blijkbaar als een bekwaam iemand beschouwd. Ondanks zijn jeugdige leeftijd wordt hij aangesteld als magazijnier. Volgens zijn latere 'Livret militaire' heeft hij als 'bijzondere geschiktheid': *"Parle, lit et écrit le français et le flamand."*

Aan het eind van de Grote Oorlog huwt Maurice met Sabine Cardijn, verre familie van de kardinaal. Het gezin neemt zijn intrek op de Lamme Guiche (Ninoofse Steenweg), waar twee dochters, Irène en Thérèse, geboren worden. Het huis is eigendom van 'madame' Dalque, zij ontvangt: *"La somme de 15,50 pour un mois de loyer d'une maison à échoir le 25 avril 1919."*

Vijftien jaar later, op 1 augustus 1934, noteert madame Dalque voor de laatste keer, nu in een wat bibberig handschrift: *"Reçu la somme de 125 frs"*. Op deze tijd is de huishuur meer dan verachtvoudigd. Het is crisis en inflatie. Merkwaardig is dat in dit boekje waarin vijftien jaar lang keurig de huren genoteerd staan, ook zegels geplakt zijn naast elke betaling. Vanaf november 1920 zijn dit grote zegels, 'quittances' of 'kwijtbrieven' genaamd. Vanaf februari 1924 worden dit 'taxes fiscales' van 10 cent, naar het einde toe oplopend tot 30 cent.

Na de oorlog van 14-18 wordt Maurice onmiddellijk lid van de Belgische Werklieden Partij. Lidmaatschap van de BWP is dan een revolutionaire daad. Maurice komt uit een katholieke familie maar iedereen kent hem al zeer jong als een idealist met revolutionaire ideeën. Hij wordt lid van alle takken van de socialistische beweging, zoals op 22 januari 1921 van de Brusselse coöperatie La Maison du Peuple.

Op 12 oktober 1919 is hij al bij de vakbond aangesloten, de Centrale der Leder- en Vellenbewerkeren van België. Hij schrijft zich in bij de Section de Bruxelles als 'magasinier'. In 1931 valt zijn ontslag in de fabriek waar hij bijna twintig jaar werkt. Propaganda voor de vakbond is een van de onderliggende redenen. Officieel is er een andere reden. Op een wintermorgen van 1931 wordt hij bij madame (meike!) Van Lierde,

zijn 'patronne', geroepen. Hij krijgt opdracht om voortaan op vrijdag zoals iedereen, voor het werk begint, naar de mis te gaan. Hij weigert omdat hij niet inziet waarom hij naar de mis moet gaan. Hij vliegt op staande voet, 'met z'n klikken en z'n klakken', aan de deur. De ontslagbrief dateert van 19 januari 1931: *"Monsieur Maurice Merckx, la crise actuelle nous met dans l'obligation de renoncer momentanément à vos services."* Alhoewel hij twee jonge kinderen heeft weigert hij te buigen. Enkele dagen later krijgt hij een attest: *"La soussignée certifie que le nommé Merckx Maurice, demeurant à Hal, Chaussée de Ninove n° 85, a été occupée dans son usine depuis le 10 février 1912 jusqu'à ce jour, en qualité de magasinier emballleur. Elle n'a eu qu'à se louer de ses services."* De laatste zin onderstreept hij zelf met zwarte inkt. Negentien jaar was hij een goede arbeider maar het lidmaatschap van het syndicaat en zijn vrijdenkerschap was teveel. Hij zit dus zonder werk.

Naar 'De Peupel'

Hij ontvangt gedurende drie maanden werkloosheidsvergoeding, waarna hij om zijn gezin te onderhouden voortaan de kranten *Volksgazet* en *Le Peuple* verdeelt ten huize van de leden van de metaalbewerkeren vakbond. Hij vindt ook werk als agent bij de Prévoyance Sociale. Op 19 april 1932 krijgt *"te beginnen van heden, gezin Merckx Maurits wonende Ninoevenlaan"* een *"Kontrakt van Bijzonder Agent"* met een *"vergelding"* op basis van een *"kommissie per polis en per week"*. (Let op het puristisch gebruik van het Nederlands tot in de schrijfwijze van de voornaam en straatnaam toe!)

Het is vooral als verzekeringsagent dat hij jarenlang met de fiets alle straten en wegen van de stad doorkruist. Terwijl hij zijn verzekerden bezoekt, is hij tevens de grote propagandist van de arbeiderspartij. In september 1934 verhuist het gezin naar het volkshuis in de Stadhuisstraat 18. In de volksmond is dit 'De Peupel' op de 'stieweg', het lokaal van de socialisten.

Merkwaardig is wel dat hij tijdens het oorlogsjaar 1941 nog altijd lid is van de Centrale Ouvrière des Cuirs et Peaux. Ik vond voor dat jaar, voor de maanden januari tot augustus, een lidkaart van deze vakbond. Waarschijnlijk bleef hij al die jaren zijn bijdrage betalen, zelfs toen hij niet meer in de schoenfabriek werkte. De partij was op 28 juni 1940 ontbonden door Hendrik De Man. De vakbonden bleven bestaan tijdens de oorlog maar ook in syndicale middelen leek men geneigd de collaboratie te aanvaarden. Op initiatief van De Man kwam er in november 1940 tussen de drie nationale vakbonden een akkoord over de oprichting van een eenheidsvakbond. De bonden werden verenigd in een nieuwe structuur, de Unie van Hand- en Geestesarbeiders, in Halle beter bekend onder haar Franstalige afkorting UTMI. Deze unie collaboreerde met en stond onder controle van de Duitsers. Stilaan verlieten de arbeiders deze vakbond. Dit is waarschijnlijk ook de reden waarom de betalingen van Maurice stoppen in augustus 1941.

Café Twee Barreeltjes aan de Bevrijdingsplaats nr.1, nu Cabaret De Zwarte Kat. Dit café lag op het kruispunt van de 'Kassaa van Hondzocht' (Steenweg naar Edingen) en de 'Chossée' de Mons (Steenweg naar Bergen), twee volkrijke buurten, een beetje buiten het centrum. De foto is waarschijnlijk van vlak na WO II (foto W. Haas)

Ik vond nog een latere lidkaart van de Brusselsche Federatie der Vakbonden waarop met potlood het woord 'cui' geschreven staat. Het is de 'Voorloopige medelidkaart nr. 10 215', gedateerd op 23 oktober 1944. Dat is vlak na de bevrijding en de periode waarin de vrije vakbonden weer opgericht worden.

In maart 1960 wordt bij gelegenheid van de 75e verjaardag van de stichting van de partij een hulde gebracht aan de pioniers. Toenmalig voorzitter van de partij, Jos Van Eynde, brengt hulde aan 26 militanten uit de Zennevallei: *"Al die onbekenden, die hun obscuur werk met trouw en plichtsbesef uitvoeren zijn de ware leggers der grondvesten van onze socialistische partij"* (citaat *Volksgazet*). Voor Halle worden geciteerd: Henry Hellinckx, Jules Bosmans, Marie Brichau, Jerome Leunens, Camille Vandermaelen, J.B. Vanderhaegen, Leopold Walschot, Jan Carlier en ook de altijd stille wroeter Maurice Merckx. Ze ontvangen elk een erepenning van de partij.

In het verzet

Tijdens de Tweede Wereldoorlog gaat mijn grootvader in het verzet, en met hem heel zijn gezin. Hij woont dan nog altijd in 'De Peupel', en werkt voor de Sociale Voorzorg als verzekeringsagent. Deze baan is tevens een vrijbrief om rond te rijden met zijn fiets in Halle en omgeving. Een attest van zijn werkgever bevestigt hem op 25 juni 1940 in de *"hoedanigheid van agent"* en *"dat zijn diensten onmisbaar zijn voor den goeden gang onzer zaken."* Dankzij die betrekking kan hij vrijgesteld worden van arbeidsdienst voor de bezetter. Hij wordt 'actie-agent' van de Geheime Dienst Socrates. Hoe dit gebeurt, is onduidelijk. Over Socrates vond ik weinig terug. Heel wat Waalse christen-democraten uit het JOC-milieu (Jeunesse Ouvrière Chrétienne) maken er deel van uit. Deze groepering verzamelt informatie maar bezorgt ook rantsoenzegels en valse paspoorten aan de onderduikers. Dit zijn dikwijls werkweigeraars maar ook leden van gewapende groepen die ondergedoken leven. Mijn grootvader is in de sector Halle verantwoordelijk voor de bevoorrading van 30 onderduikers.

Zijn beste bescherming is zijn zwijgzaamheid, reden ook waarom we nu slechts enkele algemene zaken weten over die periode. Zelfs zijn naaste familieleden hebben geen zicht op zijn activiteiten. Tijdens deze bange jaren is loslippigheid dikwijls de oorzaak van verraad aan de Duitsers. Het leven hangt dan aan een zijden draadje. Op het einde van de oorlog moet Maurice ook zelf onderduiken. Dit doet hij bij boeren in de omgeving van Bellingen of Gooik, waar hij reeds voordien actief was. Hij wordt ook erkend als burgerlijk weerstander voor de periode van 1 mei tot 3 september 1944.

De oudste dochter, Irène, werkt in Brussel en gaat alle dagen met de tram op en af. Alleen zij is op de hoogte van de gevaarlijke nevenactiviteit van haar vader. Ze is een van zijn koeriers voor zegels en valse papieren, en moet dagelijks de controles op de

tram riskeren. De kleinere zegels vervoert ze in haar opgebonden haren, moeilijker is de verspreiding van bijvoorbeeld de valse *Soir*. Deze wordt dan in het volkshuis onder de toog verdeeld. Een levensgevaarlijke bezigheid. Maar ook de socialistische sluikbladen zoals *Morgenrood* en *De Werker* brengt Maurice rond tijdens zijn tournee door de streek. Hij is erkend als 'weerstander door de sluikpers' vanaf het begin van de bezetting; de periode van 1 januari 1941 tot aan de bevrijding van 3 september 1944. Zijn fiets is zijn wapen in de strijd tegen de bezetter. Op een bepaald moment nemen de Duitsers fietsen in beslag, en is het vervoermiddel van mijn grootvader in gevaar. In zoverre dat op 17 april 1942 de heer Lemaire, directeur van de Prévoyance Sociale, in een attest schrijft dat de functie van agent voor Merckx Maurice zijn enige beroep is. Daartoe moet hij wekelijks met zijn fiets de baan op en premies ophalen, ongevallen betalen en administratieve onderzoeken doen: "*Etant donné l'importance de son secteur, l'usage d'un vélo lui est et a toujours été indispensable pour exercer sa profession.*" Achthonderdduizend verzekerden, meer dan een miljard aan levensverzekeringen en dertien miljard aan brandverzekeringen bewijzen "*qu'il s'agit d'une nécessité économique d'ordre vital.*" Maurice mag zijn fiets behouden gedurende de hele oorlog.

Zijn vrouw Sabine is tot mei 1940 betalend lid (1,5 fr) van de Socialistische Werkersbond van Halle. Geholpen door haar dan twintigjarige jongste dochter, Thérèse, houdt ze het café van het volkshuis open. Ze is gekend als een ware 'Pasionaria'. Terwijl zij en haar gezin schrijnende armoede lijden, helpt ze waar ze kan met eten en goederen. Gedurende de oorlog brengen boeren boter, brood en vis naar haar café vanwaar een zwart bevoorradingscircuit ontstaat. Niet alle boeren zijn schatrijk uit de oorlog gekomen zoals de goegemeente beweert. Sommigen hebben veel geriskeerd om de mensen te bevoorraden en onderduikers te verbergen.

Nog gevaarlijker is het verspreiden van de sluikbladen via de klanten van het café. Dit terwijl de feestzaal achter het café voortdurend bezet is door ingekwartierde Duitse soldaten en de 'Kommandantur' zich op 50 meter van de voordeur bevindt. Paul Vandevelden, de verloofde van Irène, de oudste dochter, is daarenboven bij het gewapend verzet. Hij is er meestal bij als er ergens een brug of spoorwegonderdeel de lucht ingaat. Men brengt dan de nacht wakend door tot het nieuws binnenkomt dat hij veilig is. Het zijn bange dagen. Dat vreet aan een mens. Kort na de oorlog, in 1950, overlijdt Sabine. Men zegt dat de spanningen van de oorlog te veel waren voor haar. Ze krijgt de eerste vrouwelijke burgerlijke begrafenis in de stad Halle.

Toch nog even vermelden dat de familie Merckx zich na de bevrijding afzijdig houdt van de straatrepressie van de collaborateurs en zich nooit als weerstander manifesteert. Voor hen is de weerstand het voortzetten van de strijd tegen het vooroorlogse fascisme, zoals hun steun aan de Spaanse republiek en de opvang van Spaanse kinderen van 1938 tot 1939. Deze strijd gaat door in de opnieuw opgerichte socialistische partij, tegen sommige bondgenoten uit het verzet. Het is de tijd van de Koningskwesie.

De baan op voor de 'partee'

Na de oorlog verandert de naam van de Belgische Werklieden Partij (BWP) in Belgische Socialistische Partij (BSP). Deze naamsverandering maakt weinig uit voor de leden en sympathisanten. Iedereen spreekt immers altijd gewoon over de 'partee', de partij. Er is er maar één.

Ook na zijn pensionering blijft Maurice zijn propaganda voeren. Intussen heeft hij zich een solex aangeschaft, een fiets met voorop een kleine hulpmotor. Hiermee vervoert hij zijn gazetten en strooibrieven in de stad maar ook over de hellingen van Essenbeek en Breedhout. Vandaar dat bruin notaboekje met hoofding van De Sociale Voorzorg in zijn nalatenschap. Hierin staat de lijst van alle cafés die hij aandoet op zijn propagandatochten.

Ik zou durven zeggen: alle toenmalige cafés van de stad! Want hij sloeg er geen enkele over. Zelfs aan het toch wel chique Hôtel des Eleveurs of het katholieke Gildenhuis trok hij de remmen van zijn solexke dicht om er te gaan discussiëren om, wie weet, toch iemand te overtuigen.

De 137 cafés in Halle in de jaren 1960 ⁽¹⁾

't Sas, Wwe Vancutsem, Nederhem 1; Den Lancier, Em. Vannimmer, Parklaan 8; Restaurant Italien, Mario, Parklaan 2; Bij Max, Schepers, Possozplaats 6; Polle Kat, Leop. Middag, Sollembeempt 9; In de Sleutel, Grote Markt 30; Du Faisant, Grote Markt 8; Café des Arts, Em. Streulens, Grote Markt 12; Frituur van de Basiliek, Melkstraat 1; Paprika Snack Bar, Alfons Dedobbeleer, Kard. Cardijnstraat 14; Volkshuis, Basiliekstraat 17;; Rombout, Maandagmarkt 16; Vansnick G., Beestenmarkt 7; Monico, Beestenmarkt 15; Breughel, Beestenmarkt 14; Gildenhuis, Marie PE, Stwg naar Ninove 9; Au Cheval Gris, E. Nechelpuut, Stwg naar Ninove 32; De l'Espérance, P. Van Isterbecq, Dekenstraat 6; Frituur Restaurant, Sauvignier, Stwg naar Brussel 30; Hôtel de Bruxelles, Wwe P. Pr, Stwg naar Brussel 93; Cambrinus, Stwg naar Brussel 103; Duivenlokaal Recht voor Allen, Thienpont, Stwg naar Brussel 229; Stroppen A l'Arrêt du Tram, Stwg naar Brussel 271; Bij Netje, Wwe Ch. Van Zeebroeck, Stwg naar Brussel 308; Louise Walravens, Stwg naar Brussel 488; Leeuw Café Routier, Em. Walravens, Stwg naar Bergen 860; Leeuw In de Welkom, Stwg naar Bergen 790; Wielerclub, A. Vierendeel, Stwg naar Ninove 60; Sporta. Bij den Disse, Désiré Leroy, C. Verhaverstraat 91; Op den Hoek, Bij Tinneken, C. Verhaverstraat 156; Palm, C. Verhaverstraat 156; In de Rust der Reizigers, Jozef Merckx, Kerkhoflaan 48; Halsput Fantasia Restaurant, Hollestraat 93; Vosse Duif, Evenepoel, Hollestraat 108; Derauw, Stwg Gaesbeek 201; Café Bar, Nancy Dortant Dehoye, Arkenvest 18; Hôtel des Eleveurs, Debrouwer,

Basiliekstraat 136; Maatje, Ant. Van Isterbeek, Basiliekstraat 137; Concorde, Paul Taxi, Basiliekstraat 129; Palais de Justice, H. Vannerom, Basiliekstraat 118; Jef de Coureur, Basiliekstraat 108; 't Zenneken, Basiliekstraat 78; Biljartclub, M. Vanceunebroeck, Stwg naar Bergen 13; Cheval Noir, Gebroeders Decuyper, Stwg naar Bergen 10; La Frégate, Stwg naar Bergen 14; Restaurant Cambrinus, Stwg naar Bergen 16; Friture Eugène Restaurant, Stwg naar Bergen 43; Concordia, Stwg naar Bergen 36; In de verzekering tegen den Dorst, H. Van Laethem, Oudstrijdersplaats 21; Rialto Dancing, Echtge. Algoet, Oudstrijdersplaats 21; Café du Marché, Bij Carloke, Oudstrijdersplaats 19; Jules Prot, J. Deloecke, Minderbroedersstraat 1; Café du Commerce, Middenstand, Volpestraat 12; Madelon, Pasteleurs, Volpestraat 46; Bij de Oude en de Jonge Renner, Korte Vest 27; Jan de Slachter, Jean Lerinckx, Slachthuisstraat 1; Au Duc, Albert, Z. Bernardastraat 18; Du Transport, H. Bernay, Z. Bernardastraat 82; Bij de Sim, E. Simons, Z. Bernardastraat 67; In den Plezanten Baas, Aug. Demaegtlaan 98; Aan de Sico, Aug. Demaegtlaan 131; Vanderscheuren, Stwg naar Ninove 65; Op 't Hoekske, Bij Fintje, Stwg naar Ninove 74; Oud Huis, Mie Lebaecq, Stwg naar Ninove 85; In de Wachtzaal, H. Dekens, Stwg naar Ninove 86; Valduif. Sportvriend, A. Breyssens, Stwg naar Ninove 119; Bij Fontje, A. Dannau, Elbeekstraat 2; Half Time, Stwg naar Ninove 215; Lamme Guiche, Demel Dekempeneer, Stwg naar Ninove 231; Bij de Jonge Accordeonist, Stwg naar Ninove 212; In de Stilstand van de Tram, Demesmaeker, Stwg naar Ninove 560; Halle Sportief (Vorke), Wolvendries, Stwg naar Ninove 648; Breedhout In de Sportkring, Decoster, Stwg naar Lennik 575; Breedhout In de Put, G. Sergooris, Stwg naar Lennik 614; Breedhout Bij Fokens, Stwg naar Lennik 63; In de Zwaluw, Jean-Marie & Irma, Beertstraat 33; Labor, Bevrijdingsplaats 2; Twee Barreeltjes, N. Vanbrabant, Bevrijdingsplaats 1; Marie Kiek, Stwg naar Edingen 3; Casino, Stwg naar Edingen 28; Auto Controle, Kamiel Debre, Stwg naar Edingen 90; Belle Vue, F. Pappaert, Stwg naar Bergen 120; Café du Canal, Albert Leunens, Suikerkaai 22; Café van het Station, Statieplein; In de Kriekenboom, Wwe Vandemoortele, Lusthuizenlaan 27; De Kroon, Melkerijstraat 55; Le Tarot Twist Club, Vandepeereboomstraat 109; In de Wachtzaal, Vandepeereboomstraat 34; De la Station, H. Claes-Degreve, Vandepeereboomstraat 30; Brabançon, Vandepeereboomstraat 8; De la Gare, St-Rochusstraat 1; Bij Albertintje, St-Rochusstraat 3; In 't Kelderken, St-Rochusstraat 5; Ciné Harmonie, St-Rochusstraat 7; René Pompier, Wwe Vanderrusten, St-Rochusstraat 21; Des Sports, Roger & Mariette, St-Rochusstraat 33; Bij Germaine, Ach. Deboscher, St-Rochusstraat 56; L'Avenir, Bij Guido, St-Rochusstraat 77; In de Voetballist, Bij Torke Deridder, St-Rochusstraat 102; In de Sportif op 't Hoekske, R. Weemaels, St-Rochusstraat 146; Faisant Doré, Biezeweide; In de Verzekering tegen den Dorst, Fr. Nerinckx, Vogelpers 60; Leroy-, Wwe Demanet, Vogelpers 111; Lokaal Rode Duivels, F. Decuyper, Vogelpers 126; Zanzibar, Leunens Dewit, Vaartstraat 2 Rodenem; Sporting Rodenem, Bij Jacqueline Carlier, Rodenemplein 11; Sportvriend, Rodenemplein 38;

In de Drijpikkel, Bombaers A., Malheideweg 104; Debelder, Biezeweide 140; Zwart en Geel, Ghijssels G., Berendries 2; Gouden Duif, Duivenlokaal, Biezeweide 128; De l'Union, Bij Rosineken, Biezeweide 78; Half Time, Deridder Jozef, Biezeweide 76; Faisant Doré, Decoster (Jacmin), Biezeweide 70; Wwe Degreef F., Stwg naar Nijvel 2; Salle des Accordéonistes, Stwg naar Nijvel 24, 117. Bij Bereken Schuppes, Demuylder E., Stwg naar Nijvel 73; In de Welkom, Vandijck Maria, Halleweg 64; In de Ouden Molen, Callebout, Stwg naar Nijvel 268; Ginette Accordéoniste, Maarschalk A., Stwg naar Nijvel 406; In de Vijver, Isenbaert F., Stwg naar Nijvel 447; 't Hoekske v. 't Maesdal, Vandervelde F., Stwg naar Nijvel 580; 2 Accordéonisten, Zavelput, Chez Jeanne, Stwg naar Nijvel 690; In de rust op den berg, Uitkijktoren, Stwg naar Nijvel 829; A la vue du bois, Hallerbos, Stwg naar Nijvel 998; 't Kriekske, Vandenbosch V., Kappittel 10; In de laatste rust, Neyssens, Bosstraat 44; In 't Ciderhuis, Walders V., Vastenavondstraat 16; In de lustige Floremans, Zavelstraat 108; In de Zwarte Wolk, Kerkhof, Zavelstraat 92; Bij Augusta en Charles, Boterhamplaats 3; Onder den Toren, Kleemstraat 21; Lok. Der Oude Strijders, Bouwens Louis, Kasteelstraat 26; Oud Kasteel, (zaal), Kasteelstraat 94; In de Warande, Bij Vêrone, Kasteelstraat 99; In de Fazant, Bieren Dierickx (Hoek), Kasteelstraat 157; Derdelinckx Oscar, Kromstraat 235

(1) De 137 cafés staan genoteerd volgens een bepaalde volgorde. Dit was zijn vaste 'tournee'. Zijn parcours is dus perfect te volgen op een detailkaart. Op sommige plaatsen staan er schrappingen of verbeteringen, aangebracht in 1968. Dus deze lijst zou wel eens de definitieve lijst van de Halse cafés kunnen zijn voor dat jaar. We spreken hier over Halle vóór de fusie met Lembeek en Buizingen!

Armand Sermon interviewde Irène Merckx, wed. Vandevelden.

*Foto naar aanleiding van een actie bij de kerncentrale van Tsjernobyl (Oekraïne),
in het kader van de campagne Walk for a Free Nuclear Europe, 1995*

**Een buitenbeetje in de
strijd tegen kernenergie.
Inventaris van het archief
van Voor Moeder Aarde**

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISC

De Walk across America for Mother Earth

In de tweede helft van de jaren 1980 was de strijd tegen de kernwapens beslecht; internationale akkoorden bezegelden het lot van de kernwapenwedloop. Met het ineenstorten van de Sovjet-Unie en de val van de Muur begin jaren 1990 kwam bovendien een symbolisch einde aan de Koude Oorlog. De bestaansredenen van de vredesbeweging leken verdwenen.⁽¹⁾ Sindsdien gingen de vredesbewegingen echter op zoek naar een nieuwe identiteit.

De strijd tegen de kernwapens kreeg een verlengde in de actievoering voor de afbouw van de kernenergie. Eind 1989 kwamen in Gent een aantal mensen samen met het ambitieuze plan een 5500 km lange wandeltocht door de Verenigde Staten te organiseren. Deze moest in 1992 plaatsvinden, precies vijfhonderd jaar na de landing van Columbus in Noord-Amerika. Bedoeling was om te vertrekken in New York aan de Oostkust en dwars door de VS naar het nucleaire testgebied in Nevada te wandelen; de VS voerde

er sinds 1951 meer dan negenhonderd kernproeven uit op het voorouderlijk en verdragrechtelijk grondgebied van de Western Shoshone-indianen. Op 31 januari 1992 begonnen een honderdtal mensen aan de tocht dwars door Noord-Amerika: stappers uit België en de Verenigde Staten bereikten na negen maanden hun doel.

**Aandacht voor inheemse volkeren
bepalend voor naamkeuze van de
vzw**

De organisatie van de Walk across America gebeurde voorlopig onder de naam van de European Peace Pilgrimage (EPP). Na een grote respons op het initiatief werd in 1991 besloten een onafhankelijke vzw op te richten. EPP werd vervangen door For Mother Earth (Voor Moeder Aarde), een idee van William Roose sr., een Western Shoshone-ouderling. Deze naamkeuze was niet toevallig, de initiatiefnemers legden een band tussen antinucleaire actie en eerbied voor de indiaanse cultuur. Zo werd er onder meer ook gewerkt rond de Sacred Run, de herdenking van Wounded Knee en was er de campagne voor Leonard Peltier.

In 1991 was er ter voorbereiding van de Walk across America een korte wandeltocht in België: tussen 9 en 19 oktober 1991 werd gewandeld tussen Zeebrugge en de militaire basis te Kleine Brogel. Deze laatste plaats werd overigens een favoriet actieterrein van Voor Moeder Aarde (VMA) in België. In de daaropvolgende jaren waren er nog meermaals kortere voettochten in België.

Onmiddellijk na de thuiskomst uit de

Verenigde Staten in 1992 werden plannen gesmeed voor een nieuwe grote voettocht. In 1995 zou bij de Walk across Europe for a Nuclear Free World tussen Brussel en Moskou gewandeld worden. Bedoeling was om opnieuw 5500 km te voet af te leggen. De wandeling, waaraan een tachtigtal mensen uit 25 landen deelnamen, leidde tot de oprichting van nieuwe groepen van VMA in Nederland, Duitsland en Slowakije. Het initiatief ging gepaard met een internationale campagne en een petitie om kernproeven, kernwapens en kernenergie te bannen.

Uitbreiding van de werking

De Walk across Europe werd het daaropvolgend jaar gevolgd door een oproep tot boycot van Franse producten als protest tegen de hervatting van de kernproeven in Polynesië door president Chirac. In 1996 werd nog een derde internationale wandeltocht, ter herinnering van de tiende verjaardag van de kernramp te Tsjernobyl, ingelegd, maar men ging stilaan ook andere paden bewandelen. De herdenking van Tsjernobyl kende een hoogtepunt in de blokkade van de spoorlijn en hoofdweg van de Oekraïense kerncentrale. Gelijkaardige acties grepen plaats bij kerncentrales in België, Nederland en Slowakije. Begin 1997 hield VMA een internationaal trainingsseminarie in Bratislava (Slowakije). Er werden ervaringen uitgewisseld en trainingen rond het opzetten van antinucleaire campagnes gegeven. In juli van hetzelfde jaar werd nog deelgenomen aan het internationale kamp bij en blokkade van de kerncentrale van Temelin (Tsjechoë). VMA was in dat jaar de drijvende kracht achter een

internationale campagne van burgerlijke ongehoorzaamheid om kernwapens te verbieden: de eerste burgerinspecties van militaire basissen zagen het daglicht. Nog in 1997 werd na een geweldloze blokkade van de kerncentrale van Doel besloten tot een Uraniuminformatietour met getuigenissen van Inheemse volkeren door Europa: België, Duitsland, Denemarken, Zweden, Finland en Oostenrijk werden bezocht.

In april 1998 had een trainingsseminarie plaats in het Roemeense Timisoara: een antinucleaire groep uit Bulgarije sloot zich aan bij VMA (nadat in de jaren voordien nog nieuwe groepen van VMA waren ontstaan in Wit-Rusland, Finland, Roemenië, Sri Lanka en Oekraïne). VMA bleef het internationaal netwerk rond burgerinspecties coördineren, met internationale acties aan het NAVO-hoofdkwartier, een vredesvoettocht van Brussel naar de atoomduikbasis Faslane (Schotland), met acties aan de militaire basis van Kleine Brogel (met actieve deelname van parlementsleden en diverse Bekende Vlamingen).⁽²⁾

In het voorjaar van 1999 werd VMA erkend door de European Voluntary Service, een Europees vrijwilligersnetwerk van de Europese Unie. Bij een nieuwe burgerinspectie van de basis van Kleine Brogel werd een stijgend aantal deelnemers vastgesteld. De meeste aandacht ging echter naar de organisatie van een nieuwe vredesmars van Den Haag naar Brussel: gedurende meer dan tien dagen namen ongeveer zevenhonderd mensen voor korte of lange tijd deel aan het protest tegen de nucleaire politiek van de NAVO. Het nieuwe werkjaar

startte in september dan weer met een literaire wandeling rond de basis van Kleine Brogel.

Het Gents Ecologisch Centrum

Kortom, VMA liet zich opmerken door een verscheidenheid van acties. In het eerste jaar van de 21e eeuw ging de meeste energie echter naar de oprichting van een lokaal ecologisch centrum, al bleef VMA actief rond de burgerinspecties te Kleine Brogel en werkte de steungroep Inheemse Volkeren voort aan dossiers rond de bescherming van de voor Indianen heilige Big Mountain en de invrijheidstelling van Leonard Peltier.

In oktober 1996 namen de medewerkers van VMA in navolging van het idee "*Think globally, act locally*" het voortouw in de oprichting van een Gents Ecologisch Centrum (GEC): doel was de aankoop en ecologisch verantwoorde verbouwing van een pand. Op 12 oktober 1999, precies zeven jaar na het einde van de voettocht in Nevada, werd het GEC gevestigd in twee panden rechtover het Sint-Pietersstation. Naast kantoren voor VMA, het Gents Milieufront, Cenergie, Netwerk Vlaanderen, Wielewaal, CVN en Westenvind kwam er een Oxfam Wereldwinkel en werd er een biologisch eet- en thee-huis met infocentrum opgestart. Begin 2001 werd een biolabel voor het eethuis verkregen.

De activiteit van VMA was er daarom nog niet minder op geworden; ze bleef steeds nieuwe actieterreinen zoeken, zoals de strijd tegen GGO's, wapenhandel en ontbossing; het promoten van het ethisch bankieren, van biologische landbouw en alternatieve energie; campagnes voor

de Finse gewetensbezwaarden en de bescherming van inheemse volkeren, en ze probeert actievoering met inhoudelijke werking te koppelen.

Het archief

Na een eerste verkennend gesprek in het najaar van 2003 werd in maart van dit jaar door Voor Moeder Aarde besloten tot de schenking van archiefmateriaal aan Amsab-ISG. Het archief bevat 132 nummers in 10 archiefdozen (1 lopende meter). Naast enkele algemene stukken (briefwisseling, verslagen) betreffende de organisatie bevat het voornamelijk materiaal over de door VMA opgezette acties uit de periode 1990-2001, zoals de Walk across America for Mother Earth, zonder welke VMA wellicht nooit bestaan zou hebben.

(1) P. STOUTHUYSEN, "Weg die bommen". De vredesbeweging en het politieke debat over het Belgische veiligheidsbeleid. In: M. VAN DEN WIJNGAERT en L. BEULLENS, Oost West, West Best. België onder de Koude Oorlog, Brussel, 1997, p.169.

(2) Voor Moeder Aarde was zonder meer één van de pioniers van de later geruchtmakende Bomspotting-campagnes.

Bibliografie

- Bulletin Voor Moeder Aarde, Voor Moeder Aarde vzw, Gent, 1991-1992, 1994 en 2003.
<http://www.motherearth.org> (20 april 2004).
- STOUTHUYSEN, P., "Weg die bommen". De vredesbeweging en het politieke debat over het Belgische veiligheidsbeleid. In: M. VAN DEN WIJNGAERT en L. BEULLENS, Oost West, West Best. België onder de Koude Oorlog, Brussel, 1997, p.158-170.

Actie van de Bond Beter Leefmilieu tegen de doortocht van de HST door Vlaanderen, 1986

B
R
O
N
N
E
N

Guido Steenkiste, voorzitter Bond Beter Leefmilieu. Vlaanderen 1986-1989. Inventaris van het archief van G. Steenkiste

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISC

De (lokale) actievoerder

Voor Guido Steenkiste aan het roer kwam van Bond Beter Leefmilieu (BBL) Vlaanderen had hij reeds een lang leven als milieuactivist achter zich. Begin jaren 1970 was hij de bijzonder actieve bezieler van de lokale antikernenergiegroep Stop Kalkar uit Lembeke. De strijd tegen kernenergie was voor hem hét belangrijkste milieuthema. Toen in 1974, naar aanleiding van de commotie rond een geplande kerncentrale nabij Zeebrugge, de Verenigde Actiegroepen voor Kernstop (VAKS) werd opgericht, werd Steenkiste er dan ook niet toevallig de eerste voorzitter van. VAKS bleef tot begin jaren 1980 het centrale orgaan van de antikernenergiestrijd. Deze periode bleek een belangrijk scharnierpunt in de ontwikkeling van de milieubeweging in België: ze werd gedwongen keuzes te maken en verloor haar consensuskarakter.⁽¹⁾

Overstap naar BBL Vlaanderen

Guido Steenkiste wierp zich samen met het latere Agalev-europarlementslid Paul Staes op als een van de grootste critici van

de politiek gematigde houding van de BBL-leiding. Terwijl VAKS duidelijk een actiegericht organisatie was, opteerde BBL voor het overlegmodel. Dat was niet toevallig, gezien het ontstaan van BBL in 1971 als een redelijk elitaire, politiek meer bezadigde organisatie.⁽²⁾ In feite bestond ze uit twee stromingen: aan de ene kant waren er de grote natuurorganisaties, die over het algemeen meer de weg van de geleidelijkheid kozen, en aan de andere kant de kleinere actiegroepen, waarvoor het allemaal niet snel genoeg kon gaan. De grote natuurbeschermingsorganisaties hadden binnen BBL aanvankelijk de overhand, wat de problematische verhouding met VAKS verklaart. Pas vanaf de tweede helft van de jaren 1970 begon BBL zijn houding bij te sturen, wat onder meer resulteerde in een actieve deelname aan de strijd tegen kernenergie. VAKS en BBL groeiden naar elkaar toe en werden onderling lid. Na een tegenvallende opkomst voor een betoging te Antwerpen in mei 1983 deemsterde VAKS weg, met uitzondering van een kortstondige heropleving van de actievoering na de kernramp in Tsjernobyl in 1986.

Steenkiste had zijn actieterrein intussen definitief verplaatst naar BBL, waar men zich - in tegenstelling tot Stop Kalkar en VAKS - niet beperkte tot één segment van de milieubeweging. De klemtoon lag op het ondersteunen van lokale acties voor het behoud van de open ruimte in Vlaanderen, zoals tegen de aanleg van het Duwvaartkanaal, de A24 en de HST. Daarnaast zette BBL ook eigen acties op, zoals de campagne tegen het beleid van minister van Ruimtelijke Ordening Akkermans.

Kortstondige radicalisering aan het hoofd van BBL Vlaanderen

Een eerste poging van Steenkiste om samen met Staes een nieuwe koers voor BBL door te drukken mislukte toen hij het bij de voorzittersverkiezingen in 1983 moest afleggen tegen zetelend voorzitter Herman Delaunois. Een tweede poging drie jaar later slaagde wel; bij de voorzittersverkiezingen van 1986 werd de 'gematigde' Guido van Steenberghe, die als voorzitter het beleid van Delaunois had voortgezet, verslagen. BBL Vlaanderen legde met Steenkiste als nieuwe voorzitter de klemtoon op de actievoering. Toch beseftte hij maar al te goed dat binnen de milieubeweging de tendens groeide naar een sterkere participatie in de besluitvorming en een constructievere houding ten opzichte van de overheid. In 1989 maakte hij aan het hoofd van BBL dan ook plaats voor de meer pragmatisch ingestelde Luc Hens.

Sinds eind jaren 1990 bezet Steenkiste enkele belangrijke posten op de kabinetten van de groene ministers Vogels, Sannen en Tavernier, waar hij deze participatie in de besluitvorming verder in de praktijk omzette.

Het archief

Het beheer van het archief van Guido Steenkiste valt onder het samenwerkingsakkoord dat tussen BBL Vlaanderen en Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis werd gesloten. Toch wordt dit afzonderlijk overgebracht archief niet beschouwd als BBL-archief, maar wel als het persoonlijk archief van Guido Steenkiste. Dit op persoonlijk aandringen van

Steenkiste om de stukken nauwgezet te beschrijven en omdat het materiaal door hemzelf tijdens zijn jaren als lid van de raad van beheer van BBL Vlaanderen werd gevormd.

Het archief bevat enkel stukken betreffende BBL Vlaanderen, voornamelijk uit de periode van het voorzitterschap van de archiefvormer, maar ook uit voorafgaande en volgende jaren.

Het archief bestaat uit 52 inventarisnummers, opgeborgen in 9 dozen (0,99 lopende meter archief) en bestrijkt de periode 1976-1992.

(1) M. HOOGHE, Bond Beter Leefmilieu vzw 1971-1996. De milieukoepel in Vlaanderen, Brussel: Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen vzw, 1996, p.12.

(2) M. HOOGHE, Bond Beter Leefmilieu[...], p.16.

Bibliografie

- M. HOOGHE, Bond Beter Leefmilieu vzw 1971-1996. De milieukoepel in Vlaanderen, Brussel: Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen vzw, 1996, 38 p.

- H. DE GROOTE, Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen vzw: koepel voor aangesloten milieuorganisaties?, Gent: Arteveldehogeschool, 2002, 71 p. (eindverhandeling tot het bekomen van het diploma Sociaal werk, Syndicaal werk)

Het archief van het Actiecomité Milieubescherming Merelbeke (AMM)

Rik De Coninck, Amsab-ISG

Het Actiecomité Milieubescherming Merelbeke werd als vzw opgericht op 20 februari 1972, maar bestond als actief comité reeds een tweetal jaar. Toen begonnen enkele inwoners te ageren tegen de plannen om een bos, de Vurtzak, om te vormen tot een industrieterrein en er ook een rijksweg aan te leggen. De Ringvaart had de gemeente reeds in tweeën gesneden, de ringweg R4 was in aanleg, er was al een afrit van de autosnelweg. Bovendien lagen aan de gemeentegrens ook nog het klaverblad van Zwijnaarde, de afvalverbrandingsoven van Gent, enkele scheikundige bedrijven...

De stadsvlucht, stortplaatsen voor afval, universitaire instellingen en proefstations zorgden voor nog meer druk op de laatste open ruimten, en ook de laatste boeren gingen de weg van schaalvergroting op zoals hun collega's elders in Europa. In een paar decennia werd Merelbeke omgevormd van een landelijke gemeente met een baron als burgemeester tot een voorstad van Gent waar elke vierkante meter begeerd wordt door meerdere actoren.

Het AMM heeft rond al deze thema's gewerkt, via informatie aan de bevolking, adviezen aan openbare besturen, bezwaarschriften tegen vergunningen, en in laatste instantie via acties en petities. Het AMM heeft zeker invloed gehad op het beleid in Merelbeke. Paul Martens, een van de initiatiefnemers, was zelfs gedurende twintig jaar schepen van milieu. Wat deze vereniging juist bereikt heeft, zou best eens ten gronde bestudeerd worden. Misschien kan dan ingegaan worden op enkele thema's zoals de relatie tussen het AMM, dat duidelijk wortels heeft in de Volksunie, en de opkomst van Agalev. Bovendien was de steun van enkele Gentse professoren van de landbouwfaculteit niet onbelangrijk. Het AMM was ten slotte ook een schakel in de Gentse federatie van milieuverenigingen (in 1972 waren ook al de Gentse Actiegroep Bourgoyen-Ossemeersen en het Groen- en Natuurbeschermingscomité in Destelbergen opgericht).

Amsab-ISG ontving het secretariaatsarchief vanaf de beginperiode, samen met het archief van twee voorzitters, dokter Eric Van Renterghem, gewezen voorzitter, en planoloog Paul Claus, huidig voorzitter. Het archief van de eerste is chronologisch bewaard en beslaat de hele periode, dat van de tweede is meer thematisch bewaard per dossier; het bevat ook meer recent materiaal. Ze vullen mekaar goed aan en worden hier samen beschreven. Het archief kan geconsulteerd worden mits toestemming van AMM.

**Paul, Suzan, Roger,...
Over de collectie van het
Fonds Suzan Daniel**

*Bart Hellinck, medewerker van het
Fonds Suzan Daniel vzw*

Met de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor koppels van hetzelfde geslacht en de stemming van de antidiscriminatiewet kon de holebibeweging in 2003 enkele heel mooie vruchten plukken van vele jaren inzet en strijd. Daarnaast woedt momenteel nog de discussie omtrent de adoptie door homo/lesbische koppels. Gezien deze successen valt te verwachten dat vanuit bepaalde hoeken binnen en buiten de homo/lesbische gemeenschap de vraag zal worden opgeworpen of de beweging echt wel nog nodig is... Alles is toch al bereikt? Op zich moet hieraan wellicht niet al te veel aandacht worden besteed - enkele decennia geleden was die vraag ook al te horen! - al kan deze overtuiging op termijn de mobilisatiekracht van de beweging wel negatief beïnvloeden.⁽¹⁾ Hoe dan ook is er op relatief korte termijn onmiskenbaar heel wat veranderd voor en ten aanzien van homo's, lesbiennes en biseksuelen. In navolging van - en zoals in dit land gebruikelijk, meteen ook met jaren vertraging - buitenlandse voorbeelden als de

*Affiche van de oudste nog bestaande lesbiennegroep,
Atthis*

Lesbian Herstory Archives (New York, 1974), Homodok (Amsterdam, 1978) en dergelijke probeert het Fonds Suzan Daniel vzw - homo/lesbisch archief en documentatiecentrum sinds zijn ontstaan in 1996 die ontwikkelingen te volgen en te documenteren.⁽²⁾ Zo streeft het Fonds ernaar zoveel mogelijk van het homo/lesbisch cultureel en historisch erfgoed, zowel afkomstig van het verenigingsleven, het uitgaansleven als van individuele levens, te redden en op een wetenschappelijke manier te ontsluiten. Om dat programma effectief in de praktijk te kunnen omzetten, werd van bij de oprichting een samenwerkingsprotocol afgesloten met Amsab-ISG, KADOC, Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis (AVG) en RoSa, terwijl het Fonds daarnaast ook op de steun kan rekenen van ADVN en het Liberaal Archief. Op basis van allerhande afspraken bewaren (een aantal van) deze instellingen het bijgezochte materiaal, dat ook in hun leeszaal kan worden geconsulteerd.

Vandaag beheert het Fonds Suzan Daniel reeds een collectie van circa 300 strekkende meter waaronder de archieven van diverse holebigroepen uit grote en kleinere steden, uit verschillende periodes en actief rond uiteenlopende thematieken: bijvoorbeeld de landelijk erkende koppelorganisaties Holebifederatie en Wel Jong, Niet Hetero (WJNH), de oudste nog bestaande lesbiennegroep Atthis, de oudste nog bestaande jongerengroep Verkeerd Geparkeerd, de vroegere Leuvense Studenten werkgroep Homofilie, enkele Homo&Geloof-kernen, de Werkgroep Ouders van Homo's en Lesbiennes

- Gent en diverse individuen uit heel Vlaanderen, die al dan niet actief zijn geweest in de holebibeweging. Een groot deel van de collectie is momenteel echter nog niet ontsloten, en omwille van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer heeft dit tot gevolg dat die archiefbestanden nog niet ter inzage kunnen worden gegeven. Toch zijn intussen wel al vele honderden affiches en meer dan zeshonderd lokale, nationale en internationale homo/lesbische periodieken ingevoerd in de catalogus van Amsab-ISG, dat het grootste deel van de collectie van het Fonds Suzan Daniel bewaart. Het Fonds beheert verder een uitgebreide documentaire collectie 'los materiaal', met bijvoorbeeld pamfletten en folders van nagenoeg alle homo/lesbische organisaties van het land en van tientallen uitgaansgelegenheden uit verleden en heden. Intussen zijn ook de eerste werkinstrumenten afgewerkt: een plaatsingslijst van het archief van Paul Rademakers (KA-DOC) en inventarissen van de archieven van Suzan Daniel, van Roger Vertongen en van de Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit/Holebifederatie.

Paul

Paul Rademakers kwam in het begin van de jaren 1960 in contact met het Cultuur- en Ontspanningscentrum (COC), de eerste Vlaamse homo- en lesbiennegroep. Daarop volgde een decennialang engagement in de beweging. In 1968 lag hij aan de basis van het Gesprekscentrum Antwerpen en hij stimuleerde vervolgens de oprichting van groepen in heel wat andere steden. Hij was een veel

gevraagd panellid voor de tientallen voorlichtingsvergaderingen die in die periode overal te lande werden georganiseerd. Paul Rademakers was daarbij een van de eersten om openlijk als homo aan dergelijke forums deel te nemen. Later was hij jarenlang het boegbeeld (en voorzitter) van het Gespreks- en Onthaalcentrum (GOC), in de jaren 1970 het sterkste en best uitgebouwde homo- en lesbiennecentrum van Vlaanderen. Zijn archief (notulen, briefwisseling, publicaties, artikels, statuten, nota's,...) documenteert alle facetten van het, christelijk geïnspireerd, engagement van deze pionier. Maar doordat hij vanaf 1971 vooral op lokaal vlak bezig was, illustreert zijn archief in tegenstelling tot het materiaal van de Holebifederatie - als koepelorganisatie van de meeste holebiorganisaties in Vlaanderen vooral op nationaal en beleidsvlak actief - grotendeels wel een andere, concretere werkelijkheid, namelijk die van een herkenbaar homo- en lesbiennecentrum in de belangrijkste (homo)stad van Vlaanderen, dat met eigen problemen werd geconfronteerd en eigen klemtonen probeerde te leggen.

Suzan

Suzan Daniel is het pseudoniem van de Brusselse vrouw (*1918) die in 1953 de allereerste homo/lesbische groep van ons land heeft opgericht: het Cultuurcentrum België - Centre Culturel Belge (CCB). Enkele jaren eerder had ze immers de Nederlandse beweging leren kennen, en het door haar gepatroneerde International Committee for Sexual Equality (ICSE). Onder de indruk van het ICSE-congres

van 1953 in Amsterdam besliste Suzan ook in eigen land de handen uit de mouwen te steken. Hierdoor ligt deze vrouw dus aan de basis van de Belgische holebibeweging: in internationaal opzicht een uitzonderlijke vaststelling... Toch was het CCB zelf slechts een kort leven beschoren: Suzan werd eind 1954 min of meer aan de deur gezet door een aantal homomannen, die de vereniging vervolgens omvormden tot een soort van gezelligheidsclub.⁽³⁾ Suzan Daniel geraakte snel in de vergetelheid, en werd pas in 1996 'herontdekt'. Toen had ze wel al uit plaatsgebrek drie dikke classeurs archief- en documentatiemateriaal over het CCB met het oud papier meegegeven, na ze dus ongeveer vier decennia te hebben bewaard. Slechts een handvol documenten - qua volume minder dan een archiefdoos - die heel sterk op haarzelf betrekking hadden, hield ze voor zich; ze werden intussen aan het Fonds Suzan Daniel geschonken. Het betreft hoofdzakelijk circulaire, briefwisseling, toespraken en artikels, aangevuld met nog wat publicaties en documentatiemateriaal. Het illustreert hoe een vrouw, gestimuleerd door wat ze in het buitenland zag gebeuren, als eerste de uitdaging aanging om - weliswaar onder pseudoniem - te proberen iets te veranderen aan de maatschappelijke positie van homo's en lesbiennes. En daarbij relatief snel mislukte omdat enkele mannen in die periode - kort na het toekennen van het stemrecht aan vrouwen! - een dergelijke progressieve, doortastende vrouw niet zagen zitten...

Roger

Edouard Roger Vertongen (1929-1989) daarentegen was nooit in de holebibeweging actief. Maar bij zijn overlijden ten gevolge van een hepatitisbesmetting liet hij, als fanatiek verzamelaar, een uitgebreide en rijke collectie na zoals er momenteel in ons land geen andere bekend en/of gelokaliseerd is die kwantitatief of kwalitatief de vergelijking ermee kan doorstaan: heel veel (persoonlijke) briefwisseling, een 150-tal fotoalbums en vele duizenden dia's, egodocumenten, honderden gedichten en tekeningen en eigenhandig uitgewerkte choreografieën, enkele kunstwerken, waardevol documentatiemateriaal,...

Het is een vooralsnog unieke en gedetailleerde getuigenis van een man die zich reeds op jonge leeftijd, en in de marge van WO II, bewust wordt van zijn (homo)seksualiteit, zich er eerst tegen verzet om vervolgens geleidelijk aan, en mede dankzij de veelvuldige internationale contacten ten gevolge van zijn beroep - medewerker bij het departement reservaties van SABENA - vorm te geven aan zijn persoonlijkheid, seksualiteit, relaties, mannelijkheid,... en dit alles bovendien ook nog eens voortreffelijk documenteert. Hij was en is vanzelfsprekend niet representatief voor 'de homoseksuele man' in Vlaanderen in de tweede helft van de 20e eeuw - niemand is dat, of kan dat zijn - maar door en naast het documenteren van zijn persoonlijke evoluties, illustreert het archief onmiskenbaar ook ruimere (maatschappelijke) evoluties aangaande mannelijkheid/vrouwelijkheid, seksualiteit en relaties, homoseksualiteit...

Roger Vertongen in Monschau, jaren 1960 (collectie Fonds Suzan Daniel)

ele identiteit(en), globalisering, opkomst van een homo(sub)cultuur enz.⁽⁴⁾

Holebifederatie

De onlangs tot Holebifederatie omgedoopte Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit (FWH) overkoepelt sinds het begin van de jaren 1970 de meeste homo/lesbische verenigingen in Vlaanderen. Bij haar ontstaan kreeg ze de coördinatie van de verschillende acties op het gebied van de voorlichting, inclusief de werking naar de politiek en de media, als doelstelling mee. Terwijl de diverse groepen zich dus in eerste instantie op hun lokale situatie richtten, concentreerde de Federatie zich op het Vlaamse en nationale niveau, waarvoor ze vanaf 1978 een beroep kon doen

op vrijgestelden. Met uitzondering van de tweede helft van de jaren 1980, toen bijna de hele beweging te lijden had van interne crises, speelde de Federatie een sleutelrol, en was ze bij nagenoeg alle initiatieven en ontwikkelingen betrokken: de strijd tegen het discriminerende wetsartikel 372bis Strafwetboek, de organisatie van de Roze Zaterdag, de reactie ten opzichte van aids, de contacten met politiek en media,...

Maar ondanks heel veel belangrijk en verdienstelijk werk was de situatie in 1990 tamelijk eenvoudig: de beweging zelf stond eigenlijk nog erg zwak, en nergens had ze echt voet aan de grond. De jaren 1990 zorgden echter voor de ommekeer. Zowel de homo- en lesbiennebeweging

zelf als de maatschappelijke positie van homo's en lesbiennes veranderde ingrijpend, en aan een tempo dat men helemaal niet verwachtte. De discussies omtrent de openstelling van het burgerlijk huwelijk, het homo/lesbisch ouderschap, de antidiscriminatiewet, outing (Di Rupo, Get Ready!)... bepaalden daarbij zowel de politieke agenda als het maatschappelijk debat.

Het FWH-archief van de periode tot circa midden de jaren 1990 (initieel ruim vijfhonderd archiefdozen) werd reeds aan het Fonds Suzan Daniel in bewaring gegeven, en is intussen geïnventariseerd. Het documenteert redelijk volledig de hele historiek en werking van deze koepelorganisatie: zowel het intern functioneren, als de werking betreffende de (externe) doelstellingen en de nationale en internationale contacten. Bovendien had de Federatie als koepelorganisatie vanzelfsprekend een aanzuigend effect op allerlei archief- en documentatiemateriaal van andere groepen. Zo bevatte het overgedragen geheel bijvoorbeeld ook een heel rijke collectie nationale en internationale homo/lesbische periodieken en enkele honderden affiches.

Met betrekking tot de homo- en lesbiennebeweging, en wat betreft de periode vanaf de jaren 1970, vormt dit archief onmiskenbaar het belangrijkste bestand in Vlaanderen. Het documenteert het ontstaan en de bijwijken erg problematische ontwikkeling van deze koepelorganisatie, maar terzelfder tijd ook van deze emancipatiebeweging in haar geheel: lokaal, nationaal én internationaal. Het illustreert de evolutie van een voorzichtige verdokenheid naar een affirmatieve open-

heid, van een zeker amateurisme naar een groeiende professionalisering, van een zeker eenheidsdenken naar een toenemende aandacht voor de eigen diversiteit. Tot slot staat het archief in verband met verschillende, ruimere maatschappelijke evoluties aangaande mannelijkheid/vrouwelijkheid, seksualiteit en relaties, het opduiken van aids en de reactie hierop van de homogemeenschap, integratie/assimilatie/confrontatie,...

Omwille van de privacybescherming kunnen al deze archieven slechts worden geraadpleegd mits voorafgaandelijke toestemming van het Fonds Suzan Daniel, al blijven bepaalde delen ervan sowieso nog een hele tijd gesloten.

Later dit jaar zijn nog de inventarissen van de archieven van Atthis (AVG), Pinklicht en de Leuvense Studentenwerkgroep Homofilie/De Roze Drempel gepland, terwijl ook zal worden gestart met de verwerking van de archivalia van Wel Jong, Niet Hetero.

(1) Voor een overzicht van de geschiedenis van de homo- en lesbiennebeweging in Vlaanderen, zie: B. HELLINCK, Een droom waarvan we nooit konden vermoeden dat hij mogelijk zou zijn. Bijdrage tot de geschiedenis van 50 jaar homo- en lesbiennebeweging in Vlaanderen (1953-2003), Gent/Brussel: Holebifederatie-Gelijke Kansen in Vlaanderen, 2003, vi-226 p. of de brochure B. HELLINCK, Een halve eeuw (in) beweging. Een kroniek van de Vlaamse holebibeweging, Gent: FWH, 2002, 44 p.

(2) O. VAN HOEYLANDT, Archieven van een 'verwaarloosde groep'... In: Brood & Rozen (1997) 2, p. 54-59.

(3) B. HELLINCK, Stammoeder. In: ZiZo, (1997)21, p. 14-15.

(4) B. HELLINCK, Aanwinsten. In: Het ondraaglijk besef, (2002)7, p. 10-15.

Is engagement erfelijk?

Rita Calcoen, Amsab-ISC

stichtster van de Socialistische Vrouwenbond

Vital Missiaen (vader):
gemeenteraadslid Menen (1899)
Sidonia Sesier (moeder): mede-

Familie Missiaen

Julia Missiaen (dochter):
een van de pioniers van de
vrouwenbeweging in West-
Vlaanderen, werkte in de
coöperatie in Roeselare en
was voorzitter van de SVV
in Roeselare

Edgard Missiaen (zoon)

Sirène Missiaen (dochter)

Adiel Dierkens
(gehuwd met Julia Missiaen),
actief in de SJW en volks-verte-
genwoordiger voor het arrondis-
sement Roeselare-Tielt 1919-1946

De voorbije erfgoeddag met als thema "t Zit in de familie" bracht ons op het idee om twee families te belichten. De familie Missiaen (BWP) en de familie De Smet (KP) tonen zeer duidelijk aan dat politieke betrokkenheid of sociaal engagement wel degelijk 'in de familie' kan zitten. Het is interessant om zien hoe vrijwillig engagement groeit naar een politiek mandaat of een betaalde job bij een of andere tak van de organisatie. De politieke familie was blijkbaar ook de ideale plaats om de man of de vrouw van je leven te ontmoeten, met de jeugdbeweging als startplaats.

Cyriel Blicq
(echtgenoot Sirène):
Cyriels vader was een der kopstuk-
ken van de socialistische beweging
in Menen. Hijzelf werd adjunct-se-
cretaris van de BWP arrondissement
Kortrijk

Sirène Missiaen (dochter): actief lid
van AJ-SJW, leert er haar echtge-
noot Cyriel Blicq kennen. In 1928
begon ze aan haar levenslange
carrière bij de SVV. Ze was ook
schepen van Menen (jaren 1930)

Edgard Missiaen (zoon):
stichtte de mutualiteit en de
coöperatie en was een van de
oprichters van de vakbewe-
ging in het arrondissement
Roeselare-Tielt. Hij was ook
arrondissementssecretaris van
de BWP en volksvertegen-
woordiger voor het arrondis-
sement leper (1932-1956)

Familie De Smet

Jozef De Smet (vader): KP-militant in Aalst

Marie-Louise Jacquet (moeder)

André De Smet (zoon): KP-militant in Aalst. Actief in de weerstand. Later secretaris van de KP Zuid-Oost-Vlaanderen (daarna Oostende). Hij was ook actief in de Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede (BUVV) en was voorzitter van vzw Vrede

Raymond De Smet (zoon): KP-militant in Aalst. Actief in de weerstand. Later hoofdredacteur van De Rode Vaan.

André De Smet (zoon)

Chantal De Smet (dochter van André): was actief in Dolle Mina en het Vrouwen Overleg Komitee(VOK)

Marc De Smet (zoon van Raymond): is lid van de KP-Vlaanderen. Actief in de VZW Vrede en het Masereelfonds in Leuven en voorzitter van het kontaktcentrum Mikis Theodorakis te Aalst

't Zit in de familie...' Erfgoeddag, 17 april 2004

Bert Boeckx, Piet Creve, Luc
Lievyens, Hendrik Ollivier, Paule
Verbruggen, Amsab-ISG

Zoals elk jaar deed Amsab-ISG ook nu weer mee aan het jaarlijkse publieksevenement van de erfgoedsector. Hoewel niet onmiddellijk een voor de hand liggend thema voor onze collectie bleken er toch voldoende raakpunten. Een kort verslag.

Departement Beeld & Geluid Tentoonstelling *De sleutel tot het Geluk!*?

In het Amsab-museum werd een kleine tentoonstelling opgesteld rond de familie in de socialistische verkiezingsaffiches. Hoewel de familie of het gezin zelden echt een thema was van de socialistische campagnes vinden we ze er toch dikwijls in terug, hetzij als beeld, hetzij als aanspreekpunt. In andere affiches wordt de kiezer aangesproken op zijn oudergevoelens. Bij de samenstelling hadden we keuze te over. Bovendien kregen we ook een mooi beeld van de verschil-

*Postkaart uitgegeven door Amsab-ISG naar aanleiding van de tentoonstelling *De sleutel tot het Geluk!*?*

lende thema's die wel vooraan in de campagnes stonden: het antimilitarisme, de legerdienst, de huurwetgeving, de economische crisis, de achturedag, het verplicht onderwijs, het betaald verlof, de pensioenen enz.

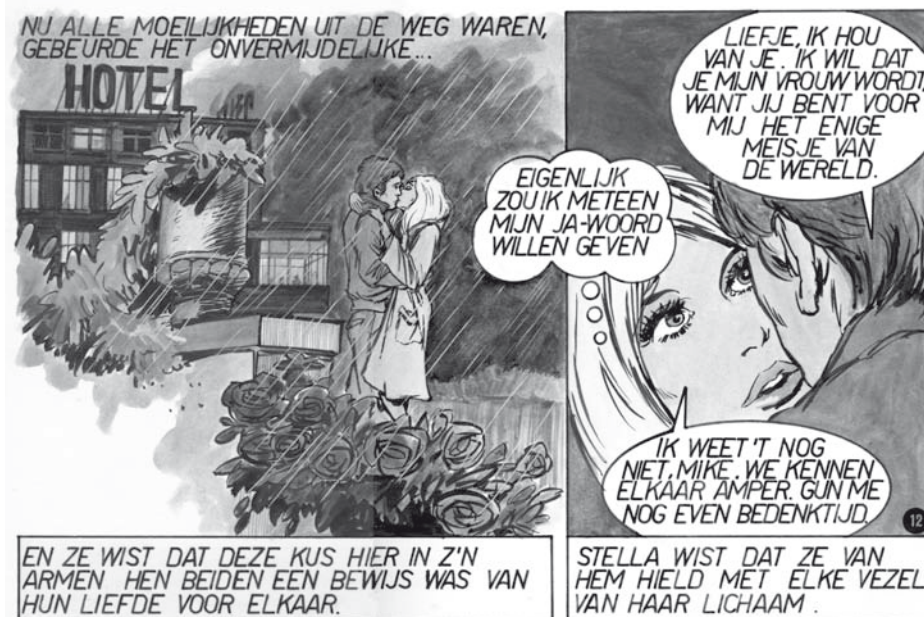
Leuk is dat het weekblad *Knack* het in ieder geval de moeite vond om Amsab-ISG op nummer één te zetten van de te bezoeken erfgoedinstellingen.⁽¹⁾ Ons campagnebeeld voor de tentoonstelling werd op verschillende plaatsen ook gebruikt als aankondiging van de erfgoeddag.

Ook in de bureaus en het restauratieatelier liep er voortdurend volk. We hadden in elk geval een hele dagtaak aan het beantwoorden van de vele vragen van de, zo blijkt toch telkens weer, geïnteresseerde bezoekers.

De tentoonstelling loopt nog tot 17 september en is elke werkdag te bezichtigen van 9u tot 17u, inkom gratis. De affiche *de sleutel tot het Geluk!* is verkrijgbaar als postkaart. Meer info op www.amsab.be

Archief en Bibliotheek

Traditioneel presenteert het archiefdepartement op de erfgoeddag een tweeluik: in een gedeelte van de werkruimtes krijgt de bezoeker een idee van het werk van de archivaris, in een ander gedeelte worden archiefstukken getoond die rechtstreeks verband houden met het jaarthema. Aan de reacties van de bezoekers is te merken dat de interne werking van een archiefinstelling voor de meesten een mysterie is. Het blijft dus zinvol te proberen dit op aanschouwelijke wijze uit te leggen. Rond het thema familie werd een zeer gevari-

Tekening uit 'Toen vond ik jou'. Beeldroman van info Jeugd Nationaal, 1978

eerde selectie stukken getoond: van een knipsel over een radium huwelijk (75 jaar getrouwd), over brieven van een socialistische militant die voor zijn overtuiging de gevangenis invloog tot prentkaarten van de 'communistisch-anarchistische' commune van Stokkel.

Dat het archiefdepartement op de tweede verdieping ligt, hebben we ook dit jaar weer gevoeld: slechts een deel van de mensen die Amsab-ISG op de erfgoeddag bezoeken, vindt de weg naar boven. Opvallend is ook hoe zwijgzaam de bezoekers zijn. Pas wanneer de archiefmedewerkers hun rol van toekijkende suppoost doorbreken, blijkt dat velen een specifieke interesse of vraag hebben. Voor veel mensen is het ook nog altijd een verrassing dat Amsab-ISG méér

verzamelt dan archieven van socialistische organisaties en dat men hier ook als niet-historicus terecht kan. Menig bezoeker heeft voor het eerst de website gezien en vooral de on-linecatalogus valt in de smaak.

In de bibliotheek kwamen volgende thema's aan bod: gezinsbeleid van de socialistische Gemeenschappelijke Actie, gezinsplanning (*Stem der Vrouw*, jaren 1950 tot 1970), geboortebeperving, alternatieve gezinsvormen, het geïdealiseerde gezinsgeluk in de Sovjet-Unie en De Familistère in Guise.

Amsab-Centrum Antwerpen

In Antwerpen werd een 'versie in het klein' voorgesteld van de tentoonstelling in Gent. Ook hier een fel gesmaakt

evenement.

Het thema 't Zit in de familie was aanleiding om de familienamen van de Antwerpse socialistische burgemeesters eens onder de loep te nemen. Wat vertellen de familienamen van de burgemeesters over hun afkomst? De tekst werd geïllustreerd met een fototentoonstelling *What's in a name?* Zowel Bob Cools (burgemeester 1/1/1983-31/12/1994) als Patrick Janssens (burgemeester 10/7/2003-) zijn naamkundig jan modaal. 58 % van de Belgische Coolsen woont in de provincie Antwerpen. Janssens is in Antwerpen veruit de meest gedragen familienaam, voor heel België is dat Peeters. Camiel Huysmans (burgemeester 1/1/1933-2/8/1946) werd geboren in het Limburgse Bilzen. Deze Noord-Limburgse naam is in Antwerpen goed ingeburgerd. 63,5 % van alle Huysmansen woont in de provincie Antwerpen. Lode Craeybeckx (burgemeester 1/1/1947-25/7/76) droeg een weinig voorkomende en geen autochtone Antwerpse familienaam. Hij stamt uit Kruibeke in het Waasland. Ook Mathilde Schroyens (burgemeester 1/1/1977-31/12/1982) is een naamkundige inwijkeling. De naam Schroyens is afkomstig uit de streek van Heist-op-den-Berg en Putte. De Detièges, Frans (burgemeester 6/9/1976-31/12/1976) en Leona (burgemeester 1/1/1995-9/7/2003) zijn nog minder autochtoon. Hun naam stamt uit de streek van Luik. Tiège is een plaatsnaam en betekent 'aardeweg' en wordt op z'n Luiks 'detiedzj' uitgesproken. De stamvader van de Detièges kwam ten tijde van de Franse revolutie aan in de Scheldestad. Hij was afkomstig uit het Luikse Soirin en huwde in 1798 met een

Antwerpse. Hij maakte deel van de grote groep Luikenaren die door de jaren heen naar de metropool zijn afgezakt.⁽²⁾

Blikvanger dit jaar was de tentoonstelling *Toen vond ik jou...*, met de presentatie van een beeldroman met een feministische kijk op verloving, huwelijk en het man-vrouwrollenpatroon. Deze grappige beeldroman, 33 knappe tekeningen, komt uit het archief van Roos Proesmans, de oprichtster van de eerste Dolle Minakern in Vlaanderen. In dezelfde lokalen presenteerden we een tentoonstelling over de visie van socialistische vrouwen, feministen en Dolle Mina's op huwelijk, gezin en alternatieve samenlevingsvormen. Artikels en uittreksels uit de tijdschriften *De Stem der Vrouw* en *Voor Allen* illustreerden de veranderde visie op gezin, familie en het rollenpatroon binnen de socialistische vrouwenbeweging van de jaren 1930 tot de jaren 1970. We toonden documenten van de Dolle Mina's, de Belgische Vereniging voor Gezinsplanning en Seksuele hervorming (BVGSO) en de Centra Gezinsplanning en Seksuele Opvoeding (CGSO) over familieplanning en seksuele moraal.

Dit jaar was er ook een boekenbeurs voor de verkoop van dubbels en boeken die niet in de Amsab-collectie passen.

Dat ook een ander dan het reeds overtuigde publiek op die dagen afkomt bleek uit de vraag om een rondleiding van mensen van Open Huis, een vereniging van generatie-armen uit de wijk Stuivenberg.

(1) Knack, 14.04.2004.

(2) F. DEBRABANDERE, Antwerpen, zijn burgemeesters en hun namen. In: Antwerpse programmabrochure voor de Erfgoeddag 2004.

Tentoonstelling: De Brunfauts, sociaal bewogen architectuur

Hendrik Ollivier, Amsab-ISG

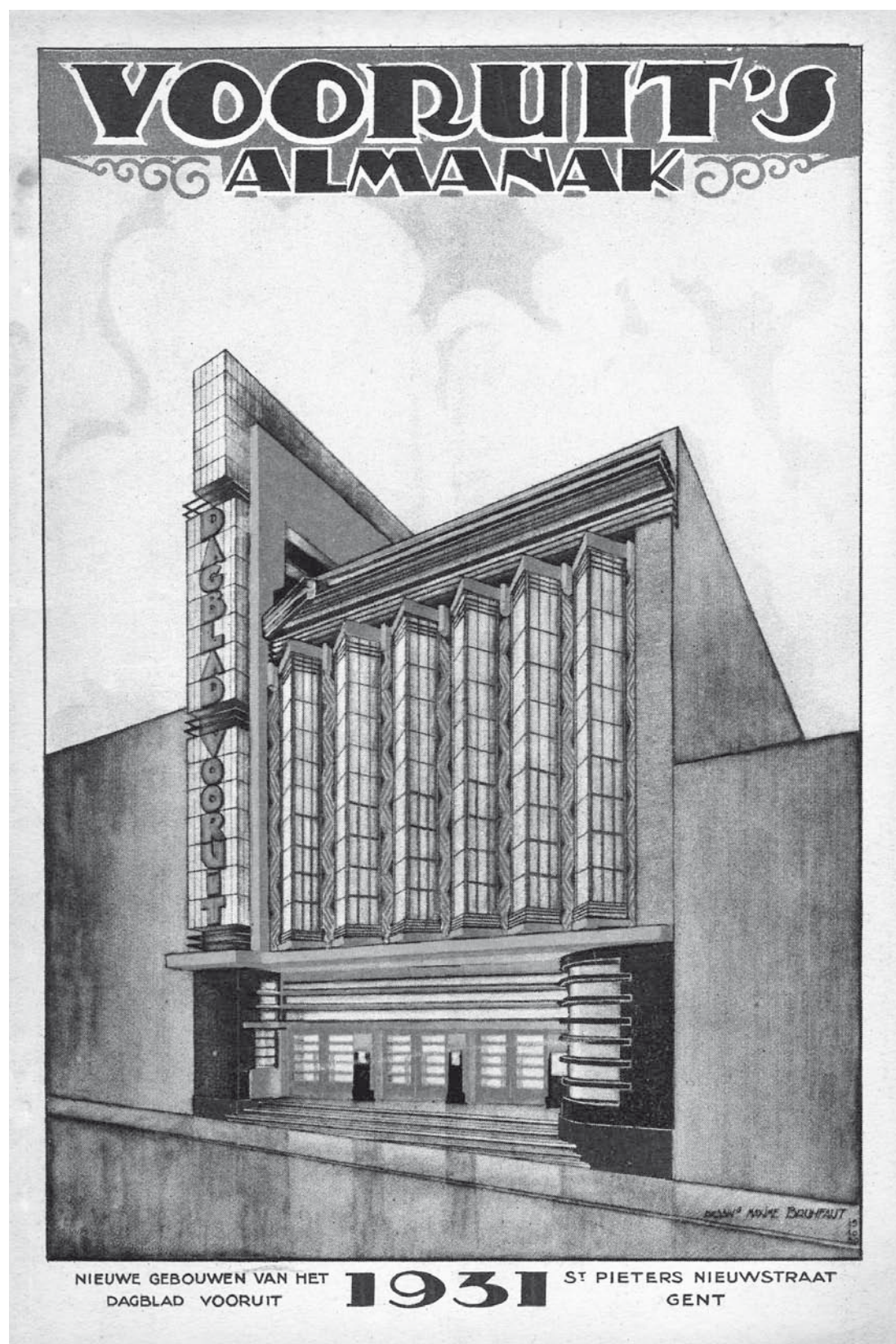
Van 21 april tot 10 juni liep in het stadhuis van Brussel een tentoonstelling over Fernand (1886-1972), Gaston (1894-1974) en Maxime Brunfaut (1909-2003), een familie van architecten die gedurende de eerste zestig jaar van de vorige eeuw hun stempel drukten op urbanisatie, openbare gebouwen en sociale woningbouw, voornamelijk in Brussel. Fernand ontwierp samen met zijn zoon Maxime enkele van de meest opmerkelijke modernistische bouwwerken in ons land: onder meer het sanatorium Joseph Lemaire in Tombeek, de redactielokalen van het Dagblad Vooruit in Gent en van Le Peuple in Brussel. Ook de voormalige zetel van de Prévoyance Sociale aan de Luchtvaartsquare (waar nu het SOMA gehuisvest is) is van hun hand. Maxime ontwierp later ook het Centraal Station, een project dat hij overnam na de dood van zijn leermeester Horta, de Sabena Air Terminus, het PS-hoofdkwartier aan

Tekening van de redactielokalen van het Dagblad Vooruit in de Sint-Pietersnieuwstraat te Gent. Architecten: Fernand en Maxime Brunfaut

de Keizerslaan, de tuinwijk Moortebeek in Anderlecht en de sociale woonwijk Germinal in Evere.

Fernand was de politicus (hij was onder meer gemeenteraadslid in Brussel en van 1925 tot 1961 ook volksvertegenwoordiger), Gaston de theoreticus en Maxime de man van de grote bouwwerven. Alle drie waren ze sociaal geëngageerd en overtuigde socialisten. Hun werk reflecteert dan ook een socialistische visie op architectuur en urbanisatie.

De tentoonstelling was sober doch heel mooi gepresenteerd, met enkele verhelderende documentaire panelen en uiteraard veel origineel materiaal, plannen en tekeningen, het grootste deel in bruikleen van Amsab-ISG. Meteen bij het binnenkomen, zichtbaar van op de Grote Markt, liep de bezoeker recht naar de schitterende affiche van Frits Van den Berghe, gemaakt naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan van het Dagblad Vooruit in 1934. De affiche toont een reuzegrote arbeider die met gebalde vuist opduikt achter het nieuwe redactiegebouw. Er kon wellicht geen beter document gekozen worden om het werk en engagement van de Brunfauts te typeren. Verder ook mooie tekeningen en plannen van de voormalige zetel van de Prévoyance Sociale aan de Luchtvaartsquare, van de redactielokalen en het meubilair van het Dagblad Vooruit en vooral ook de prachtige tekening, op zwarte achtergrond, van de cinema Vooruit in Willebroek. Naast de historische documenten ook een reeks technisch sterke foto's van het nog bestaande architecturale patrimonium. Ter gelegenheid van de tentoonstelling werd ook een cd-rom uitgegeven.

Een nieuwe fanfare van honger en dorst Vierde Alternatieve boekenbeurs, Gent, 13 maart 2004

Hans Mortelmans, Amsab-ISG

De niche Marketing floreert tegenwoordig, maar in de wereld der boeken worden al sinds jaar en dag beurzen georganiseerd voor zeer specifieke doelgroepen. In Gent zijn er twee waarop Amsab-ISG niet mag ontbreken: de Geschiedkundige Boekenbeurs in de St.-Pietersabdij, en de Alternatieve Boekenbeurs in De Centrale. Beide willen in de eerste plaats publicaties aanbieden die moeilijk of helemaal niet in de commerciële boekhandel te vinden zijn. Maar deze twee evenementen zijn, wat aanbod en publiek betreft, onderling zo verschillend dat ons instituut onvermijdelijk twee gezichten laat zien.

De sector erfgoed, geschiedenis en volkscultuur heeft in Vlaanderen zijn tweede adem gevonden, en dat merk je op de Geschiedkundige Boekenbeurs. Maar hoe je het ook draait of keert, dit blijft voorlopig vooral de biotoop van de gepensioneerde onderwijzer, met de loep in de tas en zacht mijmerend over een vroeger Vlaanderen. Ik herinner mij een

vriendelijk man en onvermoeibaar vorser die zijn archiefonderzoek stelde op het feit dat "*zijn gemeente landelijk en katholiek was, is en blijft*". Zelfs bij de sympathieke Volksmuziekgilde (thans Muziekmozaïek) van Gooik heb ik het gevoel dat het oude Vlaamse lied daar luider moet klinken omdat de taalgrens nabij is. Een enkele stand kan maar met grote moeite zijn bloed- en bodemtheorieën onderdrukken. En ooit heeft een bezoeker *Het rode boekje voor scholieren* van onze stand gegrist en gegromd dat "*hiermee alle ellende begonnen is!*" Maar de Geschiedkundige Boekenbeurs is een sereen gebeuren waarin Amsab met verve de rol speelt van geaccepteerde dwarsligger.

Hoe anders is de Alternatieve Boekenbeurs, die dit jaar aan zijn vierde editie was. Internationaler, maar ook zoveel marginaler dan de Geschiedkundige Boekenbeurs, is dit het forum voor de strijd tegen het establishment in al zijn gedaanten. Geschiedenis en toekomst van de revolutie lopen hier mooi door elkaar. Heet van de naald werd hier bijvoorbeeld een nieuwe vertaling van Bakoenins *God en Staat* voorgesteld en er kon ingetekend worden op een heruitgave van *Arbeiderszelfbestuur in Spanje* van Jacques Giele.

Amsab-ISG vertegenwoordigt hier precies dát wat deze eeuwig jonge bewegingen nooit willen worden: een instituut. Dat kan confronterend zijn. Maar terwijl onze dubbels van anarchistische periodieken vlot hun weg vonden naar jeugdige verzamelaars werd het oude stof afgeschud. Dit is een stukje opgepot erf-

Sfeerbeeld van de Vierde Alternatieve Boekenbeurs
(foto's Hans Mortelmans)

goed dat we opnieuw in de levende actie gegooit hebben, alhoewel... Het publiek van de alternatieve boekenbeurs blijft mij verbazen. Ze verschijnen in eclectische uniformen, alsof ze zich voor de strijd hebben opgemaakt: de mohikanenkam gesteven, van kop tot teen met roestvrij staal omhangen en rijkelijk voorzien van insignes. Het blijkt enkel een tactiek van afschrikking, want deze imaginaire guerrillero's ontmoeten elkaar in een sfeer van absolute zachtmoedigheid. Ze scharen zich rond theorieën die velen al lang bij het oud papier hebben gezet. En toch hebben zij het gelijk aan hun kant. Is het Zuiden al bevrijd van de westerse roofoorlog? Is het klassenonderscheid mondiaal ongedaan gemaakt? Terwijl het socialisme in West-Europa tot een brede, maatschappelijk aanvaarde volksbeweging uitgroeit, verkiezen deze jongeren de vlooiënoorlog. Het handboek voor guerrillaoorlogvoering van Robert Taber was trouwens een echte bestseller hier op de alternatieve boekenbeurs. Ik moet plots denken aan wat Guido Van Meir in een reportage zei: "*Wij waren geen provo's, wij werden provo's genoemd omdat we sympathiseerden met de Nederlandse provo's.*" Ook bij dit gezelschap, dat zich met plezier 'tuig' laat noemen, primeert de mentale affiniteit met het anarchisme. De vlooiën mogen nog overvloedig kweken in het Zuiden en in de kraakpanden, de gemiddelde westerling heeft er weinig last van, toch zolang de glazen stomp over het Westen mooi gesloten blijft.

Hoera, een jubileum?! Een vormingsproject voor verenigingen

Hendrik Ollivier, Amsab-ISG

Na het succes van *Geuren en kleuren* was het provinciebestuur van Vlaams-Brabant graag bereid om verder samen te werken met de vier privaatrechtelijke archieven Amsab-ISG, KADOC, ADVN en het Liberaal Archief. Een vervolgproject kwam er onder de vorm van een cursusreeks voor verenigingen rond het omgaan met hun eigen erfgoed. Omdat de viering van een jubileum meestal de eerste gelegenheid is waarbij verenigingen stilstaan bij hun eigen verleden en geconfronteerd worden met de erfgoedproblematiek, kreeg het vormingsproject de titel *Hoera, een jubileum?!* Het project werd opgesplitst in vier sessies van telkens een volledige zaterdag, met in de voormiddag een uiteenzetting en in de namiddag één of meerdere workshops.

De eerste inleidende sessie werd verzorgd door het Liberaal Archief. De deelnemers werden ingeleid in het begrip 'erfgoed' in al zijn diversiteit, het zoeken naar bronnen, het opzetten van een evenement, geïllustreerd met talrijke praktijkvoorbeelden. In een tweede sessie, verzorgd door KADOC, werd dieper ingegaan op het omgaan met het eigen erfgoed. Het aanleggen van een archief, wat je wel

en wat je vooral niet moet doen bij het ordenen en ontsluiten; de problematiek van het conserveren, met aandacht voor de diversiteit van het materiaal: papier, foto's, audiovisueel materiaal enz. In de daaropvolgende sessies kwam het publieksmoment aan bod. In de derde sessie, voor rekening van Amsab-ISG, werd uit de doeken gedaan wat er zoal komt kijken bij het opzetten van een tentoonstelling. In de laatste sessie, verzorgd door ADVN, gebeurde hetzelfde voor het uitgeven van een boek of brochure.

Uitgangspunt bij alle sessies was dat alles zeer bevattelijk moest zijn, geen voer voor specialisten of academici, maar begrijpelijke, praktisch bruikbare informatie voor de geïnteresseerde leek. Vandaar ook de keuze van de omkadering: een jubileum, en de organisatie van workshops. Voor de sessie rond het opzetten van een tentoonstelling werd voortdurend verwezen naar voorbeelden uit de eigen praktijk en werd er vooral op gelet dat er niet altijd voorbeelden van prestigieuze (en dure) projecten werden gegeven, maar dat er ook werd verwezen naar kleinere en voor iedereen haalbare projecten. De workshops in deze sessie werden gegeven door Amsab-medewerkers Geert Bonne, Lieve Cosyns, Mario Van Driessche en Kris Desij. Bij elke tentoonstelling van Amsab-ISG zijn zij in het getouw en ze kennen de knepen van het vak. Het was ontroerend om te zien hoe gepensioneerden zich uitsloofden om een keurige passe-partout te snijden of hoe jonge moeders druk in de weer waren met het inlijsten van de meegebrachte

foto's van hun kroost. Ook hoorden we geanimeerde discussies tussen de deelnemers bij de oefening in het schikken van stukken in vitrines.

Het initiatief is in ieder geval een succes. Meer dan veertig verenigingen schreven zich in voor de eerste cyclus. De beoordeling door de deelnemers was zeer positief. Omdat het aantal inschrijvingen om praktische redenen beperkt moest blijven werd meteen een tweede cyclus opgezet in de lente en het najaar van 2004. Ook die is ondertussen volgeboekt. De sportverenigingen werden daarbij nog niet eens aangeschreven.

Bij de vormingscyclus hoort een syllabus. De tweede, aangepaste editie zal ook buiten het kader van de vorming verspreid worden en kan besteld worden bij de Dienst Cultuur van de Provincie Vlaams-Brabant.⁽¹⁾ Voor 2004 wordt het project ook uitgebreid met adviescheques, waarbij de deelnemende verenigingen ter plaatse het advies van de organiserende instellingen kunnen inwinnen. Door middelen vrij te maken om de verenigingsarchieven te registreren in de Archiefbank Vlaanderen wordt het project ook ingebed in een breder en langetermijnkader.

(1) Provincie Vlaams-Brabant, Dienst Cultuur,
Provincieplein 1, 3010 Leuven
Tel. 016/26 76 71 - 016/26 76 05 (06)
Fax 016/ 26 76 35
e-mail: cultuur@vl-brabant.be

'Le travail, c'est la guerre.'
Colloquium naar aanleiding
van veertig jaar Marokkaans-
Belgisch verdrag

Piet Creve, Amsab-ISC

In de tweede helft van vorige eeuw sloot de Belgische Staat meerdere bilaterale verdragen voor de 'invoer' van buitenlandse arbeidskrachten. Sommige ervan geven aanleiding tot heuse herdenkingen. Dat was in 1996 het geval met het vijftigjarig verdrag met Italië en vorig jaar met 40 jaar Turks-Belgisch akkoord. Dit jaar is het 40 jaar geleden dat met Marokko een dergelijk verdrag werd afgesloten. Rond die verjaardag was een uitgebreid programma opgezet door EMIM (Espace Mémorial de l'Immigration Marocaine / Erkenning van 40 jaar Migratie en Inburgering van Marokkanen).⁽¹⁾ Een van de belangrijkste activiteiten was de organisatie van een driedaags colloquium midden februari met als titel *Geschiedenis en actualiteit van de Marokkaanse immigratie in België*. Enkele beleidsverantwoordelijken en tal van onderzoekers uit België, Marokko, Frankrijk en Nederland kwamen aan het woord. De behandelde thema's liepen sterk uiteen. Vanzelfsprekend was er een belangrijke historische bijdrage, zowel vanuit Belgisch als Marokkaans perspectief. Maar ook de actualiteit kwam

ruimschoots aan bod: gezondheidszorg, schoolproblematiek, politieke participatie... De referaten van het colloquium worden binnenkort gebundeld; dit verslagje stipt maar enkele punten aan.

Marco Martiniello van het Centre d'Etudes de l'Ethnicité et des Migrations van de Luikse universiteit plaatste enkele kanttekeningen bij het fenomeen herdenkingen. Zo vielen de activiteiten rond 50 jaar Italiaans-Belgisch akkoord bij veel Italianen van de eerste generatie niet in goede aarde; zeker niet toen die bijna het karakter van een viering kregen. Want uiteindelijk beantwoordden die overeenkomsten aan een kille economische logica en waren de omstandigheden van rekrutering en de eerste opvang in de landen van bestemming vaak verderend en triest. Anne Morelli voegde daar nog aan toe dat het Marokkaans-Belgisch akkoord toen een non-event was. Het haalde nauwelijks de media en ook de uitvoering ervan gebeurde uiterst discreet: de Marokkanen kwamen toe op afgelegen vliegvelden en in kleine stations. Voor Martiniello blijft een dergelijke herdenking hoe dan ook relevant. In het geval van het Belgisch-Marokkaans akkoord ziet hij vier belangrijke redenen daartoe: het internationale klimaat sinds 11 september, een Belgisch verkiezingsjaar, de blijvend problematische sociaal-economische toestand van een groot deel van de Marokkaanse gemeenschap en de rol van de intelligentsia van Marokkaanse origine in de herdenking. Een opvallende bijdrage kwam van

Mimoun Aziza van de universiteit van Meknès. Hij behandelde de Rif, het bergachtige noorden van het land, als plaats van emigratie met een lange geschiedenis. Vanaf het midden van de 19e eeuw trokken Marokkanen uit die streek naar de omgeving van Oran in het huidige Algerije. Aanvankelijk ging het om seizoensarbeid, maar meer en meer Marokkanen vestigden zich ook in de regio. Lokale hongersnood gaf de emigratie een belangrijke duw. De betere lonen aan de andere kant van de grens oefenden een grote aantrekkingskracht uit en de Marokkanen werden in hun nieuw milieu niet echt als vreemden gezien. Wie een beetje vertrouwd is met de geschiedenis van de Vlaamse emigratie naar Noord-Frankrijk, hoort bekende echo's. De Algerijnse opstand tegen de Franse kolonisator in de jaren 1950 deed de emigratie vanuit de Rif stilvallen. Maar de bestaansmogelijkheden in die regio waren er in honderd jaar niet echt op vooruitgegaan. Marokko werd onafhankelijk in 1956 en het is niet verbazend dat de jonge staat een uitweg zocht voor de werkloosheid en de sociale onrust in de Rif. Vandaar kwam een nieuwe migratiebeweging op gang, ditmaal naar Europa.

(1) Voor meer informatie, zie: www.emim.be

Omtrent Tinne Vandensande
en Marc Jacobs.
Naar aanleiding van de Prijs
van de Vlaamse Gemeen-
schap voor Cultureel Erfgoed
2003.

Hendrik Defoort, erfgoedcoördinator
 Gent Cultuurstad

Ik was bijzonder verheugd in een vorig nummer van *Brood & Rozen* te vernemen dat de archieven van de koepelorganisaties van de Belgische socialistische coöperatieve beweging op een schitterende manier geïnventariseerd werden. Hopelijk zal hier een stimulans van uitgaan om meer onderzoek te verrichten rond het fenomeen coöperatie, rond coöperatieve bewegingen, rond vormen van consumptie, rond (socialistische) bedrijfscultuur. Als lid van de redactie van dit tijdschrift was ik echter niet opgezet met de korte klaagzang in de aanhef van het stuk. Auteurs Bart De Nil en Martijn Vandenbroucke halen er scherp uit naar het huidige erfgoedbeleid, dat "synoniem is van 'publiekswerking', 'communicatie' en 'evenementen' [waardoor het] niet vanzelfsprekend [is] om eens uit te pakken met verwerkingsresultaten die je pas na een lange periode kan presenteren". De impliciete boodschap was duidelijk: in tegenstelling tot het werk van vele anderen impliceerde de realisatie van deze inventaris "een zware investering van tijd én

*Tinne Vandensande van de
Koning Boudewijnstichting
(© Frank Toussaint)*

vooral kennis". Het 'hard labeur' van Bart en Martijn werd in alle stilte verricht, terwijl talloze anderen in 'erfgoedland' zich toediepen op de organisatie van (vrijblijvende) evenementen. Afwezigheid van elke nuance is natuurlijk het wezenskenmerk van een dergelijke klaagzang. Wie bovendien enigszins vertrouwd is met de voorgeschiedenis van deze hele inventaris, kan niet anders dan het wat potsierlijk vinden. Immers, terwijl de auteurs op de evenementiële nagel kloppen, slagen ze erin om het 'hard labeur' van Jan Laplasse niet eens te vermelden, die gedurende jaren het grootste stuk van het traject aflegde en dat uiteindelijk resulteerde in de "*wetenschappelijk verantwoorde inventaris*".⁽¹⁾ Wie mutatis mutandis een beetje verder kijkt dan de erfgoedinitiatieven die de pers halen, merkt al snel dat er in de voorbije jaren veel meer gaande is dan

louter publiekswerking, communicatie en evenementen. Meer nog: achter de façade van de talloze evenementiële erfgoedprojecten schuilen ook telkens heel wat Jan Laplassen, die zich inzetten om dergelijke projecten mogelijk te maken. Niet alleen komt daarbij vaak heel wat hard labeur kijken en wakkert dit telkens weer de maatschappelijke interesse op voor erfgoed in de brede betekenis van het woord, maar bovendien levert het heel vaak ook blijvende resultaten, nieuwe invalshoeken, andere vragen, aangepaste methodieken op. Dat het huidige erfgoedbeleid hier wel degelijk aandacht voor heeft en veel meer beoogt én bewerkstelligt dan loutere publiekswerking, bleek andermaal uit de toekenning van de Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor Cultureel Erfgoed 2003 aan Tinne Vandensande (°1958, verbonden aan de Koning Boudewijnstichting)

*Marc Jacobs, directeur
van het Vlaams Centrum
voor Volkscultuur (VCV)
(© Jean-Pierre Stoop)*

ing) en Marc Jacobs (°1963, directeur Vlaams Centrum voor Volkscultuur).⁽²⁾ Men zou natuurlijk kunnen inzoomen op het feit dat de Cultuurprijzen Vlaanderen begin maart 2004 in de Antwerpse Boerlanschouwburg werden uitgereikt tijdens een door theaterproductiehuis Victoria geënceneerde feestelijke ceremonie. Wie evenwel los van dit - overigens geslaagde - evenement, focust op de lijst van laureaten voor de verschillende prijzen, kan er echt niet omheen dat de cultuurprijzen van de Vlaamse Gemeenschap wel degelijk een kwaliteitslabel zijn. Het spreekt dan ook voor zich dat gestipuleerd werd dat het mogelijk is dat er in een bepaald jaar geen laureaat is voor een bepaalde prijs. Overeenkomstig diezelfde reglementen worden de prijzen toegekend door een jury waarin minstens zes leden uit de 'sector' in kwestie zetelen.⁽³⁾ Voor de Prijs voor Cultureel Erfgoed, ter waarde

van 12.500 euro, moest de jury op zoek gaan naar een initiatief, een organisatie of een persoon "*die een voorbeeldfunctie vervult voor het domein van het roerend en immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen [...]. Bij voorkeur is dit initiatief exemplarisch voor een doordachte erfgoedwerking op lange termijn*". Geheel terecht meenden de juryleden dat Tinne Vandensande en Marc Jacobs aan alle criteria voldeden. Beiden zijn op hun manier namelijk sleutelfiguren in de hele evolutie die het erfgoedlandschap in Vlaanderen in het algemeen en in de sector volkscultuur in het bijzonder de afgelopen jaren onderging. De jury wees in dit verband op hun grote aandeel in "*het 'afstoffen' van de sector [volkscultuur]*". Dit doen ze niet alleen "*door het uitlokken van reflectie en het aanreiken van hefbomen*", maar ook door actief bij te dragen tot "*het slopen van barrières tussen professionelen en vrijwilligers en tussen verschillende disciplines*

binnen de erfgoedsector". Die kwaliteiten waren alle omnipresent in de twee campagnes *Actuele Volkscultuur* van de Koning Boudewijnstichting (2000 en 2001) waarvan het duo Vandensande en Jacobs de 'trekkers' waren. Bij die campagnes werden enerzijds projecten die in hun doelstellingen en werkwijze vernieuwend waren gesteund en werd anderzijds ook via reflectie en onderzoek gezocht naar de meerwaarde van die projecten, met op de achtergrond steeds de vraag hoe de schat aan materiaal en kennis waarover deze sector beschikt, creatiever en doeltreffender kan worden ingezet voor de culturele en maatschappelijke ontwikkeling. Het zou afbreuk doen aan de hele campagne om hier een synopsis te presenteren. Een "verzameling reflecties uitgaande van de diverse deskundigheden die bij de theorie en de praktijk van projecten rond volkscultuur betrokken zijn" werd overigens door de Koning Boudewijnstichting in 2002 gepubliceerd.⁽⁴⁾ Over de verschillende ladingen die de notie 'volkscultuur' dekt kan veel gediscussieerd worden; de lading varieert telkens, afhankelijk van tijd, van context en van wie in de discussie participeert. Vanuit het Nederlandse handboek *Volkscultuur* wordt het begrip vaak gedefinieerd als 'levende cultuur van alledag' of 'cultuur van het alledaagse'.⁽⁵⁾ In 1998 werd diezelfde notie door de Vlaamse overheid in een bijzonder decreet Volkscultuur omschreven als "alle collectieve, al dan niet traditionele uitingen van het volksleven, zoals die door organisaties, hetzij als studieterrein, hetzij als toepassingsgebied, in hun doelstellingen en programma zijn ingeschreven". Met andere woorden

de sector volkscultuur omvat in essentie de federaties, koepels en verenigingen voor heemkunde, familiekennde, volkskunde, industriële archeologie, alsook (kunst)historische en archeologische verenigingen, verenigingen (historische) taalkunde en dialectologie, ... Dit alles behalve exhaustieve lijstje geeft onmiddellijk aan dat volkscultuur in Vlaanderen een van de schakels is in het middenveld, want het is "ook een andere benaming voor het grootste deel van de sector van vrijwilligers en verenigingen die activiteiten ontwikkelen als erfgoed(ver)zorgers, als bemiddelaars, als bewaarders en onderzoekers van immaterieel en materieel erfgoed".⁽⁶⁾

Vandensande en vooral Jacobs zijn in Vlaanderen omnipresent in de discussie en in de sector volkscultuur, waarbij ze vanuit de meerstemmigheid van het verleden steeds weer de noodzaak van een kritische, open en reflexieve houding benadrukken en dit ook steeds frequenter bewerkstelligen.⁽⁷⁾ De vermenigvuldiging van het aantal bemiddelaars tussen heden en verleden verhoogt alleen maar de nood aan mensen die zoals deze twee prijswinnaars, zich inspannen om de (historisch-) kritische vaardigheden aan te scherpen, om al dan niet buitenlandse theorieën, inzichten, vraagstellingen en referentiekaders te verspreiden in de schoot van de sector, om mensen met elkaar in contact te brengen. Hierin past ook de hele werking van *Mores*. *Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, dat driemaandelijks wordt uitgegeven door het Vlaams Centrum voor Volkscultuur.⁽⁸⁾ Vanuit het succes van die benadering worden ook

steeds meer bruggen geslagen tussen alerhande professionelen en zogenaamde amateurs.

Men kan zo voorspellen dat de meerderheid van zowel amateurs als professionelen nog een tijdlang de stimulerende veranderingen en nieuwe vraagstellingen die overal opduiken en uitgewerkt worden, zullen beantwoorden met klaagliederen. Een zich beschermen of afzetten tegen verandering en vernieuwing is nu eenmaal voor velen de 'levende cultuur van alledag'. Ik wil hier bewust vermijden van kwistig om te springen met het nochtans verdiende wieroekvat. Simon Carmiggelt had namelijk op zijn minst gedeeltelijk gelijk dat vooral de meest onprijsenswaardige mensen er prijs op stellen geprezen te worden. Toch hou ik eraan de hoop uit te drukken dat mensen als Tinne Vandensande en Marc Jacobs zouden volharden in de boosheid.

- (1) B. DE NIL en M. VANDENBROUCKE, 'Op deze rots kan je een kerk bouwen'. Inventaris van het archief van de Société Générale Coopérative/Algemene Coöperatieve Vennootschap, later SGC-Coop Belgique/ACV-Coop België (1924-1992) en haar voorganger het Office Coopératif Belge (1909-1935). In: Brood & Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen, (2004) 1, p. 57-63.
- (2) Voor alle duidelijkheid: de coöperatieve inventarissen waarvan sprake werden evenzeer 'geproduceerd' met gelden die daartoe vanuit de Vlaamse Gemeenschap - onder meer het decreet op de privaatrechtelijke archieven, het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen - werden vrijgemaakt.
- (3) Voor een overzicht van de verschillende cultuurprijzen, de laureaten 2003 en de respectievelijke samenstelling van de jury's zie www.cultuurnet.be/cultuurprijzen.
- (4) Alledaags is niet gewoon. Reflecties over Volkscultuur en samenleven, Brussel, 2002.
- (5) T. DEKKER, H. ROODEBURG en G. ROOIJAKKERS, *Volkscultuur: een inleiding in de Nederlandse etnologie*, Nijmegen, 2000.
- (6) J. WALTERUS, *Erfgoedverenigingen en volkscultuur ontcijferd. Inzichten over historische en 'volkscultuur'-verenigingen als onderdeel van het Vlaamse Erfgoedlandschap*, Brussel, 2003, p. 12.
- (7) Zie bv. M. JACOBS, *Volkscultuur, een sector in beweging tussen sociaal-cultureel werk en erfgoed*. In: *Gids Sociaal-Cultureel en Educatief Werk*, afl. 32 (dec. 2001), p. 383-394.
- (8) Voor meer info zie www.vcv.be

**DANIËL BILTEREYST en ROEL VANDE WINKEL,
Bewegend geheugen, een gids naar
audiovisuele archieven over Vlaanderen**

Hendrik Ollivier, Amsab-ISG

De publicatie van *Bewegend geheugen, een gids naar audiovisuele archieven over Vlaanderen* is het sluitstuk van het project *Licht op een collectief verleden*, een wetenschappelijk onderzoeksproject naar het historisch belang van non-fictionfilm in België. Het project werd gerealiseerd in het kader van het Fonds Max Wildiers en liep van februari 2000 tot december 2003. Het was een gezamenlijk initiatief van de Universiteit Gent (werkgroep Film- en Televisiestudies) en het Koninklijk Belgisch Filmarchief.

Het Koninklijk Belgisch Filmarchief had op dit terrein iets goed te maken. Het kreeg reeds meerdere jaren de kritiek dat het alleen oog had voor (meestal buitenlandse) speelfilm en de binnenlandse, veelal documentaire productie, verwaarloosde. De lacune werd voor een stuk opgevuld door het Vlaams Filmmuseum en -archief, dat vanaf zijn oprichting in 1987 wel aandacht heeft voor dit soort films en er voor een groot deel zijn groei aan te danken heeft.

Toch lijkt het ons nuttig een en ander in de juiste (historische) context te plaatsen. De exclusieve interesse voor de speelfilm of artistieke documentaire, ingegeven door een cinefiele benadering van de film, zagen we ook in de meeste andere filmarchieven. Het aanleggen van een filmarchief was ook helemaal niet zo vanzelfsprekend als het nu lijkt. Filmarchieven werkten in een bijna vijandige sfeer ten opzichte van de filmproducenten. Voor de grote filmstudio's was film op de eerste plaats 'big business'. Distributierechten werden voor een gelimiteerde periode toegekend aan nationaal opererende distributeurs. Contractueel moesten de filmkopieën bij het verstrijken van de distributierechten teruggegeven of vernietigd worden. De grote producenten maakten zich veel meer zorgen over het mogelijk in omloop komen van 'illegale' kopieën dan over het bewaren van de film. Vandaar ook de grote (en soms onbegrepen) terughoudendheid van het Filmarchief ten overstaan van publieksvertoningen of het

Foto van cameraman Jo De Haas tijdens de opnamen van de film 'Dagblad Vooruit', 1933

ter beschikking stellen van films. Publieke vertoningen waren en zijn strikt gebonden aan de copyright-wetgeving. In sommige gevallen claimen de producenten zelfs het eigendomsrecht van alle in omloop gebrachte kopieën!

Het lijkt nu onbegrijpelijk maar veel producenten bewaarden niet eens hun eigen films. Voor hen betekende het niet meer dan een dure en economisch onrendabele kost, het vernietigen van kopieën was een veel goedkopere oplossing, dan kon er tenminste nog wat zilver (uit de zwartwitfilms) gerecupereerd worden. Het is in die context dat in de jaren 1930 de eerste grote filmarchieven ontstonden. De collecties werden opgebouwd met uit roulatie genomen films. Omdat België zich op het kruispunt van de Angelsaksische en francofone cultuur bevindt en er bijgevolg in onze bioscopen zowel Franse als Amerikaanse of Engelse films werden vertoond, bouwde het filmarchief in de loop der jaren een fenomenale en welhaast unieke collectie op.

Bleef echter het verwijt dat de belangstelling voor documentaire film op zijn zachtst gezegd nogal lauw was. Dat terwijl Belgische filmmakers precies op dit terrein internationale faam genoten, met Henri Storck en Charles Dekeukeleire als illustere voorbeelden. Met dit project werd een en ander goedge maakt. In de voorbije vier jaar werd een groot deel van de non-fictionfilm van het filmarchief ontsloten. Tegelijk werd een oproep gedaan in verband met vindplaatsen van non-fictionfilm en werd onderzoek gedaan naar markante filmmakers, -organisatoren, -reeksen. Het onderzoek werd zowel naar het brede publiek als naar de academische wereld toe gevaloriseerd met publieksvertoningen en festivals enerzijds en publicaties in gespecialiseerde wetenschappelijke tijdschriften anderzijds.

Bewegend geheugen bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een algemene toelichting, met een inleidend hoofdstuk over non-fictionbeeldbronnen over Vlaanderen en België. Opvallende vaststelling is dat heel wat interessant non-fiction materiaal terug te vinden is in buitenlandse archieven, met name bij de producenten van 'filmjournaals'. Ook hiervoor is er een historische verklaring. Tot in de jaren 1960 bestonden filmvertoningen altijd uit een avond- of namiddagvullend programma. De eigenlijke film werd niet alleen door publiciteitsspotjes voorafgegaan, maar ook door een uitgebreid 'voorprogramma'. Tot dit voorprogramma behoorden ook een of meerdere journaals. Het waren een soort overzichten van de belangrijkste gebeurtenissen van de voorbije week. Voor de Tweede Wereldoorlog werden deze bioscoopjournaals vooral aangeleverd door buitenlandse producenten, met name het Franse Eclair, Eclipse, Gaumont of Pathé en vanaf de jaren 1920 ook door Britse en Amerikaanse producenten zoals Fox-Movietone. Veel beeldmateriaal van deze vooroorlogse periode is bijgevolg in het buitenland terug te vinden. Uitzondering vormt het archief van Clemens De Landtsheer, secretaris van het IJzerbedevaartcomité, die in 1929 Flandria Film oprichtte in een poging om meer "*Vlaamsche Gebeurtenissen*" in de bioscopen te krijgen.

Na de Tweede Wereldoorlog werd die rol overgenomen door Belgavox. Met de komst van de televisie in 1953 verminderde het belang van deze journaals en verdwenen ze geleidelijk uit de bioscopen. De invloed van de televisie merken we overigens ook in de Amsab-collectie. Na 1960 werden door de socialistische beweging nog weinig propaganda-films gemaakt.

Een tweede vaststelling is dat de belangstelling voor non-fictionfilm pas de laatste decennia echt toegenomen is. Dit is verwonderlijk omdat de pioniers van de film vooral focusten op het documentaire aspect van de film en men daar aanvankelijk de grote mogelijkheden van het medium in zag, zoals dit overigens ook voor de fotografie het geval was. De geschiedenis van de film zou in de daaropvolgende jaren echter grotendeels bepaald worden door de ontspanningsindustrie. De wetenschappelijke belangstelling, gestuurd door de filmarchieven, richtte zich op de film als artistieke creatie. Vanaf de jaren 1970-1980 groeide de belangstelling voor de documentaire film. Communicatiespecialisten, sociologen en historici zagen de impact van de audiovisuele media op de hedendaagse maatschappij en de belangstelling voor het historisch materiaal volgde. Het is zeker een verdienste van deze publicatie dat ze zich niet enkel richt tot film- of mediaspecialisten maar dat ze bruikbaar is voor een breed veld van geïnteresseerden. De audiovisuele media zijn een uitermate belangrijk communicatiemiddel geworden en worden bijgevolg onderzoeksonderwerp van verschillende disciplines. De noodzaak tot bewaren en ontsluiten van dit historisch uitermate belangrijk bronnenmateriaal hoeft nauwelijks nog bepleit.

De belangstelling werd zeker ook aangewakkerd door een stijgende aandacht voor erfgoed in het algemeen en door een groeiende nood aan archiefmateriaal voor het sterk gestegen televisieaanbod. De VRT had snel door dat haar archief een belangrijke troef was in de concurrentiestrijd met andere zenders en heeft daar reeds uitgebreid gebruik van gemaakt.

De auteurs wijden ook een kritische noot aan de mogelijkheden van non-fictionfilm als historische bron. De filmpioniers dachten 'het leven zoals het is' te tonen, ondertussen weten we wel beter. Tegenover de stelling dat een camera nooit liegt kan je met even grote stelligheid beweren dat een camera altijd liegt. Mits inachtname van de regels van de historische kritiek kan film echter wel degelijk een betrouwbare historische bron zijn. Bij andere gelegenheden hadden we het hier reeds uitgebreid over.

Gelukkig wordt film in *Bewegend geheugen* gedefinieerd als 'bewegend beeld' en niet als pellicule. Voor de wereld van de audiovisuele media is dit een vanzelfsprekendheid, voor filmarchieven lijkt video soms tot een totaal andere wereld te behoren. In het boek dus aandacht voor 'bewegend beeld' op alle mogelijke dragers. In het tweede hoofdstuk geeft Bernard De Witte, medewerker van het VRT-archief, een overzicht van de verschillende beelddragers en formaten doorheen de geschiedenis. Zeer interessant

zijn de vele illustraties, die voor de leek of 'gewone' archivaris meteen duidelijk maken wat bijvoorbeeld dubbel geperforeerde film is, film met een optisch klankspoor, film met een magnetisch klankspoor, wat het verschil is tussen 8 mm en super 8, welke soorten videobanden er allemaal bestaan hebben enz.

Het laatste hoofdstuk van het eerste deel ten slotte is volledig gewijd aan de problematiek van het auteursrecht. Voor wie niet vertrouwd is met beeldarchieven wekt dit wellicht verbazing, het illustreert echter hoe gevoelig de problematiek ligt. De bijdrage van Katrien Van der Perre en Ann Leysen geeft een helder overzicht van deze complexe problematiek.

Het tweede en omvangrijkste deel van het boek is het repertorium. Dit is (nog) geen repertorium van non-fictionfilm maar een repertorium van bewaarinstellingen. De auteurs maken onmiddellijk duidelijk dat dit overzicht niet exhaustief is. Het is eerder een eerste stap naar een meer volledig repertorium of een aanzet naar een repertorium van de eigenlijke films. Dergelijk repertorium kan eventueel via deelcollecties of per regio worden aangelegd. Dit gebeurde bijvoorbeeld reeds voor de regio Leuven.⁽¹⁾ Ook in Mechelen wordt aan een inventaris gewerkt. Het feit dat dit repertorium er is, is op zich reeds een belangrijke verdienste van de auteurs. Behalve een bescheiden overzicht van Guido Convents in *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België*⁽²⁾ was er tot nog toe niets. In vergelijking met onze buurlanden hinken we jaren achterop. In Nederland werd reeds in 1988 een overzicht gemaakt door Pim Slot.⁽³⁾ Met de oprichting van het NAA (Nederlands Audiovisueel Archief) in 1996 werd een heus 'deltaplan' (verwijzend naar de waterwerken na de grote overstromingen in 1953) opgezet voor het conserveren en in kaart brengen van de audiovisuele collecties in Nederland. Dit deltaplan kwam er onmiddellijk na een vergelijkbaar plan voor het architecturaal patrimonium, om maar aan te geven hoeveel waarde onze noorderburen aan dit audiovisueel patrimonium hechten. Alle bewaarinstellingen voor audiovisueel materiaal werden bij het plan betrokken: het filmarchief, het omroeparchief, stedelijke en regionale archieven enz. Ook in Frankrijk en Engeland staat men reeds een heel eind verder. In Groot-Brittannië is zelfs reeds een deel van het materiaal gedigitaliseerd en kan het via internet geraadpleegd worden. Deze gids was dus een bijzonder noodzakelijk initiatief.

De auteurs van het repertorium beginnen met een beknopt overzicht van de buitenlandse vindplaatsen en met het geven van een aantal ingangen via internet. Ze vervolgen met een overzicht van de bewaarplaatsen in België. Een eerste categorie zijn de filmarchieven, instellingen waar het bewaren van film de belangrijkste taak is. Reus is hier uiteraard het Koninklijk Belgisch Filmarchief met meer dan 10 miljoen uur film, voornamelijk op 35 mm en 16 mm. Naargelang de instelling wordt het overzicht van de collectie in aantal titels, aantal bobijnen of aantal speeluur aangeduid. Het is een

indicatie van de hoeveelheid werk die hier nog te doen is. Een tweede categorie zijn de televisiearchieven, met het VRT-archief als veruit het belangrijkste. Een volgende categorie zijn de archiefinstellingen, bewaarbibliotheken, documentatiecentra en musea. Ook in deze categorie, waartoe onder meer Amsab-ISG behoort, bevinden zich soms zeer interessante collecties. Ten slotte is er een categorie 'overige instellingen' en een categorie 'particuliere collecties'. Het betreft heemkundige kringen en ook instellingen die niet tot de erfgoedsector behoren (afgaand op mijn eigen ervaringen met het opstellen van een repertorium van fotobewaarplaatsen⁽⁴⁾ neem ik aan dat de auteurs ook geworsteld hebben met de structuur van het repertorium). Van elke instelling in de gids worden alle coördinaten (adres, tel., e-mail, website), contactpersonen, een korte geschiedenis, een beknopt overzicht van de collectie, de toegankelijkheid en de mate van ontsluiting gegeven. Het repertorium wordt afgesloten met een overzicht van documentatiecentra voor de studie van de Belgisch-Vlaamse film.

Deze gids is zonder meer een nuttig instrument, hopelijk wordt hij ook een baken voor verdere ontsluiting en verder onderzoek. Leuk voor Amsab-ISG ten slotte is dat op de cover een prachtige foto prijkt van cameraman Jo De Haas tijdens de opnamen van de film *Dagblad Vooruit* in 1933.

Daniel Biltreyst en Roel Vande Winkel (eds.),
Bewegend Geheugen, een gids naar audiovisuele bronnen over Vlaanderen,
Gent: Academia Press, 2004, VI + 363 p., 25 euro
ISBN 90 382 0538 4

- (1) P. VAN DEN EECKHOUT en G. VANTHEMSCHE, *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België 19e-20e eeuw*, Brussel: VUBPRESS, 1999, 1439 p.
- (2) G. CONVENTS, Film. In: P. VAN DEN EECKHOUT en G. VANTHEMSCHE, *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19de-20ste eeuw*, Brussel: VUBPRESS, 1999, p. 1295-1322.
- (3) P. SLOT, *Gids voor historisch audiovisueel beeld- en geluidsmateriaal in Nederland*, Utrecht : Stichting Film en Wetenschap, 1988.
- (4) J. VANLUYTEN en S. TOP, *Heb je dat gezien? Het dagelijks leven in het arrondissement Leuven in de 20^e eeuw in bewegend beeld. Catalogus van film- en videomateriaal*, Leuven: Leuvense Vereniging voor Volkskunde vzw i.s.m. het Vlaams Filmmuseum en archief, 2003.

Tekening van William Hogarth. Collega's-leerjongens aan hun weefgetouw
(B. De Munck en D. Dendooven, *Al doende leert men*, 2003)

RECENSIE

BERT DE MUNCK en DOMINIEK DENDOOVEN, **Al doende leert men: leertijd en ambacht in het ancien régime [1500 - 1800]**

Eddy Put, werkleider-geaggregeerde bij
Rijksarchief Leuven en docent aan de K.U.Leuven

Goede onderwijsgeschiedenis is integrale geschiedenis, want wie het onderwijs bestudeert, krijgt onvermijdelijk te maken met de hele maatschappelijke context. Dat is met deze publicatie weer eens overtuigend aangetoond. *Al doende leert men* is een boeiende studie van de beroepsopleiding in de ambachtsgilden tegen de brede achtergrond van de maatschappij van het ancien régime. De inleidende artikels zijn van de hand van Bert De Munck; Dominiek Dendooven tekent voor het tweede deel: de catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling die vorig jaar in het Ieperse onderwijsmuseum te bezichtigen was.

De Munck schrikt er niet voor terug om de bestaande voorstellingen van zaken op hun kop te zetten. Het klassieke beeld van het corporatistisch exclusivisme, dat ambachten voorstelt als gesloten gezelschappen waartoe buitenstaanders nauwelijks toegang krijgen, wordt sterk in vraag gesteld. Net als de stelling dat diezelfde ambachten op het einde van de 18e eeuw gescleroseerd en roemloos ten onder gingen en vervangen werden door wat een nieuw, productief regime werd genoemd. Er bestond op het vlak van openheid blijkbaar een grote variatie tussen de ambachten onderling. Ook inzake opleiding waren er in het oog springende verschillen. Een leercontract bij een goud- of zilver-smid was aanzienlijk duurder dan bij een schoen- of kleermaker.

Die opleiding in het kader van de ambachten was alles bij elkaar een complex gegeven. In zijn inleidende bijdragen behandelt De Munck uiteenlopende maatschappelijke en institutionele aspecten van een en ander. Ook de conflicten in het dagelijks leven van de leerjongens worden kleurrijk geschetst. De rode draden hierin waren het wantrouwen van de meesters die vreesden dat de vaak inwonende leerlingen voortijdig weg zouden lopen en de achterdocht van de ouders die bang waren dat de meesters hun zonen als goedkope arbeidskrachten zouden misbruiken. In de leercontracten, waarin wederzijdse

verplichtingen werden vastgelegd, is deze spanning goed voelbaar.

Ook de problematiek van de sociale mobiliteit wordt genuanceerd behandeld. Interessant is de - aan de hand van enkele casussen uitgeprobeerde - piste van het trajectonderzoek. Daarbij worden individuele leerjongens - zo goed en zo kwaad als de bronnen dat toelaten - over een langere periode gevolgd. Dat de bestudeerde levenslopen een grillig karakter vertoonden, is een vaststelling die in de lijn van de verwachtingen ligt. Net zoals de conclusie dat de meeste weeskinderen gewoon terechtwamen in een beroep waar op dat ogenblik veel vraag was naar goedkope arbeid.

De Munck plaatst vraagtekens bij de klassieke thesis die wil dat het ontstaan van nieuwe vormen van scholing te wijten was aan het falen van het oude systeem op de werkvloer van de ambachtsmeesters. Voor die stelling valt een en ander te zeggen: de bestaande literatuur neemt te gemakkelijk het 18e-eeuwse discours tegen de ambachten over. Toch heb ik af en toe de indruk dat de auteur - in zijn omkering van het klassieke beeld - wat naar het andere uiterste overhelt. Ook al waren er grote verschillen, het gesloten karakter van vele ambachten moet op een of andere manier toch ook de innovatie en de dynamiek van de interne opleiding afgeremd hebben.

In de epiloog met de treffende titel Het zal ons leren ? toont De Munck zich een geëngageerd onderzoeker, die een poging doet om de betekenis van de beroepsopleiding in het ancien régime voor onze actuele samenleving te duiden. De vraag hoe de investering van menselijke arbeid en vaardigheid gewaardeerd wordt, is ook voor onze consumptiemaatschappij uiteraard niet zonder belang. Volledigheidshalve signaleer ik nog dat het eerste luik van deze publicatie afgesloten wordt met de tekstweergave van enkele leercontracten en andere relevante bescheiden.

Deel twee bestaat uit de - eveneens fraai geïllustreerde - catalogus van de tentoonstelling in het Ieperse Onderwijsmuseum. Een evenwichtige selectie van voorwerpen, archiefstukken, wandplaten en ander materiaal geeft een levendig beeld van wat de leertijd in de ambachten betekende. Ook andere aanverwante fenomenen zoals tekenacademies en opleidingen in de medische sector komen daarbij aan bod. Het meest sprekende object is zonder twijfel de bevallingsmannequin van madame de Coudray uit 1778: een pop die gebruikt werd bij een toen wel zeer aanschouwelijke opleiding voor vroedvrouwen. De pop en de tentoonstelling zijn niet meer te bekijken, maar de catalogus van Dominiek Dendooven en de inleidende teksten van Bert De Munck vormen alvast een blijvende en originele bijdrage tot de boeiende geschiedenis van het leren.

Bert De Munck en Dominiek Dendooven, *Al doende leert men: leertijd en ambacht in het ancien régime [1500-1800]*, Brugge: Van de Wiele, 2003, 119 p. Uitgegeven bij de gelijknamige tentoonstelling in het Stedelijk Onderwijsmuseum van Ieper, 21 maart tot 23 november 2003.

A U T E U R S

Jérôme Adant (°1979), licence en Histoire Contemporaine (ULB), DEA en Histoire du Christianisme, Institut des Religions et de la Laïcité de l'ULB. Depuis 2002 professeur d'Histoire et de Français à l'Athénée Royal Marguerite Bervoets de Mons. J. ADANT, Antoine Allard, 1907-1981. In: *Nouvelle biographie Nationale*, édité par l'Académie Royale de Belgique (à paraître); J. ADANT, La paix du Christ sous l'œil de Moscou: les activités européennes d'Antoine Allard de 1945 à 1965. In: *Volumes d'Actes du colloque Une Europe malgré tout: les échanges culturels, intellectuels et scientifiques entre Européens durant la guerre froide*, Bern: Peter Lang (à paraître en 2004).
jadant@hotmail.com

Jeanne Boden (°1957) is sinologe (Universiteit Gent). Zij volgt de Chinese cultuur, literatuur en film al jarenlang op de voet. Zij deed onderzoek naar de hedendaagse Chinese literatuur, vertaalde een aantal hedendaagse nouvelles (o.a. Su Tong, Ma Yuan, Bei Cun uitgegeven bij Amerika) en schrijft regelmatig beschouwende artikelen voor kranten en tijdschriften (o.a. *De Tijd*, *De Morgen*, *Brood & Rozen*, *Kunsttijdschrift Vlaanderen*, *Cinemagie*). Sedert enige tijd geeft zij opleidingen aan organisaties en bedrijven die met China willen samenwerken. Daarvoor richtte zij enkele jaren geleden China-Conduct op (<http://www.chinaconduct.be>).
jeanne.boden@pandora.be

Armand Sermon (°1946), opleiding Maatschappelijk Assistent. Is docent aan de Hogeschool West-Vlaanderen, opleiding Sociaal-Cultureel Werk. Schreef verscheidene artikels over carnaval en volkscultuur. Voornaamste publicatie: *Carnaval, Geschiedenis van het volkse carnaval van Keizer Karel tot Eedje Anseele*, Gent: Stichting Mens en Cultuur, 2001.
armand.sermon@skynet.be

Kurt Vandaele (°1975) is graduaat in de toegepaste informatica (1996) en licentiaat in de politieke wetenschappen (2000, Universiteit Gent). Momenteel is hij als FWO-aspirant Vlaanderen verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen van de Universiteit Gent. Hij verdedigde in mei 2004 zijn doctoraal proefschrift over de beïnvloedende factoren op de ontwikkeling van het Belgische vakbondslidmaatschap. Hij publiceerde eerder al over het sociaal-economische overleg en de vakbeweging in België in onder andere het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* en *Res Publica*.
kurt.vandaele@ugent.be

p&v

nagelm

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent

Tel.: (09) 224 00 79 / Fax: (09) 233 67 11

e-mail: broodenrozen@amsab.be

Voorzitter: Herman Balthazar

Directeur: Wouter Steenhaut

Brood & Rozen is tevens te verkrijgen bij:

ACCO-Leuven, Tiensestraat 134, 3000 Leuven

DE GROENE WATERMAN, Wolstraat 7, 2000 Antwerpen

Boekhandel FORUM, D. Boucherystraat 10, 2800 Mechelen

Boekhandel MARNIX, Nederkouter 209, 9000 Gent

Nieuwscentrum WALRY, Zwijnaardsesteenweg 6, 9000 Gent

Marxistisch Antiquariaat AURORA, Jean Volderslaan 34, 1060 Brussel